

**УКРАЇНСЬКИЙ
ВІСНИК**

ВИПУСК VII-1987

УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК

Випуск VII

UKRAINIAN HERALD

Literary, Arts and Socio-Political Journal

Issue VII

Kyiv-Lviv — August 1987

(In Ukrainian)

In memory of Vasyl Stus

ISBN 0 90232736

Reprint of a samvydav journal from Ukraine

Published by Ukrainian Publishers Ltd.
London, 1987

УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК

Громадський літературно-художній та суспільно-
політичний журнал

Випуск VII

Київ-Львів — Серпень 1987

Пам'яті Василя Стуса

diasporiana.org.ua

Передрук самвидавного журналу з України

Українська Видавнича Спілка
Лондон, 1987

ВІД РЕДКОЛЕГІЇ

Самвидавчий журнал “Український вісник” почав виходити на Україні з січня 1970 року і на практиці реалізував політику гласності задовго до її офіційного проголошення. Тому сьогодні український національно-демократичний рух не має потреби придумувати щось нове чи наслідувати загальнодемократичні принципи тих легальних видань, що, дочекавшись демократизації радянського суспільства, почали з’являтися в СРСР останніми тижнями.

Нагадуємо основні положення проголошеної нами понад 17 років тому під назвою “Завдання Українського вісника” програми видання, що нею відкривався кожен із шести номерів журналу, які побачили світ у 1970-1972 роках.

У програмі наголошувалась конечна необхідність такого незалежного видання на Україні, бо багато проблем, які турбують широкі кола української громадськості, зовсім не висвітлюються офіційною пресою або фальшуються нею. Серед таких замовчуваних проблем називалися порушення свободи слова (за теперішньою термінологією — гласності) та інших демократичних свобод, гарантованих конституцією, судові та позасудові репресії інакшесдумців, порушення національного суверенітету, факти шовінізму й українофобії, спроби дезінформувати громадськість тощо. Повідомлялося, що крім інформаційних матеріалів, “Вісник” оглядатиме або друкуватиме повністю публіцистичні статті, документи, художні твори, які вже набули поширення у “Самвидаві”.

У програмі підкреслювалося, що “Український вісник” — видання у жодному разі не антирадянське і не антикомуністичне, а тому не друкуватиме документів, які є антирадянськими, тобто заперечують демократичним шляхом обрані Ради як форму участі громадян в керівництві державою, або антикомуністичні, тобто відкидають в цілому комуністичну ідеологію як таку. Наголошувалося, що за своїм змістом і завданням “Вісник” — цілком легальне і конституційне видання. Критику окремих осіб, органів, установ, аж до найвищих включно, за допущені помилки у вирішенні внутріполітичних проблем, зокрема за порушення демократичних прав особи і нації, “Вісник” не розцінював як антирадянську діяльність, а вважав гарантованим принципами соціалістичної демократії і Конститу-

Редакційна колегія:
Іван ГЕЛЬ, Михайло ГОРИНЬ, Павло СКОЧОК,
Вячаслав ЧОРНОВІЛ (відповід. редактор)

цією правом і почесним обов'язком кожного повноцінного громадянина. З жалем констатувалося, що ненормальні умови випуску журналу (він виходив тоді нелегально) пояснюються виключно тим, що в СРСР часто порушуються конституційні гарантії і незаконно репресуються громадсько активні люди.

У програмі вказувалося, що "Вісник" не є органом якоїсь організації чи групи, об'єднаної програмною або організаційною єдністю, і тому допускати друкування матеріалів, написаних з різних позицій, бо завдання журналу — лише об'єктивна інформація про приховувані процеси і явища в українському громадському житті. Писалося, що "Український вісник" зможе функціонувати лише при активній підтримці громадськості, яка не тільки розповсюджуватиме його, а й не лишатиме без розголосу чи належної реакції жодного антидемократичного чи українофобського вчинку, жодного випадку незаконного переслідування людей за переконання. "Вісник" гарантував безсторонній підхід до інформаційного матеріалу, виправлення в подальших випусках усіх помилок чи неточностей.

Ця програма журналу, написана у грудні 1969 року, сьогодні потребує тільки незначних коректив. У відновлюваному із серпня 1987 року журналі, що планується як громадсько-політичний та літературно-мистецький місячник, в зв'язку з початим процесом демократизації СРСР (припинення політичних репресій, часткове звільнення політв'язнів, допущення легальних форм опозиції) домінуватимуть тепер не матеріали про суди, тюрми, табори, позасудові репресії і т. п. прояви періоду застою і безгласності, а проблемні статті з актуальних питань сьогоденного українського життя, художні твори, документи минулого. Ставши відкритим виданням, назвавши ім'я свого незмінного редактора, журнал друкуватиме тепер не тільки стихійно поширювані, а й спеціально для нього написані матеріали і намагатиметься уникати анонімності.

В зв'язку з обмеженими можливостями тиражування редколегія не заперечує, як і раніше, проти неузгодженого з нею відтворення журналу чи окремих його матеріалів. У випадку передруку журналу за кордоном заперечуємо проти будь-яких передмов чи неузгоджених втручань у зміст.

Кілька примірників кожного номера будемо надсилати в урядові інстанції та організаціям і відповідальним особам, про яких писатимемо, і завжди надамо місце для спростувань чи полеміки.

***

Друкований далі "Відкритий лист" головного редактора журналу також окреслює коло проблем, які освітлюватиме "Український вісник".

Вячеслав Чорновіл

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ДО ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРЯ ЦК КПРС ГОРБАЧОВА МИХАЙЛА СЕРГІЙОВИЧА

Шановний Генеральний секретарю!

Увесь світ нині із зацікавленням стежить за вашими тяжкими спробами втілити в життя низку нових для радянського суспільства демократичних ідей. Але, хоча ви називаєте зміни, що стаються в країні, революційними, доводиться із жалем констатувати, що це — покищо здебільшого "революція слів". Щоб зламати міцний хребет партійно-радянської бюрократії, Вам явно не вистачає активних і чесних союзників і помічників. Їх прибуде велика кількість, якщо перестанемо замовчувати й відштовхувати на задній план перебудови такі поважні питання, як право на вільну критику й легальну опозицію, а також національне питання.

Дозвольте ж поділитися з Вами міркуваннями у зв'язку з цими проблемами людині компетентній, яка понад двадцять років ходить у "дисидентах" і "націоналістах", яка випробувала на собі майже весь набір засобів придушення інакодумства (крім хіба "психушки"): заборона на професію, адміністративні переслідування, цькування рідних і друзів, чотири суди, в тому числі за підло зфабрикованою кримінальною справою, п'ятнадцять років тюрем, таборів, заслання тощо.

Так зване "дисидентство" не можна, безперечно, зводити до "купи відщепенців" (згідно з недавньою брежневсько-андроповською термінологією) й обмежувати кількома тисячами репресованих за "антирадянську пропаганду", "наклепницькі вигадки", за релігійні переконання. Ми — тільки верх айсберга, окремі (іноді випадково вирвані з маси) представники тих здорових сил, які опиралися застоєві й бюрократизації радянського суспільства, а в неросійських республіках — ще й великодержавно-шовіністичній політиці денационалізації.

Поволі готуючи у надрах застою нинішні зміни, підшуковуючи одиноків, постійно ризикуючи зробити передчасний крок і бути викинутим із правлячої верхівки, Ви також були у брежневському керівництві партії своєрідним дисидентом. І чи так далеко від ваших поглядів, викладених на червневому пленумі ЦК 1987 року, наприклад те, що мовилося майже двадцять років тому в полемічній самвидавській статті, за яку мені відміряли тоді дев'ять років таборів і заслання: "Крім нашої надцентралізації, сучасний світ знає інший принцип розвитку економіки, який передбачає

найширше самоуправління окремих економічних районів або навіть окремих промислових комплексів і підприємств, звівши роль центру виключно до консультативно-корегувальної. Хрущовські раднаргоспи і задумана тепер економічна реформа в СРСР (мова йшла про провалену реформу 1965 року) — це фактично непослідовні й несміливі кризові явища в нашій економіці. Але ці заходи не давали й не дадуть очікуваного ефекту, доки існуватиме бюрократично-централізоване гальмо, яке придушує кожну ініціативу знизу. Проблема: централізація або широке самоуправління — це не тільки національне питання...”

А думки про неблагополуччя в національному господарстві Союзу, критику мовної політики в республіках, за яку нас ще недавно волокли до тюремних камер, повторяють нині з трибун і в пресі відомі радянські письменники (ледве чи це — раптове прозріння, імовірно, вони також були у ті роки таємними дисидентами, які також думали інакше, ніж думали Брежнев, Андропов, Щербицький...) Отож, треба було ще років п'ятнадцять-двадцять тому прислухатися до голосів “антирадянщиків” і “націоналістів”! Здається, комусь не хочеться нині визнати за так званими дисидентами пріоритету у постановці практично всіх тих проблем, що їх висунула перебудова і що про них тепер заговорили з різної висоти трибун партійно-радянські функціонери, котрі терміново перебудувалися із бюрократів у демократи. Цими проблемами просто впиваються, демонструючи дещо запізнілу відвагу і принциповість, літератори типу нинішнього редактора “Огонька” Коротича або поміченого, так кажуть, особисто Вами Бориса Олійника, всі стогнання якого про болісний стан рідної мови є вихолощеними переспівами думок тих переслідуваних у 60-ті—70-ті роки чесних українських патріотів, що саме їх Борис Олійник, обласканий державними преміями, високими гонорарами і командними обов'язками у Спілці письменників України, не посоромився тоді публічно обкидати болотом.

Цілком логічний висновок, що саме у жорстокому придушенні всілякого інакодумства, духу критики й сумніву — це одна із головних причин того застою суспільно-політичного, духовного й економічного, до якого потрапила країна в минуле смутне двадцятиліття. І так само логічно думати, що однієї, офіційної, регламентованої, підпорядкованої партійним органам гласності для духовного оздоровлення суспільства і руху наперед не досить; що треба у тих або інших формах допустити те, що можна називати інакодумством, легальною опозицією або просто незалежною критикою. Якщо в усіх принципових випадках слід посилатися на Леніна, то можна пригадати, як терпимо він ставився до опозиції й опо-

зиціонерів у самій партії, як радив шукати зерно правди навіть у критиці погані емігрантської преси, як навчав соратників і спадкоємців: “треба бачити не ‘інтригу’ або ‘противагу’ в інакодумців або у тих, хто інакше підходить до справи, а цінити самостійних людей”.

Звісно, терпимість до опозиції, яка є елементарною передумовою кожної демократії, — байдуже соціалістичної, чи буржуазної — не подобатиметься тим, хто викорінювання інакодумства зробив для себе прибутковою професією і драбиною для кар'єри. (Терпимість до опозиції не подобатиметься) зокрема тому, хто не терпить жодної критики — Його Препаскудству Радянському Бюрократові. Саме він під димовою завісою “ідейної боротьби” чинив, ба навіть далі чинить, трохи обережніше, те, що тепер скромно називають “соціальною несправедливістю”. За прикладами далеко не йти: тоді, як львівські чекісти займалися облавами на поетів, художників, критиків, дошукуючися крамоли у найневинніших поетичних рядках, (тоді) як місцеві партпрацівники й пропагандисти із захватом “відмінювали” на зборах і в пресі наші прізвиська й зводили порахунки з нашими родинами, — безсоромно, навіть не ховаючися (кого побоюватися? влада своя ...), віддавалася панським розгулам група партійно-радянських апаратчиків на чолі з цим удільним князем — кандидатом у члени Політбюро ЦК КП України першим секретарем Львівського обкому партії (Віктором) Добриком. Чи можуть нині повірити наші земляки у перебудову, а дрібні злодійчуки — засоромитися і покаятися, якщо замість лави підсудних цей брежневський підкидьок, казнокрад і хабарник чкурнув до резервної московської квартири, а його поплічники, трохи покаявшись і відпекавшись тільки легким переляком, терміново “перебудувалися” і далі навчають український народ комуністичної принциповості та соціалістичної моралі... Де гарантія, що, дочекавшись інших часів, такі привілейовані пристосуванці, котрі коливаються, як у відомому анекдоті “тільки разом з лінією партії”, не перебудуються у зворотний бік, і не приклеють Вам, Михайле Сергійовичу, голосну налічку (згадайте Вашого попередника за реформами “волюнтариста” Хрущова або “автаркіста” Шелеста на Україні) і, маскуючи своє паразитування на народній шиї, не організують чергового походу проти нових “ворогів народу”, “антирадянщиків”, “дисидентів” і “націоналістів”?

Повернення до репресивного минулого майже неминуче, доки на своїх місцях у кабінетах оперативників і слідчих КДБ, в прокурорських і судових кріслах далі сидітимуть ті самі люди, які чинили пряме беззаконня в минулі роки, а розбухлого у післяхрущовський період апарату КДБ (за посередніми даними — рази у три, якщо не більше) не скоротять до

розумних меж і використовуватимуть його за прямим призначенням (розвідка і контррозвідка, оборона кордонів тощо), а не для стеження за всім народом і нагляду за національними культурами.

Повернення до репресивного минулого тим більше можливе, що досі існують політичні табори, не усунено із кримінального законодавства статтей 190/1 і 70 Кримінального кодексу Російської федерації, які ганьблять нас перед цивілізованим світом, а також відповідних статтей у кодексах інших республік. Тим часом офіційна гласність досі не сказала ні правди ні навіть півправди про політичні репресії в СРСР у брежнєвсько-андроповський період, зокрема на Україні, де під неморальним керівництвом Федорчука, колишнього голови КДБ і члена Політбюро ЦК КП України, репресії набрали особливо збоченого і цинічного характеру. Так, більшість членів Української Хельсінської Групи цей ревний піклувальник за державну безпеку з допомогою примітивних провокацій репресував як “хуліганів”, “гвалтівників”, “наркоманів” тощо.

Досі частина політв'язнів, жертв періоду застою і безгласности, далі вивчають Ваші промови про демократичне оновлення радянського суспільства біля загратованих тюремних вікон. Іншим свободу подарували як ласку (хоча каятися і просити помилювання у народу мали б їхні переслідувачі). Треті, які цілком відбули довгі строки, зазнають різної дискримінації. Приклад недалекокий: завтра вранці мене, свого часу працівника республіканських і обласних газет і телебачення, публіциста й літературного критика, замінить на варті у заводській кочегарні Михайло Осадчий, колишній інструктор обкому партії, потім — кандидат філологічних наук, викладач університету, автор пущеної під ніж (після арешту) збірки віршів, термін таборів і заслання якого не набагато менший за мій — двадцять років... Така сама ситуація і в інших в'язнів, яких звільнили з місць позбавлення волі.

А, може, затаївши образу на радянську владу за свої покалічені долі, ми самі пішли в глибоку внутрішню опозицію і не хочемо мати справи з радянськими видавництвами, культурними установами, друкованими органами, мріючи про те, як дістатися до закордонних! Та ж ні! Спроби офіційно повернутися до творчого життя ми робили й робимо. А нам відповідають, що праці за фахом для нас “нема й не передбачається” (цитую писемну відповідь колишнього працівника КДБ, якого перекинули очолювати у /Львівській/ області спочатку культуру, а потім видавничу справу), що друкувати нас можуть тільки за сигналом “звідти” тощо.

У такій ситуації залишається пригадати, що творча людина, нехай вона і за необхідністю буде кочегаром або тесляром, завжди шукатиме виходу

для своєї творчої енергії, для свого інтелектуального потенціалу. І, якщо не було бажання спрямувати цей потенціал у загальне річище демократичної перебудови суспільства, то вже пробачте, доведеться самим займатися цим і ми самі знайдемо собі читача, глядача й слухача.

Повідомляю, що кілька українських журналістів і літераторів, які офіційно зазнають заборони на професію і на друк, і я в тому числі, легально відновлюємо видавання суспільно-політичного й літературного журналу “Український вісник”, що виходив за дуже тяжких умов від 1970 до 1972 року. Журнал “Український вісник” цілком відповідає нинішнім вимогам гласности.

Існує також ідея створити окремо від офіційних творчих спілок, куди нас не пускають, власні об'єднання переслідуваних українських літераторів, журналістів, художників, байдуже, чи тиражі наших самовидань становитимуть кілька примірників, а виставки влаштуватимуться на приватних квартирах. До речі, при нагоді, зовсім не думаючи про якісь протидержавні підступи, ми не відмовляємося друкуватися або організувати виставки скрізь, де це можливо, хоча б і за кордоном. Це законне право кожного автора.

Сподіваємося, що Ви й Політбюро ЦК КПРС зустрінете із зрозумінням ці наші спроби реалізувати таку потрібну нині нашому суспільству справжню гласність.

Якщо в питанні інакодумства все таки можна помітити якісь позитивні зрушення (звільнення частини політв'язнів, різке скорочення репресій, мовчазне допущення — покищо переважно тільки в центрі — деяких демократичних форм опозиції, як демонстрації, легальний самвидав тощо), то національне питання спинилося нині в найглухішому куті перебудови, попри те, що це питання — найважливіше для багатонаціональної країни, яка проголосила себе союзом суверенних соціалістичних держав. У теорії (і в тому числі у Ваших виступах на з'їздах і пленумах) зовсім немає аналізу справжнього становища і повторюються всі ті відомі ще від сталінських часів загальні фрази про “розквіт і зближення”, з тим же попередженням про недопущеність консервування національних пережитків (хоча на практиці таким “пережитком”, що загниває майже шістьдесят років, виявилися насамперед національні мови неросійських членів “рівноправного” союзу).

Недавній виступ у Грузії одного із членів Політбюро (йдеться про виступ 2-го червня 1987 року Єгора Лигачова), якщо він віддзеркалює і Ваш погляд, змушує думати, що жодних альтернатив до сталінської національної політики, яку досі провадять в СРСР, покищо не знайдено. Про це свід-

чить і реакція на відомі алма-атинські події, в яких побачили тільки прояви місцевого націоналізму й поспішили підбити практичні підсумки. А саме: зменшено у вузах, в установах відсоток казахів, корінної національності республіки, збільшено представництво приїжджих росіян, обрусілих українців тощо. І якось ніхто не пригадав попередження Леніна про особливу чутливість до всіляких національних принижень; ніхто не мав сумніву у правильності призначення керівником суверенної республіки сторонньої людини, нехай і талановитого організатора, але організатора, який не знав ні мови, ні національної культури й традицій народу. Багато людей в нас на Україні вважають: для того, щоб перебудова нарешті дійшла до нашої республіки, давно вже пора усунути з керівних посад усю “команду” Щербицького в центрі, і на периферії. Ця “команда” отруєна бюрократизмом, корупцією, шовінізмом. До речі шовінізмом, — як помітив Ленін, — люблять грішити “обрусілі інородці”. Але водночас, як поличник п'ятдесятимільйонній нації виглядала б поява на чолі компартії України (а це за наших умов організації влади фактично означало б — на чолі української радянської держави) нового Постишева або Хрущова, навіть якщо цей сучасний “варяг” буде активним поборником перебудови й демократизації.

На практиці перебудова в національному питанні обмежується покищо тим, що діячам національних культур, насамперед письменникам, дано можливість погомоніти (щоправда, поверхово, без заглиблення в причини, без згадки про цілком або частково розмиті функції державности націй, що входять до Союзу) про гнітюче становище національних мов і всієї культурної спадщини своїх народів. Між іншим, для рівноваги дали можливість висловитися і шовіністам. Назовімо, наприклад, статтю академіка Олега Трубачова, опубліковану в газеті “Правда” (стаття викликала численні протести), або листи до Московського часопису “Литературная газета” з дивовижним рецептом, як викоринити корупцію за допомогою перекидання керівників з Узбекістану на Україну, й навпаки; нарешті вагоме підкреслення в центральній пресі, мовляв, збунтовані казахські студенти походили із чисто казахських південних районів республіки, де закінчували не російські (читай: “інтернаціональні”), а казахські (треба думати “націоналістичні”) школи...

Не думаю, зрештою, що наші письменники виявили найліпший спосіб лікувати недугу, яка далеко зайшла, пропонуючи вирішити питання на місцях збільшенням кількості “національних” шкіл, театрів, видань. Такі паліативи не допоможуть і, крім скаженого опору російського та обрусілого бюрократичного апарату, викличуть непорозуміння навіть у частини населення своєї ж республіки, мову якої у брежневських конституціях не

названо державною і давно вже силоміць витіснено з усіх основних сфер не тільки культурного, а передусім державного, партійного й громадського життя. Перегляд національної політики, практичні заходи для її повернення до ленінських норм треба розпочати на вищих щаблях партійної й радянської влади. Якщо, звісно, Ваші слова на зустрічі із журналістами про шанобливе ставлення до національних почуттів, і до історії, і до культури, й до мови всіх народів, за повну й фактичну рівність — не звична данина тій риториці, якою любили потішати слух довірливого обивателя Ваші попередники.

Ми маємо на думці приблизно такий комплекс заходів, конче потрібних, щоб повернутися до ленінських норм національного життя Союзу.

Потрібно провести спеціальний пленум ЦК КПРС, де з такою самою мужністю й відкритістю, як Ви говорили на червневому пленумі про економіку, слід сказати всю правду про справжнє становище неросійських націй і народностей в СРСР, про фіктивний характер їхньої державности, про цілковиту невідповідність цього (явища) ленінським заповітам, викладеним у статтях, що їх вважають політичним тестаментом Леніна для партії, а надто в славетній праці “До питання про національності або автономізацію”.

Ленінську ідею “коренізації” державного й суспільного життя радянських республік (на Україні під назвою “українізації” коренізацію реалізували ленінці Скрипник, Чубар, Петровський) у справі мови (чим, безперечно, вона не обмежувалася) чітко зформульовано у листі Леніна до учасників XII з'їзду партії: “Треба запровадити найсуворіші правила щодо вживання національної мови в інакшенациональних республіках, які входять до нашого Союзу, і перевіряти ці правила дуже пильно”.

Як і Нову Економічну Політику (НЕП), нову національну політику у зв'язку із створенням Союзу Ленін планував не на кілька років, а “поважно й надовго”, на все майбутнє, доступне для огляду. І якщо ми заговорили нарешті про економічний волюнтаризм Сталіна, бо всі лиха радянської економіки закорінені в його методах колективізації та індустріалізації, у поверненні до прийомів “воєнного комунізму”, в голому адмініструванні й насильстві, то чому ж ми замовчуємо такий самий волюнтаризм “вождя народів” у національному питанні, замовчуємо заміну ленінської національної політики сталінською, яку, на жаль, провадить далі очолюване Вами Політбюро?

Саме Ленінові належить теза, яку повторювали за інерцією партійні резолюції до початку 30-тих років, і яку потім Сталін скасував разом з головами тисяч “буржуазних націоналістів”, теза, згідно з якою головною

небезпекою в національному питанні був і залишається російський великодержавний шовінізм. Адже місцевий націоналізм завжди походить від нього; місцевий націоналізм є єдиною реакцією залежної, меншої нації на шовінізм більшої, пануючої. І Ленін помітив цей шовінізм не у вчорашніх чорносотенців, які, образно кажучи, опинилися поза рамками історії, а в лавах власної правлячої партії. (Пригадаймо чудову пропозицію Леніна пошкрятати багатьох партійців, щоб під машкарою комуніста виявити “великоросійського шовініста”). Цю основоположну ленінську тезу про “головну небезпеку” можна повністю застосувати до нинішньої ситуації й слід відновити її у правах.

Гадаю, під час підготовки до такого пленуму членам ЦК КПРС корисним було б ознайомитися і з нашими критичними виступами про національне питання, що їх поспіль кваліфікували за часів Брежнєва й Андропова як “буржуазно-націоналістичні”. Зокрема варто ознайомитися з відомим трактатом українського літературного критика Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Власне, у цій книжці узагальнено і марксистсько-ленінські погляди на національне питання, і справжнє становище найбільшої — після росіян — нації Радянського Союзу. А справа в тому, що за минулі після написання книжки двадцять два роки становище не тільки не змінилося, ба більше, завдяки намаганням шербицьких, фєдорчуків й інших воно значно погіршало.

До речі, на останньому пленумі правління Спілки письменників України, порушуючи питання про мовну політику на Україні, ті, хто виступав, майже дослівно повторювали положення добре відомої їм праці Івана Дзюби, але в жодного із них не знайшлося відваги й шляхетності, аби бодай згадати з вдячністю прізвище людини, яка мовчки сиділа в тій же залі, людини яка сказала цю саму правду в роки застою і безгласності, людини, яка потрапила за це до тюремних катівень, де витонченими методами “ламали їй хребет”, змушуючи її покаятися і просити помилування, у наслідок чого цю людину прирекли на довгі роки творчої безплідності... Факт, який чудово характеризує рівень гласності нині на Україні.

Поважно аналізуючи національні проблеми Союзу, Ви, хочеться думати, не потрапите на вудочку улєсливих запевнєнь деяких напівпатріотів-напівкар’єристів від літератури, що “рука Москви”, мовляв, тут ні при чому, що все лихо тільки в доморослих “обрусілих інородцїв”, котрі на свій страх і ризик Бог знає що чинять у своїх республіках. Така ось чудова казка про доброго тата Карла в центрі й лютих Карабасах-Барабасах на місцях... Але “обрусілі інородці”, представники добре відомого в нашій історії яничарства, самі не родяться, а є продуктами “великої політики”.

І рука Сталіна, яка перекреслила ленінську національну політику, організувала моторошний гєлод на Україні 1933 року, винищила цвіт української інтелігенції, — це була, власне, “рука Москви”. Рука Хрущєва, який хоча й припинив репресії, але не змінив сталінської національної політики, санкціонував єзуїтську шкільну реформу, котра призвєла до швидкого викорінення української національної школи в усіх середніх і великих містах республіки (дещо лїпше становище тільки у деяких західних областях, менш “інтернаціоналізованих”, хоча й тут добрики добре попрацювали), далі — до витіснення рідної мови із вузів, — це також була “рука Москви”. Рука Брежнєва, яка викинула із конституцій “суверенних” республік найістотнішу ознаку цієї суверенності — а саме: згадка про рідну мову як про державну (відстояти це ціною народних повстань пощастило тільки закавказьким республікам), яка замінила Петра Шелєста, котрий бодай якоюсь мірою турбувався інтересами свого народу та його культури, по-лакєйському покїрним Шербицьким (а той відразу посилив темпи русифікації), це так само “рука Москви”. Як і рука Андрєпова, який послав на Україну із центрального апарату КДБ для погрому національно-культурного відродження 60-тих рокїв “обрусілого інородця” Федорчука. Дуже хотїлося б вїрити, що тепер за умов розпочатої Вами демократизації й прилюдности, “Москва” нарешті простягне “молодшим” братам по “рівноправному” союзї руку без традиційного “залїзного кулака”.

Коли пильно, а не задля цитатки, яка підходить до кон’юнктури, читаєш останні праці Леніна про національне питання, цілком не тяжко помітити, що “обрусілих інородцїв” Ленін згадує як окремий факт (у зв’язку з “перегинами” Сталіна й Орджонїкїдзе). Водночас Ленін головну ж загрозу вбачає у “зловживаннях справді російської властивостї”, що їх неминує несе із собою централїзація. І Ленін постійно перестерігає перед “навалою тієї справді російської людини, великороса-шовініста, по сутї, негїдника й гвалтївника, яким є типовий російський бюрократ”. Лїпше не скажеш!

На пленумі, партконференції або на черговому зїзді партії треба, нарешті, вїршити питання про виключення з партійної програми положення, які стосуються запланованого дєсь у туманному майбутньому “злиття націй” (таку пропозицію уже висував у пресї, здається, Чингїз Айтматов). Теоретично безпідставна, вирвана із Маркса, штучно пристосована до умов однієї багатонаціональної країни, ця сумнівна теза виявилася чудовою теоретичною допомогою для “типового російського бюрократа” “негїдника й гвалтївника”, і для його годованця “обрусілого інородця”. Адже Маркс думав про перемогу соціалїзму відразу в усіх або більшостї

розвинених країн і під “злиттям” він розумів насамперед ідеологічну й економічну єдність цього соціалістичного конгломерату, який і так не побачив світу, а не викорінення національних культур, а тим більше не поглинання однією мовою й однією культурою всіх інших.

Будучи неспроможний впоратися з іншими партійними планами й прогнозами (“в основному” побудувати за двадцять років комунізм, виконати завдання п’ятирічних планів, нагодувати напівголодну країну тощо), “типовий російський бюрократ” надолужував там, де не треба багато розуму й вміння, досить адміністративної ревності, тобто він активно “зближав” нації. А саме: доводив до абсурду централізм, штучно переміщував населення, успішно викидав неросійські мови із партійних, радянських органів, господарських і культурних установ, із шкіл, вузів, кіно, преси, книговидавництва, таврував як вияв “буржуазного націоналізму” кожне заперечення або критику, непокірних придушував і пригноблював, не зупиняючися перед таким переборним аргументом утвердження своєї раси, як тюрма...

Програма партії в ідеалі — документ науковий, який вказує на конкретні завдання й конкретні шляхи. Отож чи треба там ворожити на кавовій гущі, що буде через століття з великою різноманітністю національних мов і культур світу (найліпші розуми людства, не загінотизовані партійними догмами, вважають, що звести цю різноманітність до єдиного знаменника було б непоправною втратою для загальнолюдської культури), і заохочувати таким чином войовничий шовінізм, який нетерпеливиться побудувати так бажану для кожного диктатора і бюрократа одноманітність, не відкладаючи справи у глибину століть?

Проаналізувавши справжній стан національних справ у нашому союзі, партійний пленум міг би випрацювати й конкретні заходи, мета яких — повернутися до ленінської національної політики. Справу не можна обмежити тільки скасуванням одіозних пунктів хрущовського закону про школу, закон, який надає безпрецедентне у світовій педагогіці “демократичне”, — як уважає секретар ЦК КП України Юрій Єльченко — право батькам у суверенних республіках (крім Росії!) самим визначити, якими мають бути школи — російські або “національні”, і навіть право самим учням вирішувати, вивчити чи не вивчити їм мови своєї нібито суверенної республіки як предмет (звісно, крім абсолютно обов’язкової російської мови!).

Національне питання слід вирішити повністю. А саме: поперше, треба поширити права союзних республік у політичному, економічному, культурному житті, в тому числі у вирішенні загальносоюзних і міжнародних

питань; подруге, треба, безперечно, повернути національним мовам в їхньому повному обсязі державні й суспільні функції. Для цього в конституціях республік треба знову проголосити національні мови державними й реалізувати це на практиці. Як це робити, які треба схвалити в Союзі й в республіках законодавчі акти й практичні заходи, допоможе досвід ленінської політики “коренізації” 20-тих років. Деякі українські закони того часу, що їх підписали такі видатні діячі більшовицької партії, як Петровський і Чубар, написані немов би для вчинення цього дня. Наприклад, Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету й Ради народних комісарів Української РСР 1925 року “Про заходи негайного запровадження повної українізації радянського апарату”, або (постанова) 1927 року “Про забезпечення рівноправ’я мов і про сприяння розвитку української культури”.

Тільки так, тільки почавши перебудову національної політики згори, можна буде подолати новий спалах шовінізму, пов’язаний з цим новим курсом (Вас почнуть лякати “буржуазним націоналізмом” і навіть розпадом Союзу, хоча справа йтиме до його зміцнення як справжнього, а не фіктивного Союзу). Тільки так можна буде подолати лютий опір російської і зрусифікованої бюрократії. Але повірте: Ви знайдете розуміння і серед ще не отруєної шовінізмом найліпшої частини російського народу, а в інших республіках одержите найактивнішу підтримку й вибух творчої енергії у всіх ділянках перебудови. Саме її, перебудову, ми, представники неросійської половини населення Союзу, остаточно приймемо тоді як нашу, як перебудову, котру провадять не тільки в інтересах усіх класів і верств населення (крім бюрократії), а й всіх націй та національностей Радянського Союзу.

І останнє. У багатьох Ваших виступах, наприклад, на з’їзді комсомолу, повторювались думки про конечність чесно й мужньо сказати всю правду про минуле, не залишаючи білих плям, не обходячи складних проблем, іноді драматичних моментів нашої історії. Такі спроби вже були. Переглядаються деякі сторінки історії партії й країни, поглиблюється критика “культу особи” Сталіна (її причинив прихід до влади 1964 року неосталіністів), до культури — переважно до російської — повертаються деякі забуті або заборонені імена й твори.

А що в нашій республіці цей процес, по суті речі, ще й не розпочався (м’яві розмови на письменницьких зборах і в пресі, яких практично не реалізують, не йдуть у лічбу), нагадаю деякі важливіші білі плями в нелегкій історії України тільки останніх десятиріч. Цей період без дозволу, ба навіть без ініціативи центру (ось де потрібна “рука Москви”!)

висвітлювати по-новому не будуть у наслідок панування протягом десятиріч затверджених оцінних штампів, а також відомого правила вже кількох поколінь українських радянських і партійних керівників, котрі панічно бояться звинувачень у “місництві”, “бути більшими католиками, ніж сам Папа Римський”.

Спроби писати історію України 20-го сторіччя тільки як історію більшовицької партії на Україні призвели до замовчування багатьох фактів соціальної й національної боротьби українського народу в перші десятиріччя нашого віку, фактів, пов'язаних з діяльністю українських соціалістичних партій (Українська соціал-демократична робітничка партія, Українська партія соціал-революціонерів тощо), і такого феноменального явища, як незвичайний вибух після лютневої революції 1917 року національної свідомості й національно-державної самодіяльності українського народу. Не вивчається взагалі, а зображається тільки чорними кольорами навіть початковий період Української Центральної Ради — першого українського парламенту, який постав у березні 1917 року на хвилі народного піднесення.

Відомо, що Ленін спочатку підтримував і Раду, і скликані нею всеукраїнський військовий та селянський з'їзди, ба навіть проголошену 20-го листопада 1917 року автономну Українську Народну Республіку — перше державне формування України після ліквідації російським царизмом у XVIII сторіччі залишків української автономії. Ще в грудні 1917 року, коли вже накреслювалися принципові розбіжності між Українською Народною Республікою й Радянською Росією, і навіть на самому початку 1918 року, коли існував створений у Харкові 25-го грудня 1917 року радянський уряд України, Ленін ще визнавав незалежність УНР. Він далі провадив переговори із Центральною Радою, які остаточно припинено тільки 12-го січня 1918 року.

Якщо в Соціалістичній Польщі відзначають як найвидатнішу історичну подію відродження 1918 року Польської держави попри її буржуазний й антирадянський характер, війну з Радянською Росією, “військово-фашистську диктатуру Пілсудського” тощо, то на “суверенній” Україні ні єдиного слова не промовлять про майбутнє сімдесятиріччя створення першої української держави, яка попередила радянську. Боїмося казати правду і про те, що Західно-українська Народна Республіка, яка постала після розпаду Австро-Угорщини, виявилася єдиною реальною силою, котра боролася з польською експансією за західно-українські землі, а напіводягнені і погано озброєні стрільці Української Галицької Армії, яка ставила опір вишколеному у Франції польському війську, були національни-

ми героями, а не ворогами або зрадниками. Але це означало б визнати й те, що варварське зруйнування на початку 70-тих років стрілецького меморіалу на Янівському кладовищі у Львові, проти будівництва якого не виступила й “польська військово-фашистська диктатура” і якого не торкнувся навіть Сталін — чистий акт вандалізму, негідний суспільства.

Потребують нині перегляду й однозначні оцінки як “ватажків української буржуазно-націоналістичної контрреволюції” діячів українських соціалістичних партій — видатного письменника, класика української літератури Володимира Винниченка і не менш видатного історика світової слави Михайла Грушевського. Грушевському не допомогло навіть те, що він повернувся з еміграції, став академіком Наук Української РСР, встиг померти своєю смертю і навіть удостоївся урядового похорону 1934 року. Покищо нема й мови про перевидання (із сучасними коментарями) наукових праць Грушевського, в тому числі багатотомних “Історії української літератури” та “Історії України-Русі”, яку оголошено “буржуазно-націоналістичною”. Тим часом видають і перевидують і багатотомні твори російських буржуазних істориків Соловйова і Ключевського, анітрохи не хвилюючися тим, що вони історію України розглядали “з великодержавно-шовіністичних позицій” (цитую Українську Радянську Енциклопедію, перше видання).

Негідну метушню затіяно тепер на Україні навколо імені Володимира Винниченка, багато творів якого (роман “Сонячна машина” тощо) відомі в усьому світі, прізвище якого було колись серед кандидатів на Нобелівську премію з літератури, багатотомні видання якого виходили на Радянській Україні у двадцяті роки. З ініціативи секретаря ЦК КП України Єльченка питання про літературні достоїнства творів Винниченка замінено питанням про його політичну діяльність. Виходить, вигідніше друкувати російських білоемігрантів, ніж українського націонал-комуніста, якого навіть “свої” двічі усували від керівництва уряду Української Народної Республіки за “лівизну” і який 1920 року на запрошення Центрального Комітету ВКП(б) півроку провів у Москві й на Україні, був призначений на відповідальні посади в українському радянському уряді, але не знайшов спільної мови з Раковським, котрий тоді верховодив на Україні (потім Раковського назвали троцькістом і “ворогом народу”). Винниченко тоді повернувся на Захід, звідки він надіслав листа до Сталіна з проханням пожаліти соціалізм... Нібито схвалене наприкінці (партійних зборів Київської письменницької організації) рішення обмежитися збірником ранніх оповідань Винниченка — яскравий приклад “перебудови по-малоросійському”. Як і те, що першу за 55 років дуже скромну публікацію (кілька романтичних

віршів) українського письменника-комуніста Миколи Хвильового, котрий пустив собі кулю в скроню у моторошному 1933 році зі словами вірності радянській владі й протесту проти сталінізму, вилучила недавно із готової шпальти однієї із київських газет та цензура, яка для художньої літератури у нас, нібито, вже не існує... Аж ніяк не можуть простити відомому письменникові його заклик орієнтуватися не на “Москву”, а на “психологічну Європу” (тобто заклик виходити на всесвітню духовну орбіту самому, а не товктись по слідах російської культури), не можуть простити створення одного із перших у радянській літературі образу партійного бюрократа, не можуть простити його смерті-протесту.

А де ж книжки друга Хвильового, відомого державного й партійного діяча ленінської школи, головного керівника політики “українізації”, академіка АН УРСР, автора десятків друкованих праць з різних питань науки, культури, партійного життя — Миколи Скрипника, який заподіяв також собі смерть 1933 року, і на якого по смерті кинули анафему? Мало реабілітувати й назвати “вірним ленінцем”, треба ще й надрукувати!

Не називатиму прізвищ — імовірно, вони не промовляють Вам — інших українських письменників, учених, тих діячів науки й культури, яких не встигли підняти із забуття у роки хрущовської відлиги і зовсім не квапляться робити це тепер. Хотілося тільки підкреслити характерну для нинішнього керівництва республіки тенденцію максимально гальмувати процеси, які набирають покищо сили розгону в центрі.

Найбільшою і найганебнішою білою плямою в радянській історії України є глухе замовчування протягом 50 років організованого Сталіном та його опричників типу Постишева, якого готують до списку наших національних героїв, справжнього геноциду української нації. А саме: — моторошного голоду 1932-33 років, який скоїв мільйони життів. За один тільки 1933-ий рік мій народ утратив більше, ніж протягом усієї Другої світової війни, яка прокотилася у двох напрямках нашими землями. Де ж пам'ятники жертвам нелюдського соціального експерименту? Де меморіали? Немає та, імовірно, ніколи й не буде. Не залишилося навіть могил...

Мимоволі пригадуються написані саме про голод 33-го року й досі не опубліковані рядки відомого українського радянського поета Івана Драча, котрий прокляв історію “яка нагодувала мовчанням наймовчазніший у світі народ”. Домовчалися до того, що десь у чужих країнах створюють парламентські комісії для вивчення цієї, однієї із найстрашніших, сторінок історії ХХ сторіччя, яку можна зіставляти тільки з гітлерівськими злочинами. А радянські історики щойно тепер невиразно мимрять щось про

“відсутність вірогідних документів, точної статистики” для висвітлення “цієї трагічної сторінки нашої історії” (дивись, наприклад, газету “Радянська Україна” від 19-го липня 1987 року).

Правду народові треба сказати всю, не звужуючи рамок сталінського терору тільки 1937-38 роками й винищенням партійних та військових кадрів (маю на думці Ваш виступ перед керівниками засобів масової інформації і творчих спілок у липні). За якимсь там підрахунком життя парт-апаратчика або військового офіцера оцінюється дорожче, ніж життя загублого в голодних стражданнях українського селянина або тієї невинної дитини, яку збожеволіла мати рубала на частини, аби нагодувати інших дітей, що вмирили від голоду. Такі страшні картини були у рік торжества колективізації “по-сталінському” не єдиними...

Українська наука й культура зазнала так само основної шкоди ще до 1937 року. Треба нарешті сказати правду про сфабриковану ГПУ в 1929-30 роках “справу” міфічної Спілки Визволення України (СВУ), завдяки якій розпочато масове винищення української інтелігенції й згорання українізації. Слід, нарешті, водночас повернути нашій культурі імена засуджених на цьому судовому процесі відомих письменників і вчених.

У ті самі роки зліквідовано незалежну від московського патріарха Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ), і репресовано її ієрархію. Тепер ця церква, як і силою зліквідована 1946 року Українська греко-католицька церква, офіційно існує тільки за кордоном, а на Україні паству цих двох українських церков примусово підпорядковано російському православ'ю. Цікава ситуація, коли люди, вважаючи себе переконаними атеїстами, силою переганяють віруючих із однієї церкви до іншої, яку також ледве терплять, але всетаки до своєї, російської...

Чи не пора виправити і цю грубу політичну помилку сталінських часів і, дотримуючи конституційних гарантій, дозволити віруючим вирішувати свою релігійну приналежність самим, без підказування органів держбезпеки?

Саме тоді, коли сотні тисяч “куркулів” і “підкуркульників” устеляли трупами далекий шлях до Сибіру, а в українському селі лютував голод, влада винищувала колишніх діячів Української Народної Республіки, Української комуністичної партії, вчених із Всеукраїнської академії наук, кращих українських письменників, художників, артистів, режисерів... Суд був швидким і протизаконним: 1 грудня 1934 року вбито Кірова, а вже 15 грудня поставили під стіну найліпшого українського прозаїка Григорія Косинку та інших “терористів”.

А коли можна буде сказати правду про трагедію так само скошеної

голодом Кубані, переважно український етнічний склад якої “виправляється” з особливою жорстокістю: протягом року зліквідовано всі українські культурні інституції, фізично знищено або видалено з Кубані українську інтелігенцію, українським козакам, нащадкам славних запорожців, міняли у документах дані про національність, а прізвиська переробляли на російський лад. Кубанський досвід радикального “вирішення” національного питання використано потім у північній частині українського Полісся, яку чомусь приєднали до Білорусії (велика частина Брестської області, включно з Брестом і Пінськом, і кілька районів Гомельської області), де українське населення примусово записали білорусами, але де провадиться політика не “білорусизації”, а русифікації.

Трудно, але доводиться згадати й таку свіжу ще сторінку української історії, як повстанську і підпільну боротьбу у Західній Україні 40-их до початку 50-их років. Хоча б тому, що “істино-російська людина” й “зрусифікований іноходець” щедро обдаровують нині налічкою “бандерівець” і уродженця західної України, і кожного, хто постійно розмовляє українською літературною мовою, а не українсько-російським суржилом, і виявляє бодай мінімальну національну свідомість.

Здавалося б, як віднести до білих плям бурхливу історію збройної боротьби в Західній Україні? Адже це улюблена тема радянської пропаганди, яка протягом десятиріч спеціалізується на викритті “українського буржуазного націоналізму”. До речі, зверніть увагу на термінологію: великодержавний шовінізм, якщо будь-коли скоромовкою його згадують, то без визначення “російський”, а буржуазний націоналізм неминує “український”, “татарський”, “литовський” тощо. Але кажуть, що півправа небезпечніша, ніж брехня. Найлегше викрити окремих осіб із націоналістичного підпілля, писати про “звірства бандерівців” (неначе звірства були тільки з одного боку!). А треба б подивитися спокійніше й ширіше, докопатися до причин цього масового народного руху, в якому на початку брали участь не якісь окремі бандити, котрі ховалися в бункерах, а десятки, сотні тисяч людей, підтримувані більшістю населення Західної України. Без такої підтримки і на одному сліпому терорі, безперечно, неможливо було б майже протягом десятиох років ставити опір потужній державній машині. Рано чи пізно доведеться визнати, що рух, до якого входили різні соціальні верстви (від найбідніших селян до студентів, інтелігенції) був не соціальним, а насамперед національним, спрямованим проти сталінської національної політики і терористичних методів її нав’язування.

Прорадянські настрої, які побутували у двадцяті й на початку 30-тих років на Західній Україні, майже повністю розвіялися після голоду 1933

року на Радянській Україні й погрому української радянської культури. Але хоча у вересні 1939 року жодного всенародного тріумфування у зв’язку з приходом Червоної армії насправді не було, однак не було і жодного опору радянській владі на приєднаних до СРСР західноукраїнських землях. Потужним каталізатором антирадянських настроїв, які штовхнули маси до збройної боротьби, була не стільки націоналістична пропаганда ОУН, скільки неповні два роки енкаведистського терору: багаточисленні арешти (серед перших, які опинилися за ґратами, були однодумці “визволителів”, колишні члени Компартії Західної України [КПЗУ]), катування і розстріли, депортація населення, і нарешті, знищення всіх без різниці в’язнів переповнених тюрем під час відступу в перші дні війни. Гітлерівці, звісно, для своїх цілей чудово розрекламували ці звірства. Тому, коли Радянська Армія почала наближатися до Західної України 1944 року, багато місцевих мешканців ішли у підпілля або втікали на Захід, поповнюючи лави української еміграції. До речі, нині завоювати її симпатії пощастило б не бадьорими радіоголосами із зденаціоналізованого Києва і не брехливій газетці, яка поширювала в роки брежнєвського застою “Вісті з України” про небувалий нібито розквіт української культури, а конкретними заходами для відновлення національного суверенітету України, заходами, які непомітними не залишаться.

Щодо забороненої теми про справжній характер подій на Західній Україні, мушу сказати, що в моєму придніпровському роді споконвічних хліборобів і недавніх сільських інтелігентів “бандерівців” не було, але бували комнезамівці (комбідівці) й чесні комуністи (за що й поплатилися саме у згаданому Вами 1937-мому році). І зовсім не однозначно дивлюся я на деякі вияви національного руху 20-тих—40-вих років на Західній Україні. Але право на такий критичний погляд я вистраждав у тюрмах, де карався разом з учасниками цього руху, на відміну від деяких колег по професії, які пропівали тоді у львівських і київських “забігаловках” зароблені за допомогою брутальної лайки премії імені Галана.

Нам би навчитися дивитися на своє недавнє минуле, бодай у сусідів-поляків, які хоч не відразу, але змогли углядіти у боротьбі з польським збройним підпіллям трагедію роздвоєного патріотизму. Однак, ми змушені дивитися на трагічні сторінки своєї історії не власними очима, а призмруженим поглядом “істино-російської людини”, яка звикла бачити у кожному повноцінному українцеві “бандерівця” і “буржуазного націоналіста”.

І, нарешті, про цілком недавні події. Ймовірно, ще одна біла пляма в українській історії виникне з роками, якщо мовчатимемо або говоритимемо напівнатяками про те, що сталося на Україні у 60-ті—70-ті роки. За

роздумами про застій, бюрократизм, за розмовами про долю окремих людей і творів можна побачити загальну картину того, що сталося. До речі, за аналогією з двадцятьма роками, які ввійшли до історії України під іменем “розстріляного відродження”, шістдесяті роки можна назвати “придушеним відродженням”.

Спроби втиснути поняття “шістдесятники” в рамки чисто літературного оновлення — неправильні. У післясталінські роки на Україні спонтанно відродилися глибинні сили національної свідомості, сили, які виявили себе не тільки в літературі, а й у мистецтві.

Треба відкрито визнати, що репресії проти українських “шістдесятників” після усунення Хрущова були не що інше, як великодержавно-шовіністичною реакцією на українське національно-культурне відродження. І якщо першу хвилю арештів та судів української інтелігенції (1965—66 років) пощастило припинити завдяки широким громадським протестам, то друга репресивна хвиля (1972—73 років) була закроєна ширше й масштабніше. Арешти супроводжувалися великим наступом на українських письменників, діячів культури, вчених, усіх, кого хвилювала доля рідної мови, рідної культури, хто взагалі думав нестандартно. З’явилися погромницькі статті в пресі, почали вилучати видані раніше книжки, стали практикувати примусове каєття і публічні пророблення (у дещо стертому вигляді повторялася ситуація початку тридцятих років). Від активної участі у створенні духовних цінностей нації усунено цілком або на довгі роки талановитих письменників, критиків, перекладачів, істориків, художників, режисерів. Інші спустилися до кон’юнктурних витворів, негідних їхнього таланту. Зате звеселилися кон’юнктурники і пройдисвіти типу (покійного) директора Інституту літератури Академії Наук Української РСР Микола Шамоти або колишнього секретаря ЦК КП України Валентина Маланчука. Різко посилилася русифікація: українську мову остаточно витісняли з усіх сфер державного, суспільного й культурного життя, за особистим прикладом Володимира Щербицького від української мови відмовилися партійні організації. Третя хвиля репресій (1977—1980 років) пов’язана з розгромом українського Хельсінського руху. Відзначаючися особливим цинізмом і наплювальництвом щодо радянських законів, ця хвиля репресій проходила вже за умов цілковитого застою.

Із багатьох придушених у ті смутні роки талантів, які нині могли б активно включитися до процесу перебудови й демократизації, хотілося б особливо виділити українського поета Василя Стуса (Стус помер у карцері Пермського табору особливого режиму вже за нового керівництва КПРС — у вересні 1985 року). Василь Стус — поет-мислитель такого масштабу,

що його ім’я залишиться в історії нашої літератури назавжди. Але досі ім’я Стуса на батьківщині оточено змовою мовчання. Всі інстанції залишаються глухими до прохань і вимог рідних, друзів і шанувальників видатного українського поета, а трохи відважніші останнього часу українські письменники досі бояться навіть згадати прізвище свого замученого колеги. Тому остання надія — на Вашу допомогу. Просимо дозволити перевезти тіло поета з табірної кладовища на Уралі для поховання на батьківщині — в Києві. Просимо повернути спадкоємцям поета всі його рукописи, вилучені в 70-ті—80-ті роки, зокрема вірші, переклади, статті, замітки останніх п’ятьох років життя (усе, до останнього рядка, забрано і зберігається у КДБ Української РСР). Ми домагаємося реабілітувати добре ім’я поета, якого двічі засудили за сміховинними з погляду нинішнього дня звинуваченнями, і видати на Україні його твори.

Як і без творчості Василя Стуса, уявлення про українську культуру й суспільну думку буде неповним і однобічним без блискучих есеїв Євгена Сверстюка, віршів і прози Миколи Руденка, Ігоря Калинця, Михайла Осадчого, Івана Сокульського, без виставок Панаса Заливахи й Стефанії Шабатури, наукових, літературознавчих і публіцистичних статей Івана Світличного, Михайла Гориня, Павла Скочка, Юрія Бадзя, Валерія Марченка, Ірини Калинець, нарешті, без всіх статей і книжки “Інтернаціоналізм чи русифікація?” Івана Дзюби. Пора чесно визнати, що всіх цих талановитих і небайдужих людей в роки застою засуджено за безглуздими звинуваченнями, пора реабілітувати й видавати їх. Покищо їхні прізвища (крім допущеного до друку за каєття в патріотизмі Івана Дзюби) оточені глухою стіною мовчання.

Із мого листа вийде важкий гробсбук, якщо спробую перелічити всі білі плями української історії й культури, назвати всі забуті або опльовані імена. Але жевріє надія, що атмосфера, яка виникла тепер у радянському суспільстві, допоможе багато чого висвітлити прожекторами гласності. Цій меті служитиме мірою своїх скромних можливостей і відновлений нами журнал “Український вісник”.

Ширше викласти заторкнені у цьому листі питання я спробую також особисто, якщо мені дозволять зустрітися з членом Політбюро Яковлевим, який відомий як прихильник політики гласності й демократизації.

Протягом минулого двадцятиріччя на всі петиції “дисидентів” до партійно-радянських керівників відповідь була одна — через суд, як правило закритий. Але ще гірше, коли висуненим “знизу” проблемам і вистражаним думкам взагалі уваги не приділяють. Не виключено, що й цей лист, який я надсилаю до ЦК, удостоїться тільки побіжного перегляду одним із

працівників апарату. Отож думаю, що у відкритого листа більше шансів звернути увагу партійного керівництва до життєво важливої для здоров'я радянської спільноти національної проблеми. А вирішувати такі проблеми за умов справжньої гласності треба не таємно, а всім народом, точніше — всіма радянськими народами.

З повагою,

Вячеслав Чорновіл
український журналіст

5 серпня 1987 року

(Переклад з російського)

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

Михайло Горинь

ВІДГУК НА СТАТТЮ М. ІЛЬНИЦЬКОГО В ЖУРНАЛІ “КИЇВ”

Від редакції. Цю статтю М. Горинь надіслав у підцензурному листі до рідних з кучинського табору особливого режиму в травні 1986 року, тобто напередодні з'їзду письменників України. Звичайно, *Відгук* написано з урахуванням цензури, яка конфісковувала листи, якщо їх автори торкалися дразливих тем. Тому читач не знайде тут прізвищ репресованих поетів і розкованого аналізу пекучих ідейних і мистецьких проблем сьогодення. Але *Відгук* цікавий тим, що випередив ряд оцінок поетичного процесу на Україні, які згодом прозвучали на з'їзді і після нього, а особливо тим, що він став своєрідним штрихом до характеристики інтелектуальної атмосфери в середовищі українських політв'язнів і спростовує поширювану версію періоду брежнєвщини про політв'язнів як кримінальних злочинців і купку честолюбних “відщепенців”, що не мають ніякого відношення до літератури і науки.

Відразу після одержання *Відгук* був надісланий в редакцію журналу “Київ”, але там побоялися не те що його друкувати, але навіть відповісти авторові.

***

Статті Миколи Ільницького читати цікаво. Характерний для нього розважливий тон, вміння оперувати термінологією, добре знання матеріалу знаходимо і в статті “Перегук через покоління” в ч. 4 “Києва” за 1986 рік.

Проте для мене, читача, який був свідком поетичного процесу 60-х років, важко погодитися з думками і висновками, котрі пропонує дослідник. М. Ільницький стверджує, що між поезією 60-х і 80-х років є певна ідейно-тематична спільність; що ця спільність проявляється в поетичній

інтерпретації ідей 60-х років в притаманній вісьмидесятникам манері: що хоч нових ідей 80-ки не внесли (“Але ж, якщо подивитися розважно — чи можна одразу вимагати всього цього?” — Ха! А що ж тоді досвід попередників?), зате подали їх поетичне трактування в образах реалій земного, а не космічного світу; що поети віддають данину пам’яті загиблих; що вони повернулися обличчям до реальних людей.

Перш за все такий часовий поділ непереконливий. Він більше нагадує прокрустове ложе, в яке критик втискує живий потік літературного процесу, ніж спробу мистецького аналізу. Поза його увагою опинилися оригінальні поети В. Голобородько, В. Кордун та інші, які є піонерами обох десятиріч. При них автор навіть не згадує, як і про інших поетів, що через певні умови мовчали. Тому співставлення не тільки штучне, але і неповне. Та коли абстрагуватися від цих зауважень і обмежитися аналізом характеристики наведених груп поетів 60-х і 80-х рр., то і тоді в статті натикаємося на міркування, які будять поважні сумніви.

Здається, відповідні акценти розставлено, і критик таки схиляється до думки, що поезія попередників і проблемніша, і вагоміша. Але подальший аналіз доробку 80-тників розмиває ці акценти, а заключні акорди статті згадують їх нанівець.

Мене дивує така позиція М. Ільницького. Я вдруге зустрічаюся зі статтею, автор якої, замість фахового аналізу, виступає таким собі адвокатом і бачить свою місію в тому, щоби виправдати, а не оцінити. Такий підхід вагітний серйозними наслідками. Бо літературний процес розвивається не кінце по висхідній лінії. Йому притаманні і злети, і падіння, роки урожайні і маловрожайні. Завдання критики — не захист status quo, а постановка діагнозу і пошуки шляхів подальшого прогресу. Коли ж такий діагноз невтішний, коли крива руху опустилася до осі абсцис, критик повинен на весь голос про це сказати. Згадаймо ті суворі оцінки, до яких нераз вдавався І. Франко, і не тільки він. Такі присуди завжди були лише на користь літературному процесові, бо примушували митців до переоцінки свого доробку, до пошуків нових ідей та форм.

Микола Ільницький пішов іншим шляхом. Повторюю: критик не заперечує, що поети 80-х років подають вам лише варіації старих тем, що вони нічого не відкрили. І тут же “ничтоже сумняшеся” згадані варіації трактує як спільність ідей. Яка спільність? Хто і коли інтерпретацію чужих думок наважувався пояснювати як спільність? Кожному зрозуміло, що спільність ідей передбачає самостійність і незалежність їх розробки, варіації ж означають, що творчою розробкою була зайнята лише одна із сторін.

Подібна аберация термінів переслідує лише одну мету — згладити той глибокий яр, який розділяє поетів двох десятиріч. Без такого зміщення акцентів взагалі неможливо було б говорити про перегук. Зладжування контрастів критик проводить двома способами. 60-м рокам вділяє менше уваги, найяскравіші їх досягнення затінює, аналіз же 80-х подає широко, старанно вишуковуючи ідейні паралелі, чим у необізнаного читача викликає враження, що між тими поколіннями, власне, не таке вже й глибоке провалля.

А варто було б вдумливо протиставити два поетичні покоління, показати, як кожне з них входило в поезію і що в неї принесло.

Суть поетичного оновлення 60-х років якраз в тому, що шестидесятники ураганно ввірвалися в старий мистецький світ; вільні від узвичаєних канонів, вони принесли зі собою такі думки і почуття, на котрі не спромоглися їхні старші наставники. Їх критикували, дехто їх не приймав, але з ними відразу рахувалися, як із цікавою з’явою. Оригінальність духовного світу, високий громадський пафос, злободенність проблем, що хвилювали багатьох, ширість тону, причетність до конфліктів, що розігравалися в них на очах, трактування їх як чогось суто особистого — чи то не ті чесноти, за які читачі досі вірні цій поезії? Чи можна забути, що саме автори перших збірок тих років широко розсунули стіни читачької аудиторії, залучивши до аматорів поетичного слова тисячі і десятки тисяч громадян? Коли ще був такий тісний контакт постів з читачами, коли ще поети так точно тримали руку на пульсі читачької аудиторії? Це була значна мистецька подія. І не тільки мистецька.

Що протиставляє цьому поезія 80-х років? Хіба лише тихе цвірінкання горобців на вишні, яке хоч і приємно лоскоче вухо, але не здатне сколихнути до глибини, запричастити душу вином оновлення, викликати до життя високе і благородне.

Поезія 60-х рр. формувала читача, вела за собою, привносила в його світ нові поетичні ідеї, переосмислення попереднього мистецького досвіду. Словом, 60-тники широко розчинили двері затхлої халуни нашої поезії і її провітрили гострий озонний струмінь.

Поети 80-х рр. ввійшли в літературу тихенько, недопомітно, скоріше вновзли в неї через прозурку, не відчиняючи навіть дверей. Їх поезія не вийшла за рамки камерності, а коли торкалася громадських проблем, то трактувала їх в узвичаєному дусі, емоційно блідо, а подекуди з неприродним надривом. Ні, не стали 80-тники спадкоємцями чи опонентами 60-х років. В кращому випадку вони дрібні пітмеї мізерного розрахунку.

Дуже жаль, що критик не звернув увагу на причини, котрі породили поезію здрибнення, салонності, інтиму. Гіркий досвід 60-тників, які таки добре обсмалили собі крила, примушував задуматися. Адже тільки деякі з них дорогою ціною відстояли своє поетичне кредо. Мистецтво вимагало жертв, талант — мужності. Характерологічне спліталось з фаховим і лише в такому вигляді можна було вистояти. Без сумніву, існувала проблема вибору: куди іти? Що продовжувати? І у відповіді на ці питання проявився рівень громадської зрілості чи інфантилізму, почуття відповідальності перед читачем і мистецтвом чи інші мотиви. Ільницький переконує, що 80-тники продовжили традиції попередників, я як читач дохожу висновку, що вони обрали тиху пристань камерної лірики. Але, захоочувані критиками до громадських проблем, вони зі своїм слабеньким салонним голоском видавали хіба нещирий надричний писк.

Згідно Ільницького 80-тники виступили опонентами своїх попередників. Власне, вони переорієнтували космічну поетичну моду на земну, повернулися обличчям до життя реальних трударів.

Ось як декларує цю позицію Ірванець: “Подумай не про людство — про людей. Про людство встигнеш. Про цих селян женців і ковалів, які колись тобі вже говорили прості слова: ‘земля, робота, хліб’. Без пафосу, без рими, без надриву”. Дуже багато видруковано подібних декларацій. І як всякий правильний загальник, він не дає підстав для полеміки. Застереження виникають тим, де ми дошукуємось поетичної конкретизації цього принципу. Думати про “женців” і “ковалів” можна по-різному. Можна не вийти за рамки гасел, що кричать зі стін і парканів, а можна зануритись у гострі психологічні і соціально-психологічні конфлікти, на які ніколи не скупилось життя.

Писав про трактористок Тичина і писав про болючі морально-психологічні колізії селян В. Симоненко, але які різні ці поетичні інтерпретації! Що і як? Суть і явище! Джерела і сага (заводь) — ось ті полюсні групування, на які ділилася поезія і неопоезія.

Що протиставили Симоненкові, Драчу, Ліні Костенко 80-тники? “Опустившись” з космосу, мовляв, для того, аби краще придивитися до реального життя, вони, всім на диво, нічого суттєвого в ньому не побачили. І тут ми впритул зустрілися з парадоксом: космізм 60-ків не заступив їм живої людини з її почуттями і думками, а заземленість 80-тників не врятувала їх від духовної сліпоты.

І не варто наївно допускати, ніби Ільницький не знав, що не віддає від об’єкта зображення визначає силу і глибину поетичного слова, а щось зовсім інше, що входить в поняття талант.

Критик зараховує до заслуг 80-тників звернення до подій 40-річної давності. І чи переконав нас автор, що в цьому горнілі війни і громадянської веремії вони знайшли гідні справжнього таланту ситуації народу і окремих людей і перекували їх в глибоке поетичне переживання? Ні! Ми зустрілися на сторінках журналів з поетичною риторикою, написаною на тему, а не з поезією, народженою муками серця. І це не випадково. Є пошуки співзвучної настроєм теми, або втеча від них до теми. Втеча в тему! От людина чомусь злякалася сама себе і втікла в тему, ніби сховалася в стіжок сіна. У свій час Д. Павличко отак втік у тему критики католицизму, сублімувавши свої настрої в цю площину. Трагічні післявоєнні події, викликані затяжною боротьбою, не могли не хвилювати чутливу душу поета. Його драматичний талант всмоктував тисячі трагедій, що розігрувалися навколо нього, але внутрішній цензор “пан Переляк” замінював реальні ситуації задуманими. Вдумливий читач легко розпізнав підміну сцен і заплатив поетові жорстоким забуттям його першої книжки.

Автор поділяє думку А. Макарова про те, що молода поезія в особі Чернілевського заглибилася в психологію сучасного сільського обивателя, якого торкнулася іржа урбанізації. Словом, внесла свою лепту в розширення ідейних обріїв поезії. Чи образ обивателя в поезії справді відкриття 80-тників? Не будьмо наївними. Ось уже мало не десятиріччя газетна і журнальна публіцистика розжовує цю тему, картаючи обивателя на всі лади. Картаючи, а не досліджуючи! А поезія — мистецьке дослідження! І коли Чернілевський взявся за поетичну інтерпретацію таки добре підтоптаной теми, то мусив би заглибитись у генезу цього явища хоча б на рівні тих філософських уявлень про дійсну причину всякого соціально-психологічного феномену, яке він засвоїв з підручника “Основ філософських знань”. Писати вірші, в яких поет лише римує газетні дописи, не велика заслуга і, либонь, такий підхід не вкладається в узвичаєне розуміння специфіки поезії як мистецтва. Поезія — відкриття, а не повторення? Поезія — значить попереду! А не за возом! Це знали наші класики півтора століття тому: “спочатку поезія, потім історія”, писав М. Костомаров, тим самим підкреслюючи, що тонкий нерв поезії спочатку вловлює соціальні переміни ще в зародку, а наука робить їх об’єктом дослідження, коли вони розвинулися і пустили свої метастази в душу людини.

І якби Чернілевський торкнувся саме генези такого явища, як двометрові паркани навколо обійстя, то, напевно, зустрівся б з конфліктом, в якому критикуючи і критиковані не раз мінялися б місцями, а сам паркан виростав би зі зусиль, які прикладають обидві сторони. Принаймні так. Можливо поет підгледів би, що таке відгородження породжене браком

затишку, недоторканості (“мій дім — моя фортеця”), частим втручанням в особисте життя всеможучих, всеохочучих, всепроникаючих сторонніх очей і рук. Тут можливі різні колізії, втрати і здобутки, злети і падіння, до яких причетні обидві сторони.

Я допускаю поетичне верхоглядство початківця (та який він початківець?). Вдумливий і глибокий аналіз і у великих поетів приходять з досвідом (порівняймо Франка періоду “Каменярів” і “Мойсея”), але ніяк не можуть змиритися зі соціологічною близорукістю критиків. Що це? Свідома симуляція дальтонізму на певні кольори епохи чи куряча сліпота від народження? Невтішна перспектива очікує нашу поезію, коли на її чолі опинилися такі поети, як Чернілевський, а біля керма літературного процесу такі адвокати, як М. Ільницький.

Може склалися враження, ніби я значущість художнього твору вичерпую соціально-психологічною проблематикою. Я загострю увагу на ній тільки тому, що вона найслабше місце в літературі. Адже письменницьке, зокрема і особливо поетичне, ремесло значно зросло. І якщо порівняємо версифікаторську культуру початківця, то він не раз заткне за пояс самого Франка. Вміють писати. Та не мають про що писати. Ні навколо себе, ні в собі. Все опирається на характер, особливість. Є вони, появляється цікавий місткий поетичний образ, оригінальна думка і почуття. Нема їх — немає поезії і поета, є версифікатор.

Коли я говорю про новизну проблем, то не маю на увазі тільки теггам incognitum. Адже є вічні теми, як вічне життя. Але кожен справжній талант вміє знайти в них щось суто своє. Мало писали про кохання? А Франко взяв та й написав: “чого являєшся мені у сні?”.

Вміти сказати про добре знайому річ чи подію незнайоме, підмітити в тому, що намуляло око, нову грань — чи то не ознака оригінального світосприймання, без якого немислимий поет? Поет не тільки описує побачене, а і привносить в нього свої почуття і рефлексії. Від такого сплаву родиться справжня поезія, як у Драча з отою литовською брамою, з якої динамічна група коней вивільнила своєю експресією спресовані почуття сум’яття душі і почуття вини.

Все це веде до того, що якісь вони плиткі, супокійні, флегматично напівсонні, ці поети-80-тники, немає у них ні буремних почуттів, ні карколомних думок. І справжнього елегантного настрою теж ні, а є нудна і пренецікава посередність.

Саме сьогодні якнайменш потрібні критики-захисники. Саме сьогодні пора на весь голос сказати: у нас немає молодої поезії. Саме молодої. І

почати вдумливу розмову про причини затяжної кризи, зачепивши філософські, соціологічні і психологічні причини цього невтішного явища.

Кучино,
травень 1986 р.

ОСТАП ВИШНЯ — СВДОК НАЙКРАЩОГО ТВОРУ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

Громадськість України все рішучіше підіймає голос на захист літературної спадщини Миколи Хвильового — ставить питання про видання його творів. Хотілося б у цій ситуації звернути увагу на один з парадоксів у розмаїтому літературному процесі 20-х—30-х років, а саме на особисту і літературну дружбу двох славетних творців української літератури ХХ століття — Остапа Вишні та Миколи Хвильового. А парадоксом ця дружба видається тому, що у свідомості читацької еліти глибоко засіла думка про те, що Остап Вишня — примітив, хуторянський побутописець, а Микола Хвильовий — інтелектуал, “психологічна Європа”, словом, два протилежні табори.

Але приглянешся до фактів, свідчень — і все виглядає зовсім не так.

***

Одного довгого і світлого травневого вечора 1933 року Микола Хвильовий запросив своїх найближчих приятелів завтра спозаранку завітати до нього на чай.

Поклавши трубку, Остап Вишня не стільки тішився запахами травневого дозвілля крізь вікно, скільки думав про інші запахи, саме ті, що віяли з найвищого в Харкові будинку, звідки все частіше виднівся Магадан.

Для Миколи Хвильового вони закружляли в повітрі ой, давненько. Ще 26 квітня 1926 року.

“Товаришеві Кагановичеві й іншим членам ПБ ЦК КП(б)У”. 3-поміж іншого тексту: “Я маю на увазі такий усім знаний факт, як статтю всім відомого комуніста Хвильового в українській пресі. Вимоги Хвильового про ‘негайну дерусифікацію пролетаріату’ на Україні, його погляд про те, що ‘від російської літератури, від її стилю українська поезія повинна утікати якнайшвидше’, його заява про те, що ‘ідеї пролетаріату нам відомі і без московського мистецтва’, його захоплення певною месіаністичною ролею української ‘молодої’ інтелі-

генції, його смішна й немарксистська спроба відірвати культуру від політики, — все це і багато що інше в устах українського комуніста звучить тепер (не може не звучати!) більше ніж дивно...

Український комуніст Хвильовий не в стані сказати на користь ‘Москви’ нічого іншого, крім закликати українських діячів утікати від ‘Москви’ ‘якогогомога швидше’...” (Й. Сталін, том 8, стр. 149-154 — *переклад цитати з російського*).

Це був перший постріл в моральну, громадянську та публіцистичну особистість Хвильового, а радше замах на всю офіційно, але нещиро проголошену політику українізації на Україні...

... Остап Вишня на цей час — в zenіті своєї популярності. На другому після Шевченка місці його ім’я в устах народу і на перах критики. Він — “король українського тиражу”. В народі розповсюджуються найнеймовірніші легенди про його походження, життя і творчість.

Олександр Довженко малює серіал дружніх шаржів “Остап Вишня, як його собі уявляє хуторянський читач”, “Остап Вишня, який він є в натурі” та ін. В імені й слові Остапа Вишні уособлюється просто таки Соломонова справедливість...

І ось у час початкових гонінь на Хвильового Остап Вишня в “Моїй автобіографії” виданій 1927 року,¹ до речі, чи не найдотепнішому творі з усього гумористичного доробку, бере під захист двоє цькованих імен — Агатангела Кримського і Миколу Хвильового. Перший для нього — вчитель, який довів до досконалості його мову, а другий — приятель — і тут же з далекоглядним прицілом натякає на ситуацію, в якій опинився Хвильовий після листа Сталіна Кагановичу, а також схиляється перед благородністю Хвильового як людини.

1930 рік. В громадянську і літературну неласку все частіше втягують і самого Остапа Вишню. Мов кілочків у тину, густішає часописів, що висту-

1) Слід би давно перевидати “Мою автобіографію” Остапа Вишні в її першій редакції. Адже другий варіант, зроблений майже через 30 років після першого, і вилучення виконані вже наляканою рукою письменника в час, коли про Хвильового і згадати було неможливо. Сам Остап Вишня, як розповідала мені його дружина, нерідко, вмотивившись на каналі і перечитуючи згаданий твір у першому 4-томному виданні 1928 року, подарованому йому вже після ув’язнення в Одесі, — часто відривався від тексту і з сльозами розчулення на очах повторював: “Як здорово писав *той другий* письменник. Смішно!”. І це, оповідала вона, повторювалось неодноразово.

пають з хуліганськими випадками проти Остапа Вишні, люто цькують його творчий доробок.

Апогеєм журнальних нападів на письменника однозначно визнана кілометрова стаття Полторацького (у приватних бесідах Остап Вишня називав його лише “Полторадурацьким” — М.О.) під зневажальним заголовком: “Що таке Остап Вишня?”, надрукована в журналі лівого фронту літератури “Нова генерація” в чч. 2,3,4, за 1930 р. У ній прямо ставиться питання про припинення діяльності Остапа Вишні як реакційної і контр-революційної, а вже зроблене — викинути на смітник. Ось лише одна з сотень подібних сентенцій Полторацького: “... В Остапа Вишні є свій словник, словник глибоко народний... ‘Українська народна мова’ (лапки Полторацького — М.О.) є утір відсталих, безкультурних, ‘ідіотичних’ (К. Маркс) верств — назвати багатством її екстенсивні устремління могла лише... ‘народолюбива’ буржуазна верства, що її соціальний еквівалент достатньо визначений і що її також достатньо визначеним з соціального боку представником був А. Ю. Кримський (дивись статтю Кагановича, ч. 1,2 “Прапора комунізму”)... Отже, мовна практика Остапа Вишні є мовною практикою реакційною” — “Нова Генерація”, 2, 1930, стор. 28.

Одразу цього ж таки 1930 р. в журналі “Пролітфронт” з’являється пристрасна і гостра, як бритва, стаття “Остап Вишня у світлі лівої балалайки”. Її автор Микола Хвильовий на двох друкованих аркушах тексту буквально розгромлює безглузду логіку звинувачень Полторацького проти Вишні і визначає “славному сучасникові” Остапові Вишні одне з найчільніших місць у тогочасній українській літературі.

А ніби в підтвердження своїх публіцистичних і громадянських висновків цього ж 1930 року друкує в журналі “Декада” оповідання з присвятою Остапові Вишні, що звучить як вияв людської прихильності до товариша, окверненого гидким словом Полторацького.

Приязнь цих людей, окрім громадянської мужності, яка в Остапа Вишні підупала уже по десятирічному перебуванню в сталінських катівнях, на свій час, про котрий я мовлю, це приязнь діаметрально протилежних стилів, світосприймання і художнього відтворення, але людей однієї мети і єдиного розуміння свого покликання.

Я не буду називати відомих мені фактів особистих взаємин Остапа Вишні та Миколи Хвильового хоча б тому, що вони дісталися до мене тільки з переказів людей їхнього кола. Прочитую лише спогади свідка тих років дочки Миколи Куліша, цікаві портретними характеристиками обох письменників та їхньої прив’язаності один до одного.

“Хвильовий звичайно приходив у товаристві Досвітнього та Вишні. Це була нерозлучна весела компанія. Хвильовий — невеличкий на зріст, у коротенькому пальті, з зачісаним угору волоссям, чорними очима, з зрослими на переніссі бровами.. Він говорив чистою українською мовою, без усяких русизмів...

Остап Вишня грубенький і рожевий, з трохи витрішкуватими очима, завжди тримав руки в кишенях. А в кишенях тих було багато порожніх гільз та шматочки цукру для собак. Він завжди скаржився на погане здоров’я, на ревматизм і вичікуюче дивився на Миколу...”

В 1933 році уже не потрапляють до преси ні Остап Вишня, ні Микола Хвильовий.

На харківських вулицях перехожі все частіше спотикаються на тілах померлих чи конаючих селян, які, всупереч заборонам, у надії на кусник хліба проникали до міста із вигибаючих сіл.

Наприкінці квітня чи на початку травня схоплено одного з найближчих друзів Миколи Хвильового письменника Ялового — і Хвильовий буквально днями оббивав пороги ВЧК, де сам свого часу працював, пробуючи взяти під захист товариша, але мовчать телефонні дзвінки, просто перед носом грубо зачиняються ваговиті двері мертвого дому.

...І ось це запрошення на чай... Та ще й інтригуюче застереження: “Завітайте, я прочитаю вам свій найкращий твір”.

...Неодмінно, неодмінно прийду.

А вранці, коли друзі зібралися на квартирі Хвильового в славетному будинку письменників “Слово”, усім впадала у вічі збуджена його веселість, дотепність... Звучала вірна гітара, він наспівував улюблені мелодії.

Парував чай, гості частувалися.

“А тепер, друзі мої, — звернувся до них Микола, — попрошу трошки уваги, я на ваш суд подаю свій найкращий твір... Ось тільки візьму на столі в кабінеті — і прочитаю... Камо грядешн...”

І вийшов... А за кілька хвилин пролунав постріл, що став історичним символом мужності і одності слова і дії, вірності ідеалу.

Всі поспішили до кабінету. У фотелі зі схиленою набік головою обливався кров’ю безживне тіло Миколи Хвильового. Кров дзюркотіла зі скроні. Пістолет лежав близько руки на підлозі.

На робочому столі покоївся аркуш “Заповіту”...

Цього ж 1933 року, 26 грудня заарештовано Остапа Вишню.

А 31 серпня 1934 року в’язень одного з островів ГУЛАГУ “Северлаг” Комі краю Павло Михайлович Губенко (в таборі псевдоніми карально

переслідуються) запише до свого “захального” щоденника та й передасть на волю, та й колись прочитають їх надрукованими такі слова:

“Надійшли і надходять газети про I Всеукраїнський з’їзд письменників... Жалюгідна доповідь Кулика про українську літературу (уже, звичайно, літературу без імен Остапа Вишні, Миколи Хвильового, Миколи Куліша та інших — М.О.). Як і завжди: перестав ‘предмет’ обговорення — можна те саме сказати про свинарство... Український вождь Іван Гівно так гівном і залишився... А може ж, хоч після з’їзду буде (література — М.О.)? Дай, боже! Тільки що ж може написати літературного Кулик, Микитенко?

Красти ж нема в кого, бо Хвильового нема, Куліш і т. і. в ‘нетях’... А ми тут сидітимемо, як ‘бесследно исчезнувшие’.”

Наскільки мені відомо, це остання зафіксована пером Остапа Вишні згадка про Хвильового. А скільки їх було усних — теплих, доброзичливих, пройнятих взаємною любов’ю і підтримкою — цього вже не встановить жодна експертиза.

Львів, 1 серпня 1987 року

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ

Володимир Сосюра

ЛІРИЧНИЙ ВІДСТУП ІЗ ПОЕМИ “МАЗЕПА”

В “Літературній Україні” недавно згадано не відому читачеві поему Володимира Сосюра про сталінське лихоліття, яку пропонувалося надрукувати. Однак не всі шанувальники видатного українського поета знають, що його перу належить ще одна надрукована поема, в якій нетрадиційно зображено українського гетьмана Івана Мазепу не як зрадника, а як великого патріота, що хотів Україні “від серця щирого добра”. Відомо, що над поемою В. Сосюра працював з перервами з 20-х років аж до останніх років життя.

Друкований нами ліричний відступ із поеми “Мазепа” має цікаву історію. Його виявила наприкінці 50-х років аспірантка Київського університету, що мала доступ до закритих харківських архівів міністерства внутрішніх справ. Фрагменти поеми були в течії з написом “Владимир Сосюра” (Очевидно, це було одне із заведених на неспокійного поета в 30-і роки “дел”). Оскільки всі зроблені в архіві виписки треба було пред’являти при виході, аспірантка вивчила фрагмент поеми, який її зацікавив, напам’ять, а пізніше записала. Через 2-3 роки, коли “ліричний відступ” уже ходив по руках, його показав Володимиру Миколаєвичу поет Володимир Підпалій — і зворушений тим, що твір його так несподівано знайшов читача, Сосюра підтвердив своє авторство, зробив у тексті несуттєві виправлення і відніс написання фрагменту з поеми до самого кінця 20-х років.

Ліричний відступ із поеми, що був, очевидно, реакцією на деякі факти українського суспільного життя кінця 20-х (а може й початку 30-х) років, звичайно, при будь-яких оцінках позиції автора заслуговує сьогодні на читача, як і вся поема в цілості, поки що схована в глибині архівів, як і знамениті спогади “Третя Рота”, як і все, що торкається покаліченої важкими часами творчості видатного українського поета.

Хоч цей уривок з поеми був у широкому обігу, про надрукування його

Примітка: Документи, на котрі покликаюсь, частково у мене є, уривки з щоденника тюремних років переписані дослівно рукою дружини Остапа Вишні, вже покійної Варвари Олексіївни Губенко-Маслоченко, яка потай свого часу і вивезла їх “на волю”, коли була на побаченні з чоловіком. Перебуваючи в 1979-81 рр. на засланні буквально поруч з місцями ув’язнення Остапа Вишні в Комі АРСР, робив я безуспішні спроби найти будь-що, пов’язане з його ім’ям, але безжальний час постирав усі сліди.

будь-де нам невідомо. Текст подаємо за записом 1959 року, зробленим в гуртожитку Київського університету з голосу згаданої аспірантки. Тому пунктуація в тексті належить записувачеві і може не збігатися з авторською. Суттєві розходження з оригіналом неможливі, бо текст авторизований.

***

Навколо радості так мало...
Який у чорта днів бадьор,
Коли ми крила поламали
У леті марному до зор?!

І гнів, і муку неозору
Співаю я в ці дні ганьби,
Коли лакеї йдуть угору
Й мовчать раби.

Коли розходяться з словами
В розгоні страшному діла.
Розбий же голову об камінь,
моя Україно-удова!

Як і колись, так і тепер ти
Не спромоглась на гарний плід,
Не вміла жить — так хоч умерти
Зумій як слід.

Ходою гнівною блукаю
В своїм краю чужинцем я,
Пожаром очі застилає
Мені трагедія твоя.

Німій, одуреній, забитій,
Невже не встать тобі від ран?
Москві та Речі Посполитій
Тебе жбурнув колись Богдан,

А потім хтів тобі Мазепа
Від серця щирого добра,

Його ж ти зрадила і степом
Пішла рабинею Петра.

Хіба не жаж? — Своєї зброї
Не маєш ти в ці скорбні дні...
У тебе так: два-три — герої,
А решта велетні — дурні!

А решта так: все безголів'я,
що на багно кричить: “Блакить!”...
Якби ж я міг, якби зумів я
Тебе, Україно, воскресить!

Твої шляхи — відчай і камінь.
Така прекрасна — й мов на гріх
Ти плодиш землю байстрюками,
Багном і гноєм для других.

У голові твоїй — макуха!
Хіба ж ти можеш жить сама,
Російсько-польська потаскуха,
Малоросійська тюрма!

Веди ж, безумна, до загину
Мене на розстріли і жуть!..
Ох, я люблю тебе, Україно,
І сам не знаю, що кажу.

Я ж син твій, син, що йшов за тебе
На смерть і реготи не раз,
Я той, що кинув Бога й небо,
Аби тоді був слухний час.

Я йшов кривавими житами —
І знов піду, де гул і мла...
Лиш одного я хочу, мамо,
Щоб ти щасливою була!

Іван Гель

СПОГАД ПРО ВАСИЛЯ СТУСА

Від редакції. Цим спогадом та публікацією невідомої статті В. Стуса започатковуємо постійну рубрику журналу “Василь Стус у житті й літературі”. Просимо зголошуватися всіх, хто хоче й може сказати своє слово про видатного українського письменника й громадського діяча або опублікувати його надруковані твори і листи.

Спогад І. Геля — фрагмент листа із заслання до закордонного кореспондента. Тому в тексті оминаються слова “тюрма”, “табір”, “камера” тощо та вуалюються деякі реалії невільницького життя. Відомо, що лист дійшов до адресата, але чи був надрукований, не знаємо.

***

Високим, струнким, з красивим чоловічим, сказати б скульптурним обличчям, з гордо поставленою головою і сильним, густим баритонем — таким вкарбувався мені в пам’ять Василь. Саме вкарбувався, бо з першого слова, з першої зустрічі, певен, не лише в мене — в кожного, залишав по собі незабутнє враження.

А познайомився я з Василем сонячного серпневого дня 1968 року в Києві. Тоді ми — хто раніше, хто пізніше — поверталися з першої, зовсім небажаної “мандрівки” у ті “не зовсім далекі місця”... Суспільна атмосфера вже почала була відчутно змінюватись: відлига й Ренесанс 60-х переходили у свою протилежність, але ще не сягнули ситуації початку 70-х чи початку 80-х. І, отже, Київ, Львів, уся Україна, тобто друзі по духу, ще публічно зустрічали і приймали нас як “людей з легенди”...

В товаристві Надії та Івана Світличних, Алли Горської, Юрія Бадзья і Ярослава Ступака ми ходили по історичних вулицях святого нашого міста, відвідуючи майстерні художників, музеї, приватні мистецькі збірні. Дні були насиченими зустрічами, дискусіями, розмовами про плани і перспективи...

Знаючи про моє повернення, Василь домовився із Надією та Іваном про зустріч. Так ми познайомилися. Симпатії у нас були взаємними. Обоє ми — діти села. Села повоєнного, багатого на події, дитячими свідками яких ми стали (один на Наддніпрянщині, другий — в Галичині...). Якось Василь сказав: якби ситуація не кликала бути поетом, орав би поле, вирощував хліб. Се не було позірною заявою. Весь триб його життя каже, що Символом Віри Василя було творити хліб насущний — через власну самопожертву утверджувати життя спільноти. Притому не лише нашої. Сьогодні Василь — постать вселюдська. Він — Просвітитель і Хоронитель народів від зла. Можливо, там, у вас, так і не усвідомили цього, як не усвідомили багато самоочевидних речей, що стосуються України, але це так. А для нас, численних друзів Василя, його життєва місія була зрозумілою ще тоді, в далекому 68-му. Наголошую на цьому, бо згодом не всі виявилися гідними означення “людей з легенди”. Важка проза життя багатьох схилила долілиць. А Василь творив поезію і творив себе.

В ті роки мені вдалося зібрати гарну, як на наші можливості, бібліотеку. Грушевський, Липа, Єфремов, Чижевський, Лепкий, Антонич, Ольжич — се лише мала частина авторів, яких брав у мене для читання, власне для глибокого студювання Василя. А брав він не тільки у мене.

Із початку 1972 року ми вже довго не зустрічалися. Аж до 1981 року. Тоді в Кучино мені одному на декілька місяців виділили зовсім окреме мешкання. Годі сказати, що від такої “турботи” почувашся щасливим... Та для Василя знайшли там ще “комфортабельнішу” келію. І як часто буває, нема зла без добра, — ми стали сусідами й знайшли можливість спілкуватися. Самі тільки пошуки і спроби такого спілкування — вже й це вимагало відваги, а часто й розплати... Очевидно, ця взаємна готовність, не кажучи про спільність долі та ідеалів, нас ще більше зблизили.

Останні місяці 1981 року ми пробули в одному приміщенні. То була висока радість спільного буття. Хоча Василь, природньо, характер складний. Та з легкими вдачами люди там майже не траплялися. Це розуміли і литовець Баліс, і ест Март, і я, але, повторюю, давно не відчували ми такої насолоди спільного буття. Висока інтелігентність, толерантність були передумовою цьому. З Балісом Василь практикувався в німецькій, якою добре володів, Марту допомагав у російській, редагував його писання, мені читав свою поезію, переклади, ділився думками. Саме тоді із великим запізненням ми дізналися про вихід збірки його поезій. Василь зустрів звістку, звичайно, із радістю, але й з подиву гідною скромністю і рівновагою.

Тільки глибоке усвідомлення своєї життєвої місії здатне утримувати

Василь Стус

ЗНИКОМЕ РОЗЦВІТАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Від редакції. Стаття Василя Стуса з приводу творчості іншого видатного українського поета Володимира Свідзінського була вилучена при арешті автора 12 січня 1972 року і вважалася втраченою для читача. Допоміг один із тих парадоксів, що були характерні для “літературних судів” 1972-73 років на Україні: примірник твору, у Києві названого “антирадянським” і включеного у вирок автора з терміном 8 років табору і заслання, у львівських охоронців держбезпеки не викликав ніяких претензій і був повернений рідним заарештованого власника через три тижні після вилучення як такий, що “не має відношення до справи”. Подаємо статтю за цим відлілим машинописним примірником, що був віддрукований В. Чорноволом у 1971 році безпосередньо з авторського рукопису.

Засудження у 1972 році українського письменника за статтю, що її сьогодні можна було б надрукувати в підцензурному республіканському журналі, не викинувши й слова, добре показує, що репресії проти української інтелігенції в ті роки велися за горезвісним принципом: “Була б людина, а вина знайдеться”.

Хай ця публікація глибокої за змістом статті Василя Стуса періоду його захоплення екзистенціалістською естетикою стане нашим скромним внеском у творчий пам’ятник трагічно загиблого в карцерній камері поета.

***

Що таке поет — у чистому вигляді? Людина, що виривається з обмежень звичності: поневажляє привним і прагне утраченого й неосягненого. Козаки ставали кобзарями, вже не маючи змоги тримати в руках грізної зброї. Гомер компенсував утрачений зір. Сучасний поет шукає себе — в тому обширі, яким він, завжди всупереч реальності, визначає простір своєї індивідуальності. Але, шукаючи іще й себе, він губить і те, що має.

людину в душевній гармонії з собою і з оточенням. Адже там умови у нас були екстремальні. Це не можна порівняти із тривалою космічною подорожжю в герметично закритому космічному кораблі. Політ — мобілізація психоенергії, мужності, рівноваги на певний час і з чіткою метою. У нас — безглузде закриття на десятиліття, власне на ціле життя. Зносити це не так просто. І один з найкращих наших поетів, блискучий перекладач, ерудит-енциклопедист і мислитель свідомо взяв на себе ще й цей хрест.

Кожному своє — переконував я колись побратима і кума Панаса Заливаха — художника європейського рівня. Талант — категорія суспільна і мусить бути збереженим для спільноти. Сю думку Василь заперечував так: сьогодні годі з певністю твердити, що важливіше для нації в її екстремальних умовах буття — збережений талант, а чи жертвна посвята задля життя народу. Житиме народ — будуть і таланти... Це так, але й не так. Література, мистецтво, духовість — ці нетлінні цінності нації є водночас живильним середовищем для неї. Тому безмірно жаль, що так передчасно відійшов один з найвидатніших поетів України, а водночас її самовідданий суспільний діяч.

Вся його праця вимагала бути мужем. І Василь був винятково сильним характером — характером Байдівського типу. Незвичайно делікатний у взаєминах з друзями, він, як Байда, умів, сказати: “Твоя, царю, віра поганая...”. Прямо у вічі султанам, при кожній потребі, при кожній можливості.

Боже, як мало тих, хто знає, що означає бути там характером Байдівського типу! Власне, а чи так мало? Ні, багато, уже багато! І в цьому велика заслуга Василя, його мужньої поезії.

Але скільки ще всім нам треба розповісти людям про нашого Василя, щоб окрім Поета, людство побачило й оцінило в ньому Людину!

Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою, —

так писав великий Тарас. Так міг би сказати про себе і наш Василь Стус.

Край поетичної творчості, цієї своєрідної форми інобуття, насичений по території реальних утрат. Тут мазки художнього пензля значно густіші: овал ефемерної злагоди духу видовжений тугою за життям, що стало вже неможливо.

Лікуючись на заспокійливих пігулках мистецтва, людина в поетові ніби самокомпенсується, але ця компенсація — всього лиш уявна. Духовне здоров'я, яке нам дарує творчість, є свідченням нашої недуги: ми призвичаємось до наркотика. Рятуючи дух від однієї хвороби, ми наживаємо іншої, і куди більшої: віднаходимо замітники реальному буттю і, призвичаївшись до цих заміників, губимо смак до нормального існування, перестаємо жити.

Виникле як своєрідна вірада і порятунок від злигоднів існування, мистецтво забирає нас у свій полон, все далі й далі відмежовуючи від життя. Збагачуючи, воно робить нас порожніми. Ми перетворюємось на своєрідних анахоретів-схимників, яких облудна віра підтримує в певності, що в своєму духовному скиті вони добули абсолютну, чисту формулу існування.

Творити — чути в клінічній ситуації.

Є чимало підстав сумніватися в моральності мистецтва. Всі його чесноти держаться на нереальній основі. Навіювана мистецтвом добра соціальна етика виводиться з позиції нашої повної безсилості перед життям, нашої вже успокоєної капітуляції перед труднощами існування. В мистецтві ми здобуваємо собі шанець самозахисності від світу. Для кожного зокрема — свій індивідуальний шанець, бліндаж (мистецтво робить нас перспективою чистого індивідуального порятунку: так Господь-Бог відпускає нам гріхи тільки в усамітненій молитві, проказаній пошепки).

Тому всякі соціальні побудовання мистецтва щонайменше безглузді. Фігура оскарження — то його правдива іпостась. Відшукування душевної рівноваги в стражданні, задоволення в горі і задоволення горем — ось його підступна мета. Гіркоту од життєвих невдач заступають радощі віри, досягнутої тільки духом.

Загроза повного розриву контактування духовних конституцій — тих, що утверджує мистецтво і тих, що витворює саме життя, ця загроза, що існує вже не одну сотню літ, усе збільшується. Між ними виростає провалля, що є свідченням деградації людського існування. Ми в проваллі теж. У спадному леті. І глиб чекає на нас.

Знедуховлена сфера чистої духовності, мистецтво, будучи навряд чи корисним загалові, для самого митця — смертельне. Бджола, випускаючи жало, помирає. Так і митець. І коли нам здається, що він не випускає жала,

то тільки тому, що Господь-Бог, втаємничуючи дар творчості, полюбляв евфемізми.

Творчість — то тільки гримаса індивідуального болю, а наша естетика — то естетика страждання, трохи потамованої муки. В культурі страждання — вся філософія мистецтва і вся його велич з таємничими феноменами катарсису.

Відучуючи нас жити, мистецтво навчає смерті. Оскільки світ нас дуже болить, мистецтво набуває доброти Платона Каратаєва, воно заспокоює страждених. Оце і вся його соціальна місія. Решта — то тільки способи заспокоєння.

Релігія — опіум для народу, сказав Маркс. Мистецтво — це теж релігія і теж — опіум.

***

Але бром наспокійливого мистецтва краще приймати наодинці. І його пив Володимир Свідзінський, для української поезії поет майже унікальний. Його вірші — нескрізь асоціальні, сповнені якоїсь таємничої внутрішньої самодостатності без будь-яких зовнішніх намірів. Ці вірші існують так, як існує дерево, камінь, вода. Вони сповнені самих себе і ніби створені виключно для автора. Це просто знаки його особистої певності й самоутвердження. Вони авторський засіб і авторська мета. Читаючи Свідзінського, можна піддатися вражінню, що ці вірші існуватимуть і без читача: можете їх читати, можете — не читати, їм то чи не байдужісінько — адже вони стали часткою речового, предметного світу. Його поезії — то міра авторського самодовіряння і самоприналежності, інтимні щоденникові записи інтелігента, що свідомо самоізолювався від світу. В системі його поетичного обширу читач виглядає як *persona non grata*. Його віра речевилась у незрадний, недвозначний природний світ. А світ для Свідзінського не тільки білий, він може існувати і без людей.

Така поезія Свідзінського — то тільки засіб шляхетної герметизації власного духу і водночас — гоїного його отілення. В цій позиції — єдиний його порятунок і надія на вижиття. Замкнутися, щоб зберегтися. Змаліти, щоб не помилитися у власній суті. Стати збоку, щоб не бути співучасником. По марності посполитих рушень духовності він відчув себе сиротою, якому хочеться утекти від оманливості жального, як монгольська стріла, прогресу. Утекти з почуттям злодія, грішника: він-бо ж непомітно для стороннього ока затиснув себе в кулачок. А втеклому поетові на самоті стало радісно розглядати свій незаконний діамант. Який же то прекрасний

гріх — зупинитися навпроти самого себе! Життя стало гріховим розгляданням самого себе, самопротистоянням, самопогляданням (тому й читач може видатись за фіскала!).

Рятунок людини вже мислиться поетом як саморятунок і — виключно як саморятунок: єдиний еліксир проти гангренозної ери сталінського культу — самовідданий індивідуалізм. Звідти й типові картини виобмеження й одноособовості:

туча з райдугою і громом,
з колотом, з чорноперим димом
повагом проповзала мимо,
як равлик зі своїм домом.

Почуття свідомо набутої малості (самовименшення — як самоуточнення) дало поетові змогу сягнути глибин, доторкнутися корінням екзистенціального дерева; асоціальність допомогла йому віднайти міцні підвалини земної віри; його несучасність і одверта, сказати б, консервативність — порятувала од облуду десяткох туманів сучасної йому ери. А попри все те — його мало не по-матірньому сумовитий, виразно абстрактний (тобто дуже конкретний і чуйний) гуманізм, що дав йому відчуття дуже приповільненого темпу історії, більше вслуханого в себе, аніж в довкілля погуки, більше довіреного статисти й успокоєнню, аніж спустошливим космічним швидкостям, — цей гуманізм точно провіхував царину його щоденних клопотів:

день у день,
рік у рік,
повік
біля стовпчиків походжати
та співати жалливих пісень,
що зграбували тебе,
що ти не можеш забути,
що як же недобрим бути,
коли небо так голубе.

Час ніби зупинився. Власне, стримування часу, хай там яке не бурхливе, поета майже не цікавить. Йому хочеться йти до джерел, до глибу, до суті, до першотвору, до сталої певності:

Не лічить літо сонячних годин,
нечутно дні спливають в сторіччя.

Всюди у Свідзінського цей уповільнений темп вікоти, де під вічним сонцем “стомлено ступає древній віл”. Всі вишумування історії пощезають. Всі нашарування сповзають, оголюючи звичне, якому повернено красоту ваготи й первісності:

Круг мене знов давно забутий світ:
картопля, бур'яни, сніпчана стріха,
між полем і городом легкий пліт,
за вітряком заходить сонце стиха.

З цим звуженим видноколом людині повертається найточніший смисл її існування, коли замість дуже складних, дуже аналітичних понять і забанок постають невибагливі: небо, вода, земля, хліб, повітря, вогонь, хата. Складність, ніби шашіль, точить нашу душу. Вона спустошує нас. З нею ми втрачаємо цілісність індивідуальності, наша духовна суть ніби розбивається на скалки взаємозалежних “я”. “Я бачу те, що бачили віки”. Це правдивий план поетового бачення. Він піддається чарам сталості, успокоєння, ваговитої дозрілості речей.

Для тієї віри, яку сповідає Свідзінський, досить найменшої, але обов'язково *конкретної* основи. Власне, ця малість і конкретність — то мало не єдині атрибути справжності. А масштабність, величність, гіпертрофія — то вже лжа, то вже пустодійство, то вже небезпека самоощукання і самовтрати. То вже біда — як господне наслання і вселенський гріх. Це успокоєна філософія потужно біблейської етики, її врівноважений стверділий зміст.

Людина у Свідзінського — це не вінець природи. Людина і природа в нього рядопокладені, для людини тут залишено невеличкий, може навіть применшений масштаб. Людина Свідзінського стоїть водноряд із деревами, горами, світаннями, водами. Але — не далі цього ряду, ані на крок — попереду. Ця скромність в оцінці людської ролі в світі тільки побільшує радість од цільного поганського світобачення, тільки побагачує гуманістичну віру в зрідніння людини з природою, віру в спорідненість живих душ.

З його віршів добувається ціла система філософії людини та її життя. За Свідзінським, смисл людського існування незводимий до одноістинності, однонапрямковості. В ньому є якийсь захований у собі самосмисл, котрий

просто неможливо добути розумом. Логічно гіпотетичні конструкції цього смислу радше обертаються на його карикатуру. Людина має подвійну сутність. З одного боку — це виділена з живого світу особа, з другого — сила, захована в собі, втаємничена, покійна волі матері-природи. Задержуватий, самовпевнений розум — і втишена, заслухана в собі чуттєвість. Власне, це два різні способи контактування зі світом: перший — то контакт на віддалі, зв'язок, ускладнений і ослаблений посередництвом логічних гіпотез, а другий — то вже симбіоз, майже невіддільне існування, точніше — існування цілим всесвітом, не поділеним на співборні сили. Розум, цей інструмент самоподвоєння людини, її самоусвідомлення й самооблуди, орієнтує нас у світі тільки приблизно. До того ж він зупиняє ріст нашої духовності, оскільки претендує на роль її універсального замітника. Прасмисл розуму — прагнення оволодіння. Розумове пізнання світу — дуже поганий сурогат такого оволодіння. Пізнане розумом, лишається непізнаним для людини, воно не стає її здобутком. Розумове пізнання — це щось гірше, блідіше, слабше за уяву про смак райського яблука, скоштованого біблейськими прабатьками.

Заступивши собою нашу біогенічну сутність, розум притінив її. Більше того — паразитує на ній, він зробив її рудиментарною. Людина, віддана чуттєвості, існує в здоровому природньому ритмі, рівномірно виростаючи по всій своїй екзистенціальній поверхні. Розум же, дуже небезпечний концентрат нашої духовності, спонукає нас до спустошливої інтенсивності екзистенціальної плитковості чи й екзистенціальної сурогатності, перерваності, квантовості, одноцільності, зменшення площі зростання.

Розум і почуття — одвічні протагоністи. Коли розум провокує нас постійною революційністю, то чуттєвість нейтралізує цю негуманну революційність своєю гойною консервативною масою. Власне, чуттєвість ніби мстить розумові за його аморальну революційність. І це тільки побільшує вади його активності. Розум тоді починає метатись, він, ідучи на якийсь компроміс із чуттєвістю, починає зраджувати собі самому. Створюється ситуація постійної кризи. Спонукаючи людину до мети (яку, зрештою, він і пояснює) розум відшукує якийсь засіб для її досягнення. Але кожна визначена розумом мета дуже вже приблизна: вигодоване чуттєвістю бажання, тьмяне і незбагнене в своїх мацках, ніяк не співпадає із задоволенням від досягнення мети. Задоволення маліє, поки не зника зовсім. І тоді створюється враження різносистемності бажання і його задоволення. І тоді — на цей раз тільки ніби узаконені усвідомленням неосяжності справжнього задоволення — виникають сурогати задоволень. Схильний до компромісів розум іде на свідоме збіднення раніше визначеної мети — аж до

розчинення мети в засобі, аж до повного ототожнення їх: хай і синичка, зате в жмені! А ця змінена мета, що стала власне інметою, будучи навіть здійсненою, залишає на екрані нашого бажання нашу ж таки подобу стражденного Нарциса. На його обличчі — вираз незадоволення, звичайна гримаса звичного людського автопортрету.

Заховане в підсвідоме наше таємниче бажання починає існувати ще відчуженіше від нас. Раніше ми знали, що *хочемо*, але не знали *чого*. Тепер ми тільки здогадуємось про існування цього *хочу*. *Хочу* — в нас і без нас. Ми стаємо ще більшими рабами свого бажання. Колись ми були рабами в клітці. Тепер ми раби без клітки (клітка лишилась, але ми втратили відчуття її). На нас ніби навігає хвиля божевілля. Нам треба повернути свідомість того, що ми в клітці, інакше нам не минути сказу. Але рухаємось ми в протилежному напрямі — нас веде розум. Цілком зневірені, ми ступаємо в слід того, що має мужність вести (для нас, зневірених у будь-яких дорогах, поняття правдивої путі тепер вже не існує). Отож сліпо йдучи за розумом, ми переконані тільки в єдиному: виходу немає, радості зустрічі зі світом немає. Озброєні розумом ми виходимо з цього світу — це уникання, поминання смертельної для нас зустрічі. Тільки так можна зберегтися, адже мости назад — давно попалено.

Людині, що відчула власне сирітство і неприхищеність у світі, стало важко під зголоднілим небом, від якого бозна-чого можна чекати і яке бозна-чим можна задобрити. І тоді вона вдаряється у втьоки — од світу і себе. Дар екзистенції, такий звичний у досвідомому біологічному стані, сьогодні, на світанку прозріння, через свою незбагненність обернувся тягарем. Життя приневолито людину до шукань, які, ставши самостою, нарешті відкрили перед поверженою вірою шлях до самовтечі... Майже всі існуючі форми життєвих виявів були також самовтечею. Всілякі наші служби, обов'язки, права, закономірності, логіки, необхідності — це соломинки для плавця в морі, що надають йому бодай дешицю потрібної самопевності: у такий спосіб ми прагнемо позбавитися почуття власного сирітства в природі. Це ж нічим не знищуване почуття сирітства в природі є причиною одного з найбільших комплексів неповноцінності так званої цивілізованої людини.

Людина завжди мусить відчувати єдиний обов'язок — бути вдячним сином землі. Справляти свій земний обов'язок, тобто бути вірним самому собі, ще точніше — тим земним силам, які в тобі закладені.

І, може, ця розлита поетична філософія Свідзінського особливо значуща для нас, людей середини 20 ст., коли крах гуманістичних конструкцій розуму вже не раз значили факти історії, ті факти, коли доведена

до свого логічного кінця та чи інша гуманістична теза доходить своєї протилежності, обертаючись на бездушну, людиновбивчу, катастрофічну для світу силу.

ПУБЛІЦИСТИКА

Павло Скочок

ДО ПОБАЧЕННЯ, ПЕРЕБУДОВО?

(Остання спроба порозумітися з творцями перебудови в СРСР)

Крізь принизливе для перебудови диявольське завивання вітчизняних радіозаглушок донесла весна 1987 року до мого нинішнього ув'язнення в рідному селі над Россю стурбованість цивілізованого світу й за мою творчу долю, викликана появою по той бік залізної завіси запізнілої вістки про звільнення “київського журналіста Павла Скочка з дніпропетровської спецпсихлікарні”. Цей факт, відмова “Литературной газеты” видрукувати мою статтю “Приймай мої послуги, перебудово”, послану 10 січня 1987 року, нерішучі спроби Спілки письменників України впрягти мене після 20-літнього відлучення від творчого життя в перебудову на спеціально організованій в письменницькому клубі 23 лютого цього року моєї зустрічі з київськими публіцистами, нарешті — пропозиція київського КДБ 15 травня підновити свої документи для виїзду в еміграцію змушують мене загнuzдати свою гординю й знову звернутися до вищих урядових інстанцій СРСР, хоч я й не одержав відповіді на свої останні послання М. С. Горбачову від 27 червня 1986 року, 10 листопада 1986 року й на заяву президії XXVII з'їзду КПРС.

Звернення своє розголошую перед нашою й зарубіжною громадськістю, бо на 53-му році життя, відіславши за 20 опальних років до вищих урядових інстанцій СРСР полишених без відповіді заяв на свій захист обсягом, напевне, з “Войну и мир”, людина моєї творчої долі не бачить покищо в немудрящих прагматичних промовах творців перебудови спроможності, готовності чи бажання вирішувати пекучу сьогоднішню проблему закостенілої країни рад — залучення до повноцінної служби вітчизні кращих наших громадян, що реально наближували в застійні, маразматичні роки з темряви кочегарок, в'язниць, таборів і спецпсихушок сьогоднішню перебудову надто дорогою ціною — ціною власного життя.

Життям цим нинішня, ювілейна для СРСР, весна квітів не дарує. В'язням сумління, що й досі за ґратами, перебудова на очах всього

цивілізованого світу не гребує виламувати руки — видавлювати покаєнні заяви. Не краще живеться й звільненим правозахисникам, їхній творчий потенціал не спішать використовувати: Вячеслав Чорновіл, який гідно захистив у застійні роки перед світом честь української журналістики, після третього табірному терміну кочегарить у Львові в парі з іншим відомим в'язнем сумління Михайлом Осадчим; Євген Сверстюк, літературний критик з потенціалом, що складе честь будь-якій європейській літературі, забиває в Києві цв'яхи в збляклі за роки його ув'язнення показні риштування на українських соборах. З сумом поглядає на київські собори здаля й інша категорія гнаних киян, колишніх в'язнів спецпсихлікарень, випущених з неволі напередодні перебудови та лише тепер почутих на Заході: поет Василь Рубан зорить на “матір городів руських” з горбів підкиївського села Лісники, багатолітній в'язень і таборів і спецпсихушок Анатолій Лупиніс — з висоти елеватора на своїй батьківщині в Черкаській області, де заробляє на хліб бухгалтерством. До такого розряду гнаних належить і автор цих рядків, який після відлучення 1966 року від журналістики відчув і чад кочегарок, і смак табірної пайки, і принаду породжених розвинутих соціалізмом спецпсихлікарень.

Професійний психіатр Анатолій Корягін, що розкрив світові очі на силкування розвинутого соціалізму звеличитися за допомогою спецпсихушок, після дострокового звільнення не став чекати квітів від перебудови й міста Харкова, поїхав до швейцарських едельвайсів. Останньою фразою не хочу кинути докір харківському дисидентіві, хіба що ледь-ледь, та й то лише у тому випадку, коли Корягін зробив такий відповідальний крок, не вичерпавши всіх спроб стати корисним своєму народові на рідній землі. Мені теж хотілося б податися до Швейцарії, Франції чи Канади, куди ведуть мене творчі інтереси. Та подаючи на одинадцятому році гонін у березні 1976 року заяву про виїзд за межі СРСР до однієї з цих країн, розглядав цю проблему дещо по-іншому. Просив я лідерів нашого суспільства самим вирішити, як їм вчинити: дати мені можливість здійснити свої творчі плани на рідній землі чи відпустити з Богом за її межі. Така джентльменська й аж ніяк не екстремістська позиція, викладена мною в заяві про виїзд й повторена в посланому першому секретареві ЦК КПУ В. Щербицькому листі, якого я назвав “Мої умови повторного входження в творче життя”, викликала у моїх недоброзичливців зовсім не джентльменську реакцію: заарештувавши мене 1 грудня 1978 року в київській квартирі й пред'явивши звинувачення за ст. 187/1 КК УРСР, повезли через декілька місяців з київської тюрми до дніпропетровської спецпсихлікарні Міністерства внутрішніх справ — виганяти диявола із душі праведника.

Торкаюсь питань еміграції я не з доброго дива. Спроба внести ясність до проблеми, як бути з еміграцією людям мого статусу, чий творчих послуг нинішня перебудова не приймає, і є стержнем цього мого звернення.

Одіссея моїх гонін розпочала накручуватися 1966 року після відлучення мене, тодішнього літпрацівника газети “Радянська Україна”, від журналістики за протести проти перших брежнєвських судів у нас на Україні над супротивниками тодішньої “перебудови”, а останніми свідченнями моїх спроб вклинитися в перебудову нинішню стали заява секретаріату Спілки письменників України від 12 грудня 1986 року, знехтуваний “Литгазетой” матеріал “Приймай мої послуги, перебудово”, виступ у Спілці письменників України 23 лютого 1987 року.

Найменше претензій у мене до “Литгазети”, було б занадто вимагати, щоб у присланій через три місяці відповіді редакція після слів “Ми розуміємо Ваші прагнення, щиро співчуваємо, та допомогти Вам ми безсилі” ще й чітко написала: “Не велено”. Не хотілося б бути надто причіпливим і до Спілки письменників — хоч усі присутні на нашій зустрічі відомі українські публіцисти дружно хвалили мене за громадянську й творчу стійкість в застійну епоху (“Твій біль, Павле, і нам болять”, — сказав присутній в залі лідер поетів-шестидесятників Іван Драч), обіцяли навіть проштовхнути в своєму письменницькому видавництві зібрані до книги мої давніші статті про охорону рідної природи, однак відіслати стенограму нашої розмови до Верховної Ради СРСР для реабілітації й залучення мене до перебудови Спілка письменників України, гай-гай, не відважилась. Тут уже нічого не вдієш — явлено типовий малоросійський рівень, вітер перебудови українську літературу не озонував, як і раніш, в ній активно насаджується рівень перманентно перебудовних слівтів Олійника з Коротичем: перший, відстоюючи істину партквитком (його вислів), нині всім нам, що відстоювали істину совістю й життям своїм, погрожує з московських трибун: “пугать рядового секретаря парткома — пустая трата времени и патронов” (“Литературная газета”, 6. 5. 1987 р.); Коротич же, що невтомно виспівував по закордонах від імені української літератури пісеньки про її буйний розквіт в застійне двадцятиліття, нині в ролі редактора московського “Огонька” розповідями про позавчорашню, дозволену, правду агітує по парижках простачків за перебудову.

Тандем благополучних барабанщиків розвинутого соціалізму характеризує я такими словами на відтепер, мав честь говорити відверто про їхні творчі й громадські “гідності” й раніш, в епоху першого писателя Русі Брежнєва. Надивившись з кочегарок за десять злидених літ їхніх способів і методів відстоювання істини, запропонував я вождям нашим в ін-

тересах тієї ж істини допустити мене знову до її захисту на вітчизняних й оонівських трибунах нарівні з Б. Олійником й В. Коротичем. Ох і перепало ж мені за посягання на монополію лауреатів! В ув'язненні мені обов'язково підсовували на очі то "сучку" (так нарекли газету в наших тюрмах) з новою публікацією Б. Олійника, то вмикали фортіссімо в'язничне радіо, коли златоуст В. Коротич алілуйствував черговому пленуму (симпозіуму, форуму), а в Дніпропетровську всі мої державні злочини, вся моя "хвороба" зводилась до одного: "Це правда, Скочок, що ви вимагали від уряду послати вас в ООН?" — невтомно перепитували мене "лікарі". Дружний тандем, що забезпечував літературі застійної доби добре реноме, в фаворі нині й у перебудови, а люди, що ціною свого життя боролися із закостенінням суспільства й реально наближали сьогоднішні реформи, як і раніш, нидіють у кочегарках.

Таку явну суперечність перебудови, її ахіллесову п'яту, добре бачать всі серйозні люди у нас і за кордоном, їм перші кроки перебудови часто нагадують дії невірних артилеристів, що гатять снарядами по власних позиціях. Виникають подібні накладки від того, що творці нинішніх змін в СРСР поспішно зачали рятувати систему, забувши про безіменних окопників чи про якихось там особистостей; припиняться залпи по своїх шанцях, очевидно, не скоро боюся, нову пісню заспівають лишень тоді, як грім вдарить, згадавши ту, "Браття і сестри...", літа 1941-го. Мені боляче писати ці рядки, та на 53-му році життя, пройшовши за роки відлучення від нормального творчого життя всі пекельні кола на рідній землі, потрапивши під артобстріл і сьогоднішніх перебудовників, одержавши від них вказівку їхати відстоювати свою творчу правду на чужій землі, далєбі несерйозно було б чекати від мене інших слів. Чим же я заслужив у рідної землі таку неласку? Питання нелегке, та без відповіді на нього нелегко ж і в еміграцію податись.

У згаданих вже зверненнях до влади, до письменників, до преси я переконливо показав, як після мого повернення з ув'язнення вітчизна наша з подивугідною впертістю нехтус з 1982 року мої творчі зусилля документально вивчити й гідно описати життя й діяльність декількох поколінь феєрично талановитої української династії промисловців, учених та меценатів Смиренків. Видатне це сімейство з кріпаків графа Воронцова не лише породило докапіталістичне технічне диво на нашій землі, спорудивши перші цукрові заводи за новітньою європейською технологією й перший же в личаковій Росії машинобудівний завод для потреб цієї ж промисловості, не тільки виховало двох видатних вчених, що піднесли садівництво грекосіїв до рівня загальнолюдських вартостей, а й офірувало

чи не найбільше коштів для розвитку упослідженої царизмом рідної культури, преси, видавничої справи, ставши таким чином визначником висоти нашого духовного неба. Все моє злиденне двадцятиліття в скупих паузах між кочегарством і коректорством пішло на вивчення літературних та архівних джерел діяльності Смиренків та іншої, аристократичної, династії — Браницьких. У 1982 році мені вдалося вмовити своїх творчих шефів із київського КДБ для реалізації моєї смиренкіади пустити мене працювати до музею корифея наукового садівництва Льва Платоновича Смиренка на його батьківщині при Мліївській дослідній станції науково-дослідного інституту садівництва.

Не стану повторюватися, свідомо стримую своє вірне перо, що знову й знову рветься таврувати малограмотну позицію української садівничої науки щодо моїх зусиль зібрати до комісії по спадщині Смиренків розкидані по бібліотеках і архівах всього світу документи. Коли через три місяці ця наука припинила фінансувати документальні смиренківські пошуки, скоротивши мою скромну посаду в музеї, то мені спочатку здавалося, що це позиція всього лише двох малоосвічених людей — директорів Мліївської дослідної станції й Українського інституту садівництва Артеменка з Майдебурою. Так вважав я до 1985 року, турбуючи всякі урядові інстанції проханнями посприяти моїм смиренківським студіям, поки вчені садівники не добилися того року ганебної перемоги — вилучення з повторного видання Української Радянської Енциклопедії замітки про Володимира Львовича Смиренка, сина корифея садівництва, першого наукового керівника всесоюзного інституту садівництва, фундатора радянського наукового садівництва, репресованого при Сталіні за відмову анафемувати батька й возвеличити Мічуріна, нове світило, що обіцяло епосі не чекати милостей від природи, а брати їх нахрапом, відмова прозвучала так: "Помолога Смиренка знає весь світ, а такого вченого, як Мічурін, я знаю з балачок". І навіть відсилаючи 23 червня 1985 року свій паспорт до Президії Верховної Ради СРСР для протесту проти повторної наруги над репресованими Смиренками й моїми студіями над ними, я ще продовжував вірити, що вітчизні нашій під силу поставити на місце двох малограмотних самодурів, що перешкоджають явити нашому народові славетну династію в ореолі її слави, тліти цій надії допомагало й вигнання минулого року з партії й роботи директора українського інституту садівництва, що прокрався на смиренківських яблуках. Остаточоно прозрів я лише в травні цього року в новому приміщенні київського КДБ на дніпрових схилах, коли мої шефи, що з 1982 року робили вигляд, ніби підтримують мої смиренківські студії й для годиться ходили зі мною до

найзапекліших симиренківських недоброзичливців, чітко сказали, що вітчизна не поверне мене до Києва, в якому я прожив більшу половину свого життя й куди після повернення з ув'язнення у власну квартиру мене не пустили, дозволивши дружині після розторгнення нашого шлюбу переоформити її на себе, фінансувати мої документальні студії над Симиренками не буде і якщо я не захочу влаштуватися в рідному селі на будь-яку роботу для шматка хліба, то можу виїздити в еміграцію.

Взірцем державної мудрості розвинутого соціалізму такий крок при всьому бажанні не назвеш. Не те щоб був я у захваті від цього соціалізму та повалити його не намагався, завжди лише прагнув побачити його з людським обличчям, і якби з сьогоднішньою перебудовою батьківщина моя прагла того ж, то і я б залишився з нею до останнього. Пристосовуватися же й надалі до такого соціалізму й до скону тягти подвійний тягар — чесно кочегарити для елементарного шматка хліба і в паузах продовжувати працю для свого народу — не стану з принципу, накочегарився досхочу, та й здоров'я не геркулесівське, здає.

Прекрасно розумію можливі ускладнення при наданні мені допомоги в дозбиранні симиренківських документів: треба показувати дослідникові справу репресованого при Сталіні В. Л. Симиренка та й загадкове вбивство його батька теж потребує документальних уточнень, потрібно пускати мене до Франції, з якою наші герої мали тісні технологічні й наукові зв'язки, в Канаду, де мешкають їхні діти й онуки і де зберігаються цінні симиренківські документи, вивезені туди восени 1943-го року з Мліїва і без вивчення яких тяжко реставрувати об'єктивний портрет цієї унікальної родини. Та ускладнення такі — із вчорашнього дня, для перебудови, якщо у неї чесні, а не липові наміри, позбутися їх не проблема. І якщо останньої миті ініціатори висилки мене за межі СРСР похопляться й дадуть можливість жити нормальним творчим життям в столиці України і в рідному Острові, будуть пускати до Франції і Канади шукати потрібні документи про своїх героїв й агітувати не гірше Коротича й Олійника за перебудову, то їй-богу ж від цього вона тільки виграє: скажи розумній людині, хто ратує за перебудову, й вона відразу збагне, що та перебудова собою являє.

Нічого мені так не хочеться, як жити і творити в гармонії й злагоді зі своєю й народною совістю на рідній землі, на сивих київських кручах, на праісторичних берегах рідної Росії — немає для мене святіших місць на всій земній кулі. Край цей з живодайними водами, з найрозкішнішими на землі чорноземами, з родючими садами й містичними дібровами, мав би мабуть бути еталоном людського раю. Рай цей, правда, опоганений нині радіоактивним попелом, не квітнуть нинішньої весни в садах засохлі абри-

коси, сливи, вишні, та інша рослинність буяє: радує око блакить розквітлого барвінку в маминім садку, яким я милуюся з вікна перекошеної батьківської хати, насильне вселення мене до якої завчасно поклато маму в домовину, вище вікон вимахав любисток, ховаючи перекіс хати, забіліла калина в кінці городу, нинішнього мого нужденного годувальника. Люди в цьому споганеному раю хоча й без колишньої радості та все ж з лихомбідною живуть. Міг би якось там перебиватися тут із своїм народом і я. Та жити повноцінним життям совісної людині, божою іскрою не обділений, чийми творчими послугами сьогоднішня перебудова гребує, на цій землі нині не можна. Все частіше й частіше переконає пророча правда гірких слів, давно вже зафіксованих для пам'яті під виноскою: “Кобзарь Тараса Шевченка. Коштом Д. Е. Кожанчикова. СПб. 1867, ст. 9”: “На землі горе, бо на їй, широкий, містечка нема тому, хто все знає, тому, хто все чує”.

Автор “Кобзаря”, повернувшись із каторжної десятилітньої солдатчини, здивував відвідувачів петербурзьких салонів, що чекали від “неотесаного” малоруського генія одних революційних віршів, які кликали б Русь до сокири; Тарас же Григорович на всіх зустрічах неодмінно читав “Садок вишневий коло хати”, незбагненої поетичної сили вірша, написаного в перші дні після арешту в 1847 році в жандармському казематі. Незрозуміло було й зностальгованим за минулим землячкам, чому це Шевченко, відвідавши востаннє Україну й оглянувши влітку 1859 року взірцевий городищенський цукровий завод “Торгового дома братьев Яхненко и Симиренко”, що ховався в садах, й заводську школу при ньому, розридався як дитя й, обнявши одного з фундаторів заводу Кіндрата Михайловича Яхненка, крізь сльози сказав: “Батьку, батьку Кіндрате, що ти тут нароби”. Недоброзичливці нашого генія подекували, що Кобзар тієї пори, насьорбавшись горілки, пускав сльозу досить легко. Не берусь вести ретроспективну суперечку з покійними мемуаристами, та, уважно вивчивши всі доступні мені документи родини Симиренків, смію думати, що зовсім не бахусові випари видавлювали сльозу з шевченкового ока в симиренківськмі заводі-саду. Кожна більше-менше освічена людина, уважно ознайомившись із шевченковим листуванням, мемуарами, вникнувши в його турботи з придбанням “дубового та ясенного дерева” для спорудження роками плеканої оселі на дніпровських схилах, не здивується шевченківськмі сльозі, дізнається й про те, що саджанці для саду біля тієї оселі-мрії, так і не здійсненої, пообіцяв дати Тарасу Григоровичу Платон Федорович Симиренко, батько майбутнього корифея садівництва, сам прекрасний садівник-аматор, гордістю якого був місцевий ранет, пізніше блискуче описаний сином в світової слави “Помології” під назвою “ранет П. Ф. Сими-

ренка”, що й понині входить до десятка кращих сортів яблук в світі.

Не стану вимагати від творців перебудови теж пускати сентиментальну сльозу над моїм посланням — турбот суворих у них вистачає. Та все ж як можуть вони дозволяти із такою байдужістю ігнорувати цю фундаментальну династію-айсберг, що полишила в житті нашого степового краю такий глибокий слід? Об’єктивно вивчити той слід до 1917 року не давав царизм, за якого просвітительсько-меценатська діяльність Смиренків носила напівпідпільний характер, при Сталіні перешкодили білянаукові діячі, штовхнувши фундатора радянського наукового садівництва В. Л. Смиренка до трагічної загибелі на табірних нарах. При нинішній перебудові повністю досягнути смиренківський феномен не дають сьогоденні білянаукові бариги, що фундаментально окопалися в смиренківському саду й в затінку його слави споруджують за смиренківські яблука вілли, купують докторські ступені, вершать на очах всього світу національну диверсію — вилучення з Української Радянської Енциклопедії замітки про реабілітованого В. Л. Смиренка. Цивілізований світ, правда, ігнорує рівень УРЕ, розповідаючи в українознавчих і своїх національних енциклопедіях про всіх Смиренків, посміюючись і над малоросійським рівнем сучасної садівничої науки, й над російським ведмедем, якому, мовляв, для кульбітів у тайзі культурний сад і вчені садівники зовсім ні до чого, та чи легко сприймати наругу таку на рідній землі людині освіченій? Хто зрозуміє ці зовсім не риторичні запитання, яка перебудова дасть на них відповіді?

Запитання ці нелегкі, будити такі проблеми, як моя смиренківська (а їх — безмір!), велить совість, і якщо перебудовані керівники наші не продемонструють готовності дати на них відповіді, то так і бути — скорюся висилці за межі СРСР, позаяк батьки перебудови вирішили позбутися праведників з солідним стажем, випещуючи голубу мрію спокійно пожити без праведників нових. Назову й країни, куди волів би бути висланим.

Найбільший інтерес повинен, за логікою, являти я з своїм смиренківським досьє для дітей і внуків репресованого В. Л. Смиренка, що живуть у Канаді. Без опанування вивезених ними з Млієва родинних документів і рукописів смиренкіяда буде, звичайно, необ’єктивною, а тому якщо канадські родичі української родини зуміють організувати для мене якісь можливості для спокійної реалізації свого й заокеанського документального матеріалу, щоб звести розколоту смиренківську правду в одну загальнолюдську правду, то з величезним задоволенням звільнився б я за рубежем від тягаря свого смиренківського хреста, зваленого на плечі за велінням власної совісті.

Хоч незнання мови трохи й відлякує мене проситися до Франції, та

творчий інтерес до цієї країни перемагає страх. Крім Смиренків, династії, так би мовити, народної, ґрунтовно цікавить мене у Франції й польсько-російсько-українсько-французька аристократична династія Браницьких, що мешкала з XVIII сторіччя і в Білій Церкві в рідних моїх краях, і з середини XIX-го у Франції, де й сьогодні в Парижі й Монтрезорі проживають її спадкоємці. Чи не найбільше цікавить мене флігель-ад’ютант Миколи I-го Ксаверій Владиславович Браницький, що втік від царя в еміграцію і видавав у Парижі своїм коштом спільно з Герценом і Міцкевичем “Трибуну народів”, перший з Браницьких, що прийняв французьке підданство, “з дитинства француз душею”, як писав у своїх книгах, видрукуваних минулого сторіччя в Парижі й вцілілих в Одесі з посвятами тітці своїй Єлизаветі Ксаверівній, дружині новоросійського генерал-губернатора Михайла Воронцова. Лише в розкішній бібліотеці царського вельможі, що нині влилася до фондів наукової бібліотеки Одеського університету, й могли зберегтися книги “паризького бродяги” (так називала ‘офіційна російська пропаганда підданого царем анафемі колишнього флігель-ад’ютанта), з інших бібліотек їх вилучали нещадно.

Якби мені поталанило на матеріалах своїх бібліотечних й архівних студій в Києві, в Одесі, в фондах білоцерківського краєзнавчого музею солідно попрацювати й над паперами Ксаверія Браницького в національній бібліотеці Франції та в домашніх архівах нинішніх французьких спадкоємців відомої родини, документально прослідкувати на прикладі династії Браницьких зв’язки України з Францією, то публікація цих досліджень, смію думати, була б цікава не лише мені й французьким родичам моїх білоцерківських земляків. У нас, щоправда, дослідження такі не конче заохочують, й досі маємо приблизну уяву про результати студій в французьких архівах нашого історика-емігранта першої радянської хвилі Ілька Борщака над документами про зв’язки козацької України з Францією при гетьманах Хмельницькому, Дорошенкові, Мазепі, Орликові, та якби мені Бог й освічена Франція посприяли далі пронести естафету добре знаного й на галльській землі нашого історика, то рано чи пізно результати такої праці, сподіваюсь, стали б відомі й моїй батьківщині.

Декілька років, уже гнаним, вперто намагався я стягти матеріали сімейства Браницьких під крило офіційної фірми — краєзнавчого музею на українській батьківщині Браницьких в Білій Церкві, куди неодноразово просився завідувати фондами, та мене туди не пустили ще з більшою люттю, як пізніше до Смиренків. Мій найближчий соратник за документальною зацікавленістю своїми земляками науковий заступник директора білоцерківського музею. Леонід Коча, серйозний історик, з яким ми, скоопе-

рувавшись, вели пошуки слідів Браницьких в архівах і бібліотеках Ленінграду, Москви, Києва та Одеси, не витримавши на роботі хамського ставлення армійських відставників до його наукової праці, після того, як зальотний чиновник з ЦК КПРС звинуватив його ще й в ігноруванні марксизму, демонстративно пішов з роботи вантажити продукцію місцевого шинного комбінату, а через півроку наклав на себе руки в розквіті сил у 38 років. Ось уже два роки вожу в поминальні дні на білоцерківський цвинтар любисток з свого саду на могилу духовного побратима, кладу квіти на сирій граніт і, згадуючи наші спільні студії в архівах та бібліотеках, мовчки кажу: “І дав же нам Бог, дорогий Леоніде Аркадійовичу, народитися з нашою допитливістю в такій бездарній державі...”.

Моїх роздумів про емігрування покійний Коча не поділяв, на мої пропозиції податися разом, віджартовуючись щоразу словами: “Хіба що родинним архіваріусом до Браницьких-Рейїв у Париж і Монтрезор, та й то за умови, що ти знову не сядеш, а прорвешся туди сам і мене викличеш”, деякий час навіть ховав на стелажах своєї багатой бібліотеки мій паспорт, дізнавшись, що збираюся відіслати його до Президії Верховної Ради СРСР. Не знаю, як вписувався б мій покійний побратим сьогодні в антураж перебудови, а я, зневажений нею, маю намір й далі нести, вважаю тепер за двох, свій хрест, один бік якого — православні Симиренки, а другий (хай дарують мені релігійні пуритани) — католики Браницькі. І якщо французьким спадкоємцям моїх героїв вселятимуть довір'я мої знання діянь їхніх предків і бажання їх поглибити, то я не відмовився б від французької допомоги.

Із дослідження А. Ришкевича “Ксаверій Браницький та полоністика в замкові Монтрезор”, опублікованого у Варшаві 1981 року, та й з розповідей знайомих джерелознавців знаю нинішній стан потрібних мені для роботи за кордоном документів. І хоч польський автор називає французький Монтрезор останньою голубою сторінкою польського альманаха на чужій землі, у мене є підстави шукати в тому альманасі й українські сторінки, й не лише тому, що Монтрезор придбано для сина матір'ю Ксаверія Браницького на гроші від продажу присланої його братами із Білої Церкви через Одесу української пшениці.

Як нащадок п'яти поколінь своїх предків, що жили пліч-о-пліч з білоцерківськими Браницькими до 1917 року зовсім не в простих стосунках пана з робітником (Данило, Стефан та Йов Скочки — кріпаками, а дід Лука й батько Іван — вільними), дивлюсь я на цю аристократичну династію не з позицій нащадка кріпаків, не з висоти козацької церкви у рідному моєму Острові чи з фамільного їхнього костюлу в Білій Церкві, не з верхівки

пануючої над Парижем Ейфелевої вежі, а з загальнолюдських висот, вимощених спільними зусиллями всіх кращих синів людських — і кріпаків, і вільних, і аристократів. Не до решти замуштрована розвинутих соціалізмом праведна душа моя тому, напевне, так нестримно й горнеться до здорової народної династії Симиренків й віддає належне аристократичній Браницьких, що бачить у їхній загальнолюдській діяльності бодай якийсь наближення до гармонійного життя в цьому розпанаханому ідеологічними амбіціями світові. Кожного разу, як стає невимовно сумно від споглядання з загальнолюдських, надбарикадних висот рідної землі, яка, відкинувши досвід не одних Симиренків, безпорадно борсається в тенетах новітнього монотеїзму, подумки лине душа до Франції, до іншої реальності, в якій інший наш герой Ксаверій Браницький, чи не найзаможніший французький іммігрант минулого століття, з князівською щедрістю вкладаючи свої мільйони в кращі зачинання людей як лівих, так і правих чи центристських переконань, сприяв стабілізації плюралізму, того самого світогляду, завдяки якому галльська земля є сьогодні для кожної творчої людини притягальним магнітом, інтелектуальною Меккою. І якщо вольній Франції зрозумілі мої гуманістичні стремління й мої творчі зацікавлення славними її громадянами й вона спроможна надати мені пристанисько для спокійної праці, то я впевнено подаю їй з свого Острова, з свого знівченого раю, руку для дружнього потиску — поверх кордонів, поверх барикад, поверх ідеологій. Не моя вина, що чесна ця рука, не раз протягнена для допомоги керівникам рідної землі, повисала в повітрі.

Заздалегідь вибираючи Канаду чи Францію для свого вигнання, не тішусь, зрозуміло, ілюзіями сьорбати там великою ложкою молочну їжу в кисільних берегах. Для реалізації свого потенціалу чи на батьківщині, чи в еміграції людині потрібно, по суті, небагато — впевненості у завтрашньому дні. Гаранта такого на рідній землі я позбавлений давно. Якщо ж у названих країнах буде проблематично розраховувати на допомогу в реалізації найдорожчих на сьогодні для мене наукових задумів, то згоден жити там й журналістським хлібом. На Україні я чесно заробив собі журналістське ім'я активною боротьбою за добрий стан рідної природи, так що, думаю, не пас би задніх і в розквартированому в Парижі Міжнародному союзі охорони природи, якби він прийняв мої творчі послуги.

Оскільки вже так трагічно склалася моя творча доля, що, після досягнення двадцять років тому свого журналістського апогею, від охорони рідної природи відлучили мене до охорони людини на рідній землі, то тепер за її межами решту дарованого мені життя належить віддати як охоро-

ні людини, так і охороні її природнього середовища — віддати пошукам гармонійного життя в цьому розпанаханому ідеологічними амбіціями світові.

с. Острів,
Рокитнянського р-ну,
Київської області

15 червня 1987 року

ХРОНІКА ТИСКУ І ОПОРУ

Наші інтерв'ю

ВІСТІ З КУЧИНСЬКОГО ОСОБЛИВОГО

Редакція “Українського Вісника” взяла інтерв'ю у *Михайла Гориня*, який п'ятого липня повернувся до Львова з кучинського політичного табору особливого режиму.

Запитання: Вітаємо Вас із поверненням на рідну землю. Ваше звільнення можна було б розглядати як очевидний доказ поступу демократизації в СРСР. Але ж там, в далекому Кучино, залишилися ваші вчорашні співв'язні, серед яких — друзі і однодумці...

Відповідь: Широ дякую за вітання. Моє звільнення справді затьмарене тим, що кучинський особливий існує, що там мої друзі, з якими я п'ять років сидів за ґратами обабіч з тими, хто навіки залишився в уральській землі.

Вважаю, що розпочатий процес демократизації, який я підтримую, не досягне своєї мети доти, поки існуватимуть політичні концтабори, поки судитимуть людей за погляди і поширення інформації, поки під замком сидітимуть такі поборники демократії, як Левко Лук'яненко, Іван Кандиба, Григорій Приходько, Василь Овсієнко, Микола Горбаль, Петро Рубан та інші.

Розкріпачення людини не можна досягнути односторонньо, рахунком самих тільки економічних змін, полишивши незайманими права релігійні, політичні, серед них і національні. Уряд хотів би вивільнити десятиріччями притлумлювану творчу енергію народів, проте не поспішає вносити зміни в національну політику, займаючись в основному перебудовою економіки. Проте добре відомо, що будь-які принципи слід проводити в життя повністю і до кінця. Наївно вірити, що півзаходи в управлінні дадуть півнаслідки на практиці. Ні. Вони взагалі нічого не дадуть. Реформи 50—60-х років це вже довели.

Демократизація суспільства — всеохоплюючий процес. Він торкається всіх і кожного зокрема, як “верхів”, так і “низів”. Демократію нам не піднесуть на тарілочки. Ми повинні поглиблювати її своєю громадянською

Від редакції: Надаючи на сторінках журналу слово відомому українському журналістові Павлові Сковкові, щиро бажаємо своєму авторові, колишньому літературному працівникові газети “Радянська Україна”, членові редколегії нашого журналу, знову активно включитися в творче життя на рідній землі. Про труднощі, які у автора, відлученого від журналістики в роки брежнєвщини, виникають у взаєминах з теперішньою перебудовою, він розповідає сам.

У випадку ж, якщо ця “остання спроба порозуміння з творцями перебудови” буде безрезультатною і наш автор потрапить за кордон, як це йому обіцяно Київським КДБ 15 травня 1987 року, просимо прийняти там Павла Сковка як нашого закордонного представника, якому доручено пропагувати нашу позицію й погоджувати творчі й технічні проблеми, які можуть виникнути при передрукуванні наших матеріалів.

активністю, поборюючи пасивність, страх і очікування вказівок і готових рішень зверху. Нам бракує громадян. Ми маємо фахівців: вчителів, лікарів, інженерів, письменників, але відчуваємо гостру нестачу громадянськи активних людей, які психологічно були б готові взяти на себе вирішення існуючих проблем. Однак лише громадсько-політична активність нашого народу є гарантом його економічного й культурного процвітання, збереження і повнокровного розвитку нації.

Сьогодні ми повинні провітрювати закамарки нашої хати, захарашені політичним свавіллям брежневсько-андроповського періоду. Одним із таких затхлих закамарків є політичні концтабори. Тому вважаю своїм обов'язком пропагувати ідею повної ліквідації політичних концтаборів, які досі сіють страх в душах людей і будять поважні сумніви щодо безповоротності процесу демократизації та переконують в тому, що противники демократизації мають достатній вплив на політичний клімат в державі.

Запитання: Але вернімося до кучинського особливого. Здається, досі ніхто не акцентував того очевидного факту, що цей найстрашніший з політичних таборів перетворено в основному на табір для українців. Що Ви можете сказати про персональний склад в'язнів табору?

Відповідь: Зараз там залишилося 18 чоловік, з них десять — українці. Можу назвати не лише імена, а навіть камери, в яких сидять в'язні. Отже:

1. ГОРБАЛЬ Микола — 19-а камера, в ній до звільнення сидів і я.
2. РУБАН Петро — там само.
3. ЛУК'ЯНЕНКО Левко — 18-а камера.
4. ПРИХОДЬКО Григорій — там само.
5. СОКУЛЬСЬКИЙ Іван — 17-а камера.
6. СКАЛИЧ Семен — лікарня.
7. КАНДИБА Іван — безкамерний режим.
8. ОВСІЄНКО Василь — там само.
9. КАЛЕНИЧЕНКО Віталій — там само.
10. ПОЛІЩУК Євген — там само.

Це українці. Крім того, в Кучино сидять троє росіян: Михайло АЛЕКСЕЄВ (17-а камера), Віктор ШМЕЛЬОВ (12-а камера), Ярослав ОСТРОГЛЯД (безкамерний режим); двоє естонців — Марк НІКЛУС (18-а камера) та Енн ТАРТО (безкамерний режим); двоє вірмен — Ашот НАВАСАРДЯН та Азат АРШАК'ЯН (безкамерний режим); латвієць Гунар АСТРА (безкамерний режим).

Запитання: А що Ви можете сказати про умови утримання в кучинському політтаборі?

Відповідь: Умови дуже нелегкі. Ті, хто звідав тюремних гараздів, переконалися, що кучинський особливий набагато суворіший за режимом, ніж чистопільська тюрма. При тому переважна більшість в'язнів старшого віку і хворі. Семен Скалич — інвалід, хворіє кістковим туберкульозом, ішемією, у нього підозрівають рак шлунку. Левко Лук'яненко хворіє на ішемію, Григорій Приходько — туберкульозом легень, захворюванням ніг, Василь Овсієнко переніс хворобу Боткіна і має серцеву аритмію. Такий стан у багатьох. До того ж Семен Скалич восьмий рік живе в повній ізоляції, не пише і не отримує листів, відмовився підписувати будь-які документи, а отже не має бандеролей, пакунків, закупок в тюремній крамниці. Жодного разу не був на побаченні Іван Кандиба, Григорій Приходько, Левко Лук'яненко, часто забирали побачення у Василя Овсієнка. Проте сувора ізоляція не надломилася їхнього духу.

Запитання: Як вплинула голошена в СРСР політика демократизації і гласності на режим утримання в таборі? Розуміємо уразливість такого запитання: при справжній демократизації про табори для політв'язнів мав би залишитися тільки гіркий спогад. Та все ж таки: чи полегшало в'язням у Кучино за минулі два роки?

Відповідь: Нехай відповідають факти. Біля року тому, за кілька днів до рейк'явікської зустрічі, в Кучино прибув працівник центрального апарату КДБ Веремєєв. В ході розмови я запитав його: “Коли перебудова загляне в наш коридор?”. На запитання Веремєєв відповів запитанням: “А хіба мій приїзд не є доказом початку перебудови у вас?”. Однак колишні традиції ніхто не думав міняти. Адміністрація продовжувала нагнітати напруження щоденними обшуками в камерах, обшуками в'язнів, що доходили до п'яти разів на день. Ми розуміли, що це одна із форм репресій. В цьому признавалися навіть наглядачі. Наглядач Новицький, незадоволений з нового місця праці Івана Кандиби, так і випалив: “Я его зашмонаю. Он скоро отсюда убежит”. “Зашмонати” — обшуками допровадити в'язня до конфлікту. Аж надто тяжко переносив такі каральні обшуки покійний Василь Стус. По цілому коридору чути було його обурений голос: “О, вже знову щупають!”

Як правило, камери комплектували психологічно несумісними в'язнями. Для організації конфліктів вживали колишніх кримінальних злочинців. Перейти з камери в камеру навіть при згоді конфліктуючих в'язнів було дуже важко. Двічі по 15 днів відбув В. Стус у карцері, вжив ще й інших радикальних заходів, і лише тоді його роз'єднали з Ромашовим, який погрожував Василеві вбивством. А згодом цей же Ромашов зненацька напав на литовця Баліса Гоявскаса, оглушив його залізкою, а коли той упав,

двічі ударив в серце лезом великої механічної викрутки, і тільки випадок врятував політв'язня від смерті.

Як і раніше, продовжують карати політв'язнів за невиконання норм виробітку. Варто протягом кількох днів не виконати норму на 100% — і людина попаде в карцер. В червні цього року за це потрапив до карцера Іван Сокульський, двічі підряд Марк Ніклус.

Або випадок 17 червня 1987 року. В'язнів 18-ї камери Левка Лук'яненка, Марка Ніклуса, Григорія Приходька вивели працювати на подвір'я і запропонували порізати колоди. При цьому капітан Гатін дуже охоче розповідав, що відрізки призначені для огорожі зони — “запретки”. Дотримуючи давнього правила політв'язнів — не працювати над зміцненням тюрми (як правило, до цього випадку нас ніхто до такого й не змушував) — всі троє категорично відмовилися. Їх було кинуте до карцерів. В знак протесту Сокульський, Алексєєв і я не вийшли до праці, а Сокульський і Алексєєв ще й оголосили голодівку. Горбаль і Рубан заявили, що відмовляться готувати для в'язнів їжу, якщо негайно не прибуде прокурор для розв'язання конфлікту. Прокурор прибув і... схвалив дії адміністрації, хоч усі йому доводили, що конфлікт створено штучно і, можливо, приурочено до указу про амністію, згідно якого порушникам режиму термін покарання не скорочується.

Хоч наш концтабір став мініатюрним, карцери не пустують. Може, карають ще й для того, щоб зайняти “ділом” ще одного прапорщика, бож біля карцеру повинен бути окремий пост. Адже співвідношення тих, хто сидить, і тих, хто охороняє, в кучинському таборі просто парадоксальне. На камерному режимі в чотирьох камерах залишилося дев'ять політв'язнів (я був десятим), а в коридорах буває по 14 осіб адміністрації, з них половина офіцерів: начальник концтабору — майор (крім нього, є ще один начальник над двома таборами — нашим і суворого режиму); черговий офіцер (ДІНК) — капітан; оперативний працівник — ст. лейтенант; цензор — ст. лейтенант; режимний офіцер — майор; офіцер КДБ — майор; начальник спецчастини — капітан. Окрім них, три або чотири наглядачі, майстер, бібліотекар-поштар, лікар, провадець, не говорячи про бухгалтера, нормувальника, завідувача їдальнею. А ще охорона на вежах, за пультом управління над брамою, на прохідній. Надійно нас охороняють! Є кому створювати конфліктні ситуації.

Як і раніше, всі зусилля спрямовані на сувору ізоляцію: між камерами (за розмови карають, мене за таке позбавляли єдиного на рік побачення), між камерниками і безкамерниками, між концтабором і волею. Особливо сувора остання: якщо в концтаборі будь-який конфлікт — побачень з рідни-

ми не чекайте. Або оголосять карантин у зв'язку з епідемією грипу, якого не було (як у випадку з побаченням Горбалья), або вивезуть до лікарні, де побачення не надаються (так було у Федорова і у мене), або просто позбавлять побачення. Майор Долматов прямо сказав покійному Валерієві Марченкові: “Поки ви тут, побачень у вас не буде”.

Страх перед витокіом інформації такий, що не зупиняються навіть перед принизливим обшуком жінок, що приїждять на побачення. З допомогою медсестри обшукали дружину Петра Рубана, мою дружину. У відповідь на протест прокурор Чусовського району заявив, що адміністрація за таке свавілля буде покарана. Можливо, з гінекологічними обшуками буде покінчено, але як зупинити триваючу хвилю заборон на побачення?

У боротьбі з витокіом інформації як страждало, так і далі страждає наше листування і записи. Листування звели до кола найближчих рідних, та й то частину наших листів і листів до нас постійно конфіскують, не турбуючись поясненням причин. Нікому з нас не вдалося розшифрувати загадкову фразу “условности в тексте”, що без будь-яких дальших пояснень стоїть в сотнях актів про конфіскацію листів. Ми не отримували листів від друзів, не кажучи вже про листи з-за кордону, які вилучаються всі до одного. Так гарантоване законом право на листування з будь-ким (лімітується тільки кількість написаних нами листів, але не листів до нас) на практиці грубо перекреслене.

Останнім часом адміністрація оголосила справжню війну нашим конспектам (випискам із прочитаного, нотаткам нейтрального характеру тощо). У Левка Лук'яненка вилучили всі записи, у мене — 80%. Так само у інших. Ці заходи паралізували не тільки вчену творчу працю, але навіть продуктивну самоосвіту. Для в'язнів, які десятиріччями звикли до систематичної інтелектуальної праці, така “перебудова” стала найтяжчим ударом.

Отакі факти. Чи говорять вони про те, що в коридорі кучинського особливого повернулися обличчям до закону? Таки ні. Віяння часу туди не доходить. Тюремні “низи” не поспішають прислуховуватися до того, що говориться нагорі. Щоправда, останнім часом не було випадків покарання за відпочинок на ліжку після праці (саме за таке “порушення”, до того ж за брехливим рапортом, Василя Стуса було кинуте до карцеру, з якого він уже живим не вийшов). Буквально в останній місяць порідшали труси в камерах. Оце, здається, і все з того нового, що заніс вітер перебудови в камери кучинського особливого.

Запитання: Ви згадали смерть в кучинській камері видатного українського поета Василя Стуса. Чи не могли б сказати про це більше? Як і про

загибель українських політв'язнів з табору особливого режиму Олексі Тихого, Юрія Литвина, Валерія Марченка.

Відповідь: Про таке не можна говорити між іншим, скоромовкою. Давайте відкладемо цю трагічну тему до окремої розмови.

Запитання: Тоді розкажіть, як Вас все-таки звільнили. Відомо, що Вас і Ваших рідних кілька місяців умовляли написати прохання про помилування, але Ви відмовлялися. І ось Ви на волі... Як це сталося?

Відповідь: Я сам не дуже розумію... Тому розкажу все послідовно. 27 листопада 1986 року мене етапували з табору і 17 грудня привезли в слідчий ізолятор Львівського КДБ. У розмові з працівником республіканського КДБ полковником Гончарем я запитав, чи готовий комітет визнати, що його тепер вже колишнє керівництво допустило супроти мене грубе порушення закону. Полковник Гончар відповів, що це нелегко буде доказати. Так вперше працівник держбезпеки бодай непрямо визнав мою правоту. Часто розмовляючи потім з працівниками КДБ я наполягав на повній реабілітації, відкидаючи пропозицію написати заяву про помилування. Відмовилися від такого способу мого звільнення також моя дружина та мати. Більше того, замість пропонованого прохання про звільнення я написав в слідчому ізоляторі у Львові заяви ідентичного змісту у Верховний суд СРСР, Генеральному прокуророві СРСР і до Верховної Ради СРСР, в яких наполягав на реабілітації і викладав своє розуміння національної проблеми на Україні і тих промахів у її розв'язанні, які привели до масової денаціоналізації нашого народу та до політичних репресій проти українських патріотів.

Я писав у тих заявах, що нація може нормально розвиватися, якщо вона існує в трьох часових вимірах — “вчора”, “сьогодні”, “завтра”. Нас позбавили минулого, закривши кільком поколінням шлях до вивчення історії рідного народу. Але народ без минулого — приречений народ! Нас позбавили майбутнього, десятиріччями доказуючи нам закономірність відмирання націй, сіючи в душі народу безнадію. Але народ без майбутнього — приречений народ. Нам залишилося жити в одному часовому вимірі — “сьогодні”. І ось наслідок. Українські школи зникли в багатьох великих містах, українська мова витіснена з усіх основних сфер життя народу (залишився побут і обслуговування деяких секторів культури). Людина без племені, по суті яничар, сьогодні домагається прав за рахунок інших громадян України. Мене назвали наклепником за те, що я з таким не мирився. Сьогодні ж про це говорять всі, ото ж звинувачення в наклепах звучить як анахронізм. Справедливість і дух часу вимагають моєї повної

реабілітації. Якщо буду реабілітований, працюватиму для народу і торжества справедливості. Отакий стислий зміст тих моїх заяв.

Ще перед відправкою із Львівського ізолятора КДБ назад у Кучино я одержав відповідь на одну із цих заяв від Верховного суду УРСР. Відповідь була традиційна: для перегляду справи немає підстав... Я вважав, що моє майже п'ятимісячне інтермеццо, двічі перерване перебуванням у львівській тюремній лікарні через важкий стан здоров'я, закінчилося, а з ним і мета мого етапування у Львів. І ось 2 липня мене обманом, під виглядом етапу, вивели за кучинську зону і там вручили довідку про звільнення з таким формулюванням: “освобожден по предписанию об исполнении Указа Президиума Верховного Совета СССР о помиловании от 22. 06. 87 г.”.

Отже звільнили на основі Указу про помилування, а не реабілітували, хоч помилування ніхто і не просив. Таким способом звільнити — значить визнати мене винним, а незаконні дії колишнього голови КДБ УРСР Федорчука законними. На прикладі мого звільнення добре видно, як тяжко обтрушувати зі себе мотлох минулого беззаконня, який компрометує нові принципи і сповільнює рух вперед. Таки мають ще силу прихильники брежневсько-андроповського стилю керівництва, і від усіх нас залежить чи всенародна ініціатива поставить їм надійний заслон.

Редакція: Дякуємо, Михайле Миколаєвичу, за змістовне інтерв'ю. Бажаємо Вам швидкої акліматизації у вільному житті, покращення здоров'я і успіхів на ниві українського громадського життя, зокрема, як члена редколегії “Українського Вісника”.

ДЕЩО ПРО “ДЕМОКРАТІЮ ПО-БРЕЖНЄВСЬКИ”

Навесні 1987 року я особисто відвіз в КДБ СРСР для ознайомлення і обговорення тези “Відкритого листа” Генеральному секретарю ЦК КПРС, що в значно зміненій редакції був зданий в ЦК КПРС 5 серпня 1987 року (див. вище). В першому варіанті листа багато писалося про репресії 70-х до початку 80-х років і наводилося немало прикладів репресивної сваволі, які з остаточного тексту для зменшення розміру листа довелося вилучити. Окремі фрагменти первісного варіанту можуть становити інтерес для читача, як і реакція на тези з боку КДБ СРСР. Наводимо кілька уривків (увесь текст займав 15 аркушів):

“... Ще у Мордовії, ближче познайомившись із політ'язнями з інших республік, я відзначив самобутній “федорчуківський” почерк українського КДБ. Після Данієля і Синявського (я їх в таборах уже не застав) чисто літературними “справами” постачала табори і тюрми майже сама Україна. При цьому відбір авторів і художніх творів для кримінальних кваліфікацій вражав якимсь диким суб'єктивізмом. Неможливо зрозуміти, чому одних поетів, критиків тільки лякали, змушували до публічного каяття, іноді позбавляли можливості друкуватися, а інших відправляли на довгі роки в тюрми. Приклад: Іван Драч і Василь Стус — два талановиті поети, імена яких залишаться в історії української культури. Один сьогодні — визнаний поет, лауреат Шевченківської премії, інший лежить під номером на табірному цвинтарі на Уралі, а значна частина його творчості (навіть переклади) надійно зберігається в КДБ УРСР. Однак на час першого арешту Стуса це були люди однієї ідеї, одних поглядів на українські проблеми, на завдання української літератури. І сьогодні Драч з трибуни українського письменницького з'їзду сказав ті слова про пекучі проблеми України (про забуті мільйони жертв штучного голоду 1933 року на Україні, про проблеми вигнаної на задвірки мови нації, про втручання в літературні справи адміністраторів усіх мастей, про стеження за письменниками та ін.), які сказав би на його місці й Василь Стус. Якщо порівняти твори двох поетів, то у Драча в ті роки можна було знайти навіть гостріші

вірші, ніж ті, за які Стусові у 1972 році приклеїли ярлик “антирадянця”.

З огляду на елементарний здоровий глузд найвидатнішим “зверненням Федорчука на ниві боротьби з українською поезією треба визнати засудження на 9 років таборів і заслання талановитого поета Ігоря Калинця. Можна тільки поспівчувати львівським кагебістам, яким довелося шукати заклики до “підриву чи ослаблення” радянського ладу в формально ускладненій поезії Калинця, яка найменше надається для “пропаганди і агітації” (...) А у вирокі Михайла Осадчого вносилися навіть вірші надруковані перед тим в обласній пресі. Стався казус. “Експертом” на суд взяли бездарного (але дуже “правильного”) львівського письменника Книша, який, звісно, гнівно таврував вірші, названі антирадянськими. І тут підсудний нагадав експертів, що саме він, Книш, колись рекомендував якраз ці вірші до друку і відгукувався про них вельми похвально... З іменем Осадчого зв'язана й обставина, яка засвідчує, що й серед працівників КДБ траплялися (правда, як виняток) чесні люди, які розуміли, що роблять зовсім не те, чим слід займатися органам безпеки. Слідчий Харитонов відмовився звинувачувати Осадчого за далеко не “пропагандистські” вірші, кілька літературно-критичних відгуків на повість, на яку ще до арешту автора була позитивна рецензія із республіканського журналу, — і був усунений від ведення слідства... Чисто “літературним” був вирок 1973 року літературного критика Євгена Сверстюка, чий есе (в тому числі про огульно паплюжений роман Олеся Гончара “Собор”, що тепер видається після 20-річної перерви) могли б стати окрасою української критики, якби не предивні з точки зору здорового глузду їх кримінальні оцінки.

Та й мій вирок 1973 року був переважно “літературним”. Починав я як літературний критик і завжди мав багато і друкованих, і рукописних поетичних збірників, літературних статей і нотатків тощо. Із цієї маси майже навздогад при обшуку 12 січня 1972 року вихопили якусь частину віршів (прочитати все оперативники були неспроможні, на це пішло б кілька днів; та й які з них поціновувачі!), із них в свою чергу, уже допомогою горе-експертів, вибрали “антирадянські”... Не обійшлося без “непорозумінь”: при обшуку вірші перемішали, визначити авторів було важко — і спочатку особливе обурення слідчого викликали вірші Василя Симоненка та Івана Драча, переважно уже друковані...

Час уже покликати до відповіді і тих, хто вифантазував ці дивні для післясталінських часів вирокі, і тих безпринципних літературних “експертів”, загипнотизованих самим фактом арештів і одержаними прямо чи посередньо вказівками, які поробили такі мерзенні висновки у своїх закритих рецензіях для КДБ, що якби ці моторошні документи смутних

часів сьогодні надрукувати, жодна порядна людина не подала б руки цим шарлатанам від науки типу професорів Львівського університету Цьоха і Дорошенка (вже покійного), докторів і кандидатів наук Матвійчука, Здоровеги, Неборячка, Грицютенка та ін. (називаю кілька львівських імен, але київські “експерти” були не кращими).

(...) Перестарався Федорчук і в такому протизаконному і глибоко аморальному ділі, як фабрикація чисто кримінальних справ з політичних причин. Окремі такі випадки бували і в інших республіках, але голова українського КДБ зробив із цього правило, поробивши хуліганам, наркоманам, гвалтівникам і т. п. і частину членів української хельсинської групи, і інших вільнодумців (Горбаль, Чорновіл, Розумний, Лесів, Долішній, Овсієнко, Плахотнюк, Смогитель та ін.). Особливо показова моя справа 1980 року, яку я свого часу зумисне широко популяризував, сподіваючись таким чином зупинити злочинну практику українського КДБ. Саме українського, хоч провокація щодо мене організувалася в Якутії і фабрикацією займалися нібито міліція і прокуратура, а не КДБ. (...) Маю навіть докази, що КДБ Якутії заперечувало проти цієї авантюри і добилося було у квітні 1980 року згоди центрального апарату КДБ на моє звільнення з-під арешту. Але в справу рішуче втрутився Федорчук, рішення про звільнення відмінили. Навіть восени 1983 року, коли з ініціативи якутського КДБ прокурор Якутії опротестував мій вирок і мене достроково звільнили з якимсь компромісним формулюванням, сталося це всупереч сильному опоріві українського КДБ, де вже не було Федорчука, але жили його традиції...

Фабрикацією найчистішої води була одна із останніх організованих Федорчуком на Україні “справ” — засудження на 10 років табору особливого режиму львівського вченого-психолога Михайла Гориня. Після повернення 1971 року із першого ув’язнення він вів себе досить стримано, підстав для звинувачень не давав. ...Але не подобався і незалежністю суджень, і тим, що був авторитетом серед наукової і творчої інтелігенції. І з Горинем вчинили за відомим із сталінських часів принципом: була б людина, а справа знайдеться. Огидним у цій “справі” є й те, що повністю підготувавши її в своєму оперативному відділі, львівські кагебісти підкинули потім її для зовнішнього представництва іншим — міліції і прокуратурі (рідкісний випадок, коли справу за ст. 62 КК вела прокуратура, а не КДБ). ... Щодо суті “справи” Гориня, то треба зауважити, що такого явища, щоб самі оперативники склали якісь тенденційні примітивні творіння антирадянського змісту, а потім під час обшуку або перед ним крадькома підкидали людині ці фальшивки і самі ж їх “знаходили”, до

присилки на Україну з центрального апарату КДБ Федорчука у нас не було і хочеться сподіватися, що ніколи більше не буде...

... Остання справа Миколи Горбала, знову заарештованого восени 1984 року в день закінчення табірною терміну за фіктивним звинуваченням у згвалтуванні, показала, що злий дух Федорчука витав у його кабінеті і після приходу туди нового господаря. У новому вирокі Горбала — і якісь матеріали на нього, що були зібрані ще до провокації із “згвалтуванням” (значить, зумисне тримали їх п’ять років, щоб було за що знову судити, а фактично судили двічі за те ж саме), і послані із табору протести проти фіктивної справи (назвали гвалтівником — сиди і терпи!), і навіть свідчення про його нібито “пропаганду” в кримінальному таборі, організовані у кримінальних подонків, здатних за пачку чаю чи упаковку кофеїну не тільки оббрехати людину, але й убити її... Жаль, що “справу” Горбала на Україні встигли проштовхнути через суд уже після квітневого пленуму ЦК КПРС 1985 року, що започаткував радикальні зміни в житті радянського суспільства.

(...)

Звільнивши і реабілітувавши всіх українських політ’язнів, треба було б усунути й деякі дрібніші наслідки фєдорчуківського господарювання на Україні. Для 70-х — початку 80-х років типовими були випадки дискримінації родичів, друзів і однодумців репресованих людей: вигнання з праці, цькування дітей, яким не давали можливості продовжити освіту, публічні наклепи, в тому числі у пресі. Після Федорчука таких явищ на Україні поменшало, але зовсім вони не пересталися.

Починаючи із середини 60-х років органи КДБ провели на Україні за політичними мотивами сотні обшуків, не тільки у арештованих, але й у їхніх родичів, знайомих, іноді у цілком сторонніх людей. Через нечіткість статті 62, а тим більше статті 187/1 КК УРСР оперативники і слідчі не зовсім добре уявляли, що вони шукають, і гребли все підряд: записані книжки, фотографії, виписки із прочитаного, вірші, літературні статті, книги... Особливо драгували їх будь-які друковані на машинці тексти та фотокопії (пам’ятаю, як після першого обшуку у мене у вересні 1965 року київський слідчий Коваль махав мені перед носом фотокопією розділу із книжки мемуарів Юрія Смолича і грізно говорив: “Бачите, чим ви займалися!!”). Як правило, все вилучене ні в звинувачення не потрапляло, ні назад не поверталось. Таке ось дивне відношення до особистої власності! У одного мого знайомого вилучили на початку 70-х років і досі не повернули навіть студентські конспекти творів класиків марксизму-ленізму (!). У іншого, нічого не виявивши, позабирали книги радянських видань

60-х років (роман О. Гончара “Собор”, книгу С. Плачинди “Неопалима купина” та ін.). У мене деякі обшуки нагадували пограбування. Так у січні 1972 року забрали транзисторний радіоприймач “ВЭФ”, магнітофонні стрічки чисті і з записами пісень Висоцького та ін., не включені потім у звинувачення численні передруки віршів (серед них поеми Ахматової “Реквием” та Твардовського “По праву памяти”), конспекти прочитаного та багато іншого. Забрали дорогу імпортовану друкарську машину, на якій я друкував тільки літературні матеріали (навіть офіційні заяви про всяк випадок на ній не друкував). Особливо постраждала моя наукова бібліотека, в якій було багато книг старих видань зовсім не пропагандистського характеру (художні твори, періодика, мемуари тощо). Не турбуючись доведенням якого-небудь незаконного використання їх, у мене вилучили десятки дорогих букіністичних і антикварних книг. Моя бібліотека при мені і уже після мого арешту пережила біля десяти обшуків. І хоча склад старих книг у ній не мінявся, “гості” щоразу вважали за потрібне прихопити якщо не десяток-другий, то хоча б декілька книг... Жодної з них мені досі не повернули. Або така “дрібниця”, як свавільне відключення весною 1980 року, перед моїм останнім арештом, телефону у моєї дружини. Зробили це без будь-яких попереджень, без “профілактичних” відключень, як це бувало у інших, без конкретного пояснення причин (декілька місяців дружині морочили голову “ремонт лінії”, тільки через рік написали про порушення якоїсь статті статуту зв'язку, але в чому це порушення полягало, не кажуть досі). І мовчить телефон уже восьмий рік, на наш номер відгукується тепер працівник КДБ, що живе на сусідній вулиці... Чому б для відновлення справедливості не ліквідувати наслідки і цих свавільних дій, назагал ніби і незначних, але для кожного потерпілого дуже болісних?...”

Наведені тут та ще ряд фразментів в остаточний текст мого листа до М. Горбачова не ввійшли, але спрямування і висновки обох текстів були тожніми. Після ознайомлення з “тезами”, врученими напередодні, розмовляв зі мною відповідальний працівник КДБ СРСР, який навідріз відмовився назвати своє прізвище і посаду, сказавши тільки, що звати його Володимиром Борисовичем і що його службовий рівень для бесіди зі мною достатній. У кількохгодинній розмові мій співбесідник відбувався загальниками, про перебудову, демократизацію, гласність та інші ідеї М. Горбачова першим не згадував взагалі, а на мої постійні нагадування реагував дуже стримано. Пробирав захищати критикованих в моїх “тезах” Щербицького і Федорчука і доводив, що арешти і суди минулого двадцятиліття були законними, бо правильність висунутих слідчими органами

звинувачень підтверджували такі незалежні (за його словами) від КДБ інстанції, як прокуратура і народні суди.

З усієї розмови в КДБ СРСР найбільше врізалася в пам'ять чітко висловлена моїм співбесідником теза, яка, очевидно, відбиває точку зору всього КДБ (це підтверджує і нерозв'язана досі проблема політв'язнів, репресованих у брежнєвські часи). Її було сформульовано так: “Кожному етапові розвитку радянського суспільства відповідає свій рівень розвитку демократії”. Пояснювалося, що саме такої демократії, яку ми мали в минуле двадцятиліття, вимагав тодішній рівень розвитку суспільства, а тому дії КДБ й інших каральних органів були тоді цілком правильними. Сьогодні ми піднялися на інший рівень суспільного розвитку, відповідно до якого розвивається і демократія.

Така “діалектична” теорія надзвичайно вигідна для Володимира Борисовича та його колег з держбезпеки. Бо дозволяє від усього скоєного раніше умити руки. Справді, якщо не існує демократії і законності “взагалі”, а є сьогодні демократія горбачовська, якій передувала відповідна своєму часові демократія брежнєвська, то чому б не заспокоїти сумління думкою, що недостатньому рівневі суспільного розвитку 30-х — 40-х років цілком відповідав і тодішній рівень демократії “по-сталінськи” (з її ягдівським, ежовським та берієвським розгалуженнями??). Тільки ж якщо одна “демократія” вимагала для піднесення “рівня суспільного розвитку” на вищій щабель мільйонів людських жертв, друга — тисяч понівечених долів, то якої поживи жадає третя?

М. Г.

У “ПСИХУШЦІ” — ДВАДЦЯТЬ РОКІВ!

Двадцять років тримають у психіатричних лікарнях українського політ'язня В. П. Рафальського, психічно цілком здорову людину. До такого ж висновку, нарешті, прийшла цього року медична комісія Львівської психіатричної лікарні, ухваливши, що Рафальського можна представити на суд для зняття примусового лікування, оскільки стан його здоров'я цілком задовільний. 24 липня цього року дружина Рафальського Емма Войцехович звернулася до суду Радянського району Львова, куди згідно повідомлення психіатрів направлена справа Рафальського, але там справи не виявилось. З'ясувати, куди все-таки поділися документи Рафальського, так і не вдалося. Завідуючий 15-м відділенням психлікарні Крукевич заявив, що про хід справи Рафальського нічого не знає, а завідувач 5-м відділенням, яке контролює всю вихідну документацію, категорично відмовився будь-що повідомляти. Завідуючий Львівським облздороввідділом Іванців підтвердив, що керівництво лікарні мало всі підстави представити Рафальського на суд Радянського району для зняття примусового лікування.

Цікаво виходить! Є підстави випустити, нарешті, людину із божевільні. Є повідомлення, що справа скерована в суд. Немає тільки... самої справи. Де ж вона? Ухильні відповіді лікарів наводять на думку, що справа потонула в шухлядах відомого нереклямованого відомства, котре краще за лікарів-психіатрів визначає, хто психічно здоровий, а хто хворий.

П'ять місяців бюрократична м'ясорубка або чиясь хижа воля продовжують тримати під сукном рішення медичної комісії, а значить — трошити душу людини похилого віку, котра стільки вже перенесла. Цікаво, скільки ще в умовах демократизації і гласності вимучена примусовим 20-річним лікуванням 70-річна людина буде перебувати в таких нестерпних умовах? Адже кожен день, проведений в психіатричній лікарні — мука!

При нагоді нагадаємо, що навіть радянська преса (газета “Известия”) недавно визнала, що в радянські психіатричні лікарні потрапляють психічно здорові люди. В умовах гласності дальшим кроком має бути визнання ще й того, що кидають їх туди за політичними мотивами.

ЗАЯВА ПАПІ РИМСЬКОМУ ІВАНОВІ-ПАВЛОВІ ІІ

Від редакції. Становище греко-католицької церкви в Україні привертало увагу “Українського вісника” і в перший період існування журналу (1971-1972 рр.). Друкувалися редакційні матеріали про переслідування українських католиків, стаття священника Григорія Будзінського про незаконність так званого “Львівського собору” 1946 року тощо. У відновленому журналі теж даємо кілька матеріалів про УКЦ (Українську Католицьку Церкву), що в умовах демократизації і гласності добивається легалізації.

Наша увага до уніатської церкви зовсім не зв'язана з релігійними переконаннями членів редколегії (вихованих як в православній, так і в греко-католицькій традиціях), а тільки відбиває реальну ситуацію. Ознаки відродження в Україні давно знищеного українського православ'я (Української Автокефальної Православної Церкви) невідомі, скніюча на Україні РПЦ (Російська Православна Церква) із своїми проблемами до громадськості не вдається, зате активність підпільної УКЦ зростає. Це підтверджують і приведені далі документи: одержана від активістів УКЦ заява про вихід з підпілля великої групи єпископів, священників, монахів і віруючих та стаття ієромонаха Мих. Гаврилів “Католицька церква в Україні”, з якої друкуємо заключну частину (історична частина статті, де автор стає на позви з православ'єм на протязі всіх 1000 років християнства на Україні, висловлюючи ряд полемічних думок, не відповідає профілеві нашого журналу — не історичного, тим більше не історико-релігійного, а в справі релігійних переконань — безстороннього і віротерпимого).

***

Святішому Отцеві Іванові-Павлові ІІ,
Папі Римському від єпископів, священників,
монахів, монахинь і вірних
Української Католицької Церкви

ЗАЯВА

Ми, єпископи, священники, монахи, монахині і вірні Католицької Церкви в Україні, що нижче підписалися, заявляємо: у зв'язку з перебудовою в

СРСР і більш сприятливими умовами, що склалися, а також у зв'язку з Ювілеєм 1000-ліття Хрещення України вважаємо за недоцільне продовжувати перебувати у підпіллі, а тому просимо Вашої Святості сприяти всіма можливими способами справі легалізації УКЦ в СРСР. Одночасно звертаємося через Вашу Святість до Уряду СРСР із нашою заявою про вихід певної частини УКЦ із підпілля.

Дня 4 серпня 1987 Р.Б.

В порозумінні і за благословенням інших католицьких українських єпископів в Україні цю заяву підписуємо:

Єпископи: Павло Василик, Іван Семеді.

Священники: Григорій Будзінський (ЧТС), Михайло Гаврилів (ЧСВВ), Мелетій Малинич (ЧСВВ), Микола Сімкайло, Григорій Сімкайло, Петро Зеленох, Володимир Війтишин, Тарас Сеньків, Іван Сеньків, Іван Маргітч, Павло Мадяр (ЧСВВ), Мирон Бескид, Йосип Головач, Іван Лопадчак, Степан Федор, Михайло Микула, Михайло Вінницький (ЧНИЗВ), Михайло Васько (ЧСВВ), Петро Роман, Йосип Новак, Йосафат Коваців (ЧСВВ), Роман Єсип (ЧСВВ), Ілько Лесів.

Монахи: Теодор Яцишин (ЧТС), Заплатинський (ЧНИЗВ).

Монахині: Діогена Кулинич (Сестра служебниця Непор. Зачаття П.Д.М.), Стефанія Городицька (ЧСВВ), Анастасія Флячок (ЧСВВ), Іванна Цебрик (ЧСВВ).

Монахи і монахині 3-го Чину СВВ: Марія Поліган, Єва Пергович, Василь Богович, Наталія Шур, Лідія Чекальська.

Редемптористка: Степанія Дуда.

Вірники: (174 прізвища).

Ієромонах Михайло Гаврилів

КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В УКРАЇНІ

(...)

Тепер перейдемо до новішої історії Католицької Церкви в Україні, а саме до періоду її підпільного способу існування по 2-й світовій війні.

У 1946 році, 8-10 березня, відбувся у Львові т. зв. собор колишніх католицьких священників, очолених Гавриїлом Костельником, на якому було прийнято "рішення" про ліквідацію Берестейської Унії 1590-96 рр. Безперечно, цей "собор" не має і не може мати жодної канонічної сили і підстави навіть у православному церковному праві. Задовго до т. зв. "собору" Гавриїл Костельник 18. 6. 1945 року по вказівці Голови Комітету по справах релігії Піхотченка створив ініціативну групу по ліквідації УКЦ. Одночасно з тим Гавриїл Костельник був таємно від УКЦ нагороджений званням митрофорного протоієрея патріархом Алексієм. Після цього Г. Костельник санкціонував Мельнику і Пельвецькому, щоб ті склали списки священників, котрі не погоджувалися на перехід до Російської православної церкви. Мало того, Комітет по справах релігій віддав задовго до т. зв. "собору" ще у 1945 р. юрисдикцію на греко-католицьку церкву єпископам, висвяченим Московським патріархом. За списками, складеними ренегатами Мельником і Пельвецьким, були арештовані всі українські католицькі єпископи, окрім трьох єпископів на Закарпатській Україні, які були арештовані аж у 1950 р., а єпископ Федір Ромжа вбитий 1. 9. 1947 р., — було арештовано всіх настоятелів і архимандритів, були арештовані всі митрофорні протоієреї УКЦ і сотні священників і монахів та монахинь.

"Собор", який очолила ініціативна група в складі трьох осіб: Мельника, Пельвецького та Костельника — був підступним, а особи, що його очолили, вже не являлися членами УКЦ, а тому вони не могли і не мали права говорити від імені УКЦ, тому що самі на той час були членами РПЦ. "Собор" відбувався в атмосфері залякування під наглядом МГБ. Всі священники, що відмовилися підписати "декларацію" про перехід в РПЦ, були арештовані і запроторені в концтабори і тюрми, з яких на волю, щойно по смерті Сталіна аж в 1956 р., вийшла тільки мізерна частка із загального

числа заарештованих. Те, що католицькі священники, які залишилися вірні Святішому Отцеві Папі Римському й Католицькій Церкві, були репресовані виключно за свої католицькі переконання, свідчать слідства і сфальшовані протоколи допитів, які штучно були сфабриковані органами МГБ. Деяких священників, що повернулися із концтаборів, було реабілітовано.

(...) Москві не вдалося зліквідувати УКЦ. Репресовані єпископи у тюрмах та таборах не сиділи склавши руки, вони висвячували підпільно нових єпископів та священників. Таким чином Католицька Церква продовжує своє життя у підпіллі.

Друга половина ХХ сторіччя характерна особливим пробудженням народів, зростом їх національної свідомості і усвідомлення ними своїх національних, релігійних, політичних і соціальних прав. Разом з тим нинішній час характерний великою популярністю філософії прав людини. Так у 1948 р. була прийнята ООН "Загальна декларація прав людини", а в 1973 р. СРСР ратифікував Пакт про політичні і громадянські права, у 1975 р. СРСР підписав Хельсинкські Угоди, а також у 1977 р. була прийнята Конституція. Всі вищенаведені документи *особливо* підкреслюють право кожної людини сповідувати свою віру вільно і безперешкодно. СРСР, який претендує називатися найгуманнішою країною світу, "где так вольно дышет человек", — опинився перед трудною дилемою: або дійсно забезпечити своїх громадян всіма правами, які він визнав у вищезгаданих підписаних ним документах, або продовжувати політику царської Росії і таких її послідовників, як Сталін, і переслідувати своїх громадян за переконання.

СРСР, як бачимо, на практиці зовсім не дотримується підписаних ним Пактів і Угод. Особливо це яскраво бачимо на прикладі з УКЦ. Починаючи з 1946 р., СРСР вперто твердить, що на його території такої Церкви немає, хоча насправді вона реально існує. Владі залишається два виходи: або УКЦ остаточно фізично зліквідувати або признати її існування і легалізувати. Всі спроби легалізації УКЦ закінчувалися репресіями.

За цю справу карався католицький священник Володимир Прокопів (1971 р.), священники Йосафат-Василь Коваців і Роман Єсип (1981 р.), Василь Кобрин, Григорій Будзінський, Йосип Тереля (1982 і 1985 рр.).

І зараз, при політиці "перебудови й гласності" УКЦ продовжує бути "камнем спотикання" для радянського уряду, який не хоче допустити легалізації УКЦ або ж твердить, що ми самі не бажаємо легалізуватися.

Кілька днів тому стало відомо про те, що з благословення українських католицьких єпископів в СРСР два українські єпископи Павло Василик

та Іван Семеді, а також 24 священники, певна кількість монахів і монахинь та багато вірних вийшли з підпілля і написали про це заяву Святішому Отцеві Іванові-Павлові II Папі Римському, а через Нього повідомляють про вихід з підпілля Радянський Уряд. Такий поворот справи ставить уряд у дуже незручне становище, особливо на Віденській зустрічі, тому що тепер неможливо сказати, що Української Католицької Церкви в СРСР не існує і що ієрархія і вірні не бажають легалізації. (7. 8. 1987 р.)

***

НАШІ ВТРАТИ

У цій рубриці будемо повідомляти про відхід із життя тих активних учасників українського національного руху, про кого в офіційній пресі не з'являється ні некрологів, ні навіть згадок.

За роки перерви у виданні "Українського вісника" таких втрат було немало. Загинули за ґратами політв'язні Олекса Тихий, Василь Стус, Валерій Марченко, Юрій Литвин. Після тюремних десятиліть уже на куцій волі — у висланні померли жінки-страдниці Галина Дидик та Катерина Зарицька. До останніх днів життя зазнавав переслідувань відомий український письменник-патріот Борис Антоненко-Давидович, колишній член УКП, один із небагатьох уцілілих в сталінських катівнях представників "розстріляного відродження", що не тільки поблагословив нове відродження 60-х років, але активно включився в нього і чесно вистояв до кінця. Так само, повернувшись на Україну, знайшла контакт із молодіжною демократичною генерацією і так само до смерті не мала спокою відома громадська діячка Надія Суровцева, що віддала сталінським таборовам і засланням тридцять років життя.

Ми ще спробуємо сказати про кожного з них вагоме слово. А зараз — про дві недавні втрати.

***

Сотні людей прийшли і приїхали здалеку попрощатися з Оленою АНТОНІВ, що трагічно загинула у Львові 2 лютого 1986 року. Зазнавши нелегких життєвих перипетій, Олена Антонів завжди була постійною в одному — в українському патріотизмі. Її знають як неодмінну учасницю, а часом і організаторку багатьох громадських і культурних заходів у Львові та Києві в роки найбільшого піднесення шестидесятиницького руху. Знають

її і по допомогивих акціях політв'язням та їхнім родинам, коли цей рух почали нищити.

Ми маємо особливу причину пошанувати пам'ять Олени Антонів, бо вона була (про це вже можна сказати вголос) одним із тих, хто допомагав у випуску перших номерів нашого журналу в 1970-1971 роках. Олена брала на себе таку непримітну, але дуже відповідальну роботу (одержання інформації, організація друкування журналу та переправлення готових примірників за призначенням), без якої наше видання в тодішніх складних умовах не змогло б виходити.

Репресивні органи Олену Антонів за життя не любили: її позбавляли праці (за фахом вона була лікарем-фтизіатром), не раз обшукували і допитували, цькували її сина Тараса Черновола, оббріхували в пресі. На жаль, не пошанували вони і її смерті. Не без їхньої вказівки розслідування обставин смерті було проведене абияк: не встановили особу ні водія таксі, який висадив пасажирку там, де не мав права цього робити — виритул до трамвайної колії, ні основного винуватця — водія трамваю, який порушив правила їзди в негабаритному неогородженому місці перед крутим спуском і крилом вагона зіштовхнув людину на проїжджу частину вулиці під колеса вагона.

Більше того, вирішили ще й оббрехати покійну. В газеті "Аргументы и факты" за 25 березня 1986 року з'явилася замітка політичного оглядача ТАРС Б. Чехоніна, який назвав Олену Антонів "дисидентствующою українською націоналісткою" і, покликавшись на телефонну інформацію зі Львова (від кого?) та свідчення чоловіка О. Антонів (хоч таких він, поза сумнівом, не давав) виклав цілком брехливу версію смерті, де фігурує якась "автомобільна прогулянка" на власній автомашині, якої у О. Антонів насправді не було, перебігання дороги "на червоне світло світлофора під носом машини" і тому подібні вигадки. Навіщо була потрібна ця брехня? Щоб спростувати чутку про можливе зумисне вбивство Олени Антонів? Невже важко зрозуміти, що стихійна неправда не спростується відвертою брехнею, а тільки стає вірогіднішою?

Протест проти формального розслідування обставин убивства Олени Антонів заявив у квітні 1986 року В. Чорновіл у відкритому листі, де назвав основним (хоч і непрямим) убивцею начальника львівського трамвайно-тролейбусного управління, водії якого порушують правила руху в небезпечних місцях, а саме місце вбивства через неправильну побудову трамвайного розвороту (негабаритне невідгороджене місце, що нависає над проїжджою частиною вулиці) було причиною вже не одного нещасного випадку. У листі спростовано також брехню газети "Аргументы и факты" і

вказано, кому насправді вигідні всі це перекручення і хто задоволений зі смерті О. Антонів.

***

30 квітня 1987 року після важкої хвороби у сорокалітньому віці помер у Львові художник Валерій ГНАТЕНКО. Уродженець Басарабії (м. Рені Одеської обл.), він 1970 року закінчив Одеське художнє училище і поступив до Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва, звідки був викинутий 1973 року за вказівкою КДБ. У вину Гнатенкові було поставлено те, що його буцімто хтось бачив у натовпі, що стихійно зібрався на Янівському цвинтарі Львова, протестуючи проти варварського руйнування могил українських січових стрільців. Крім того, від Гнатенка вимагали порвати з дружиною, що потрапила в реєстр неблагонадійних (в 1968 році Стефанія Гулик, пізніше Гнатенко, була виключена із Львівського університету за "політичну незрілість", що виявилася у читанні збірника В. Черновола "Лихо з розуму"; в 1970 році вона писала протест проти арешту і засудження В. Мороза; на початку січня 1972 року мала незначний контакт із бельгійським громадянином Я. Добошем, нетривалий арешт якого був провокацією репресивної кампанії проти української інтелігенції; 12 січня 1972 року при обшуку у С. Гнатенко знайшли деякі папери В. Черновола, про якого вона на допитах відмовилася давати будь-які свідчення). Як реставратор станкового живопису Валерій Гнатенко брав участь у реставрації багатьох відомих історико-художніх пам'яток: відновлював шедеври монументального розпису в дрогобицьких церквах Юра та Чесного Хреста, іконостас Успенської церкви у Львові, живопис Острозького та Ужгородського замків та ін. Багато працював як живописець і графік, вперто виробляючи власне творче обличчя.

На заваді творчості ставала В. Гнатенкові і необхідність багато працювати для заробітку, але найбільше — важка хвороба. Він хворів лімфогрануломатозом, переніс складну операцію, яка все ж не гарантувала повного вилікування. Натомість радикальне лікування гарантував Х'юстонський медичний центр ім. Андерсена в США, приславши на прохання близьких родичів Гнатенків, громадян США, офіційний виклик на лікування. Враховуючи це, а також нелегкі умови життя таврованої людини, Гнатенки вирішили скористуватися міжнародними угодами про возз'єднання родин і виїхати в США. Мати С. Гнатенко почала добиватися візду до сестри і брата ще 1976 року, а подружжя Гнатенків приєдналися

до неї з 1980 року, коли здоров'я Валерія дуже погіршало, його було визнано інвалідом і призначено пенсію за хворобою. Але їм постійно відмовляли без серйозної мотивації. Про цю боротьбу за виїзд, а отже і за життя важко хворого художника дає уявлення заява С. Гнатенко до ОВІРУ МВД СРСР 1981 року, де вона писала:

“4 квітня збігло шість місяців від одержання нашою родиною відмови у виїзді на постійне проживання до моєї тітки (рідної сестри моєї матері) в США. Відмову в Львівському ОВІРі мені мотивували тоді тим, що ‘в даний час немає жодної можливості вас випустити’. І все. Коли ж я 26 березня цього року звернулася до начальника ОВІРу Львова, щоб дізнатися про порядок повторної подачі документів, мені було сказано, що мені все одно відмовлять, бо, мовляв, скінчився термін дії виклику, а отже немає певності, що наші родичі й далі хочуть з нами возз'єднуватися. Крім того він додав: ‘Ваша особиста життєва позиція в даний момент не дозволяє вас випустити’ (?)”.

Прошу Вас дати вказівку Львівському ОВІРові розглянути знову нашу справу по суті, оскільки ні наші, ні моєї тітки наміри з'єднатися з родиною не змінилися, про що свідчать її численні листи нам і її лист Л. І. Брежневу, посланий наприкінці минулого року.

Звертаю Вашу увагу на те, що немає жодних причин, якими можна було б пояснити четверту відмову, яку одержує з 1976 року моя пенсіонерка мати, я — в даний час домашня господиня, 10-річна дитина і мій важко хворий чоловік, з хворобою лімфатичних вузлів алергічного походження, яка в Радянському Союзі не виліковується. Ніхто з нас не мав і не має відношення до будь-яких державних секретів, ми не залишаємо матеріально залежних від нас родичів.

У положенні про виїзд є ще один пункт, що міг би перекрити нашому бажанню з'єднатися з родичами: наявність по відношенню до когось із нас кримінальної справи. Про щось таке нам теж невідомо, хіба на когось із нас така справа заведена таємно. Якщо такою особою, запідозреною у вчиненні кримінального злочину, виявлюся я, прошу робити зі мною що завгодно, тільки відпустити в США мою матір, сина і хворого чоловіка.

Ваше позитивне рішення продемонструвало б гуманний і конструктивний підхід радянського уряду до питання возз'єднання сімей, дало б можливість моїй 82-річній матері жити разом з рідною сестрою, рідним братом, численними родичами, розлуку з якими вона важко переживає ось уже 36 років (мама — переселенка із Польщі), а головне — дозволило б моєму чоловікові пройти курс лікування в Х'юстонському медичному центрі або в одному з двох спеціалізованих шпиталів в Філадельфії чи Канаді.”

На цю заяву, як і на інші попередні і наступні звернення Гнатенки постійно отримували немотивовані відмови. Не допомогли і особисті кількаразові відвідини Стефанією Гнатенко посольства США в Москві, де їй обіцяли сприяння.

У 1986 році, невдовзі після Чорнобильської катастрофи (можливо, і в зв'язку з нею) стан здоров'я Валерія різко погіршав — і Гнатенки активізували домагання виїзду. Їм не відповідали нічого певного, шукаючи різні приводи для затягування. І тільки коли Валерій був уже в цілком безнадійному стані, його дружині сказали в ОВІРі у Москві, що вони можуть оформляти документи на виїзд. Через три дні після цього Валерія Гнатенка не стало...

Така сумна історія смерті (чи вбивства?) українського “відмовника”, яка чомусь не здобула такого голосного резонансу у світі, як інші справи радянських “відмовників”.

Після Валерія Гнатенка залишилося кілька десятків живописних та графічних робіт, які через претензії КДБ до нього та його родини на Україні не виставлялися. Посмертна виставка, призначена спочатку на серпень 1987 року, відкладена і невідомо, чи відбудеться. Дружина В. Гнатенка разом із матір'ю і сином продовжують добиватися возз'єднання із родичами в Америці.

В. Ч.

ПОСТАНОВА ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО
ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ ТА РАДИ НАРОДНИХ
КОМІСАРІВ УСРР

*Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку
української культури*

Від Редакції: Постанову, що підсумувала перші роки українізації, наводимо з невеликими скороченнями, які торкаються передусім забезпечення рідною мовою тодішньої Молдавської АРСР та інших національних адміністративних одиниць, які зараз на Україні не виділені. Звичайно, відновивши права української мови як державної мови республіки, треба буде потурбуватися і про забезпечення рідною мовою у внутрішніх офіційних зносинах у місцевостях, населених переважно угорцями, румунами, греками, гагаузами, болгарами, в російських селах та ін. Зараз у внутрішніх офіційних зносинах всіх цих національностей переважає російська мова.

Постанова передруковується за виданням: “Збірник І Центральних Державних Курсів Українознавства. Харків — 1928 р., стор. 143-151.

***

Касуючи постанову Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України з 9-го березня 1919 року “Про обов’язкове студювання в школах місцевої мови, а також історії та географії України” (Зб. Уз. УСРР 1919 р., № 23, арт. 260), постанову ВУЦВК’у з 21-го лютого 1920 року “Про вживання по всіх установах української мови нарівні з великоруською”. (Зб. Уз. УСРР 1920 р., №1, арт. 5), декрет РНК УСРР з 21-го вересня 1921 р. “Про заведення української мови в школах та радянських установах” (Зб. Уз. УСРР 1921 р., №24, арт. 509), постанову РНК УСРР з 27 червня 1923 р. “Про заходи в справі українізації шкільно-виховавчих та культурно-освітніх установ” (Зб. Уз. УСРР 1923 р., №29, арт. 430), декрет ВУЦВК та РНК УСРР з 1 серпня 1923 р. “Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови” (Зб. Уз. УСРР 1923 р., №29, арт.

435), постанову ВУЦВК’у та РНК УСРР з 30 квітня 1925 р. “Про заходи термінового переведення повної українізації радянського апарату” (Зб. Уз. УСРР 1925 р., №26, арт. 202), постанову РНК УСРР з 16-го червня 1925 р. “Про практичні заходи до українізації радянського апарату” (Зб. Уз. УСРР 1925 р., №56, арт. 332) та на зміну арт. арт. 23, 25, 26, Кодексу Законів про освіту, арт. 57/І Крим. Код., арт. арт. 23, 143, 170 Крим. Проц. Код., а також на зміну всіх інших законів, що суперечать цьому Положенню, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет та Рада Народних Комісарів в УСРР постановили:

Затвердити наведене нижче Положення “Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури”.

ПОЛОЖЕННЯ

Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку
української культури

І. ЗАСАДИ

1. Мови всіх національностей, що залюднюють територію Української Соціалістичної Радянської Республіки, є рівноправні.

2. Кожний громадянин будь-якої національності має право в своїх зносинах з державними органами користуватися рідною мовою, державні органи повинні на бажання кожного громадянина свої зносини з ним провадити його рідною мовою.

3. Кожний громадянин на всіляких прилюдних виступах, а також у цілому громадянському житті має право вільно користуватися рідною мовою.

4. Відповідно до переважного числа людности в УСРР, що говорить українською мовою, обрати, як переважну мову для офіційних зносин, українську мову.

5. В національно-територіяльних адміністративних одиницях, що їх у встановленому порядку визначає Уряд УСРР, переважна мова для офіційних зносин є мова відповідної національності, що становить більшість у такій адміністративній одиниці.

(...)

8. В національно-територіяльні адміністративні одиниці відокремлюється за загальним правилом місцевості УСРР, що в тих місцевостях переважна частина людности не належить до української національності.

Увага. Міста та селища міського типу не відомкремлюються в національно-територіяльні адміністративні одиниці.

II. ПРО МОВУ, УЖИВАНУ В ДЕРЖАВНОМУ ЖИТТІ УСРР

А. Про мову законів урядових та урядничих постанов і наказів

9. Декрети, постанови та накази ВУЦВК'у, РНК, УЕН, центральних урядництв та установ УСРР, а також округових виконавчих комітетів та міських рад, оголошувані до загального відома, належить публікувати обов'язково українською та, крім того, російською мовою.

10. Найважливіші урядові акти з числа зазначених вище в арт. 9 цього Положення належить оголошувати також окремо так українською мовою, як і мовами національних меншостей в УСРР.

11. Урядничі накази, бюлетені, збірники наказів, журналу, а також окремі обіжники, інструкції й т. д., призначені для керування місцевих органів влади, друкується українською мовою з тим, що для обслуговування національно-територіяльних адміністративних одиниць їх також видається мовами відповідних нацменшостей в УСРР.

Б. Про мову державного гербу, державних печаток, штампів, вивісок, плакатів, оголошень, різних емблем то-що

12. Текст словесних визначень на державному гербі УСРР та на державній печатці УСРР належить викладати українською мовою з тим, що в національно-територіяльних адміністративних одиницях припускається вживання паралельного тексту мовою відповідної нацменшости.

13. Всі народні комісаріяти в УСРР, так об'єднані, як і не об'єднані, управління уповноважених народних комісаріятів Союзу РСР в УСРР, всі державні, промислові й торговельні та інші установи, підприємства та організації на території УСРР, як республіканського й місцевого, як і загальносоюзного значіння, а також всілякі їхні органи, філії та заклади повинні вживати печатки, штампи, вивіски, плакати, оголошення, різні емблеми й т. ін. із словесними визначеннями на них, викладеними українською мовою, з тим, що припускається паралельний текст кожною іншою мовою.

В. Про мову актів публічно-правового характеру та різних словесних визначень, оголошуваних до загального відома

14. Всі акти публічно-правового характеру, як особові посвідки, свідоцтва про освіту, виписи з актів громадянського стану й т. ін. належить укладати українською мовою з тим, що, на бажання одержувачів цих актів, до них припускається включати паралельний текст кожною іншою мовою.

Увага. Видаючи документи, зазначені в арт. 14, одержувачів належить попереджати про їхнє право вимагати включення паралельного тексту бажаною для них мовою.

15. Всілякі вивіски, штампи, печатки, а також всілякі оголошення, подавані до загального відома, а також плакати, афіші, оповістки то-що належить укладати українською мовою, з тим, що припускається вживати паралельного тексту кожною іншою мовою.

Увага. В разі, коли та чи інша об'ява, відозва то-що стосується виключно до нацменшости, то можна вживати мови нацменшости без обов'язкового паралельного українського тексту.

16. Усілякі етикети на виробках промислових закладів на території УСРР, фабричні знаки, марки, умовні скорочені назви або фірменні назви й т. ін. належить укладати українською мовою, з тим, що припускається паралельний текст кожною іншою мовою.

Г. Про мову діловодства та зносин державних органів та організацій

17. В усіх державних установах, підприємствах та організаціях, як республіканського і місцевого, як і загальносоюзного значіння на території УСРР, за винятком тих, що обслуговують виключно потреби національних меншостей, внутрішнє діловодство та рахівництво належить провадити українською мовою.

18. Всі зносини наведених вище, в арт. 17 цього Положення, державних установ, підприємств та організацій на території УСРР належить провадити українською мовою.

19. Державні господарчі організації загальносоюзного значіння та їхні філії й окремі заклади на території УСРР повинні провадити діловодство та рахівництво в зносинах з українською людиною та центральними й місцевими державними організаціями в УСРР українською мовою.

20. Державні організації, призначені за їхніми положеннями або статутами для обслуговування виключно потреб окремих національних меншостей, провадять внутрішнє діловодство та рахівництво мовою відповідної національності. Зносини зазначених вище організацій з усіма іншими державними організаціями на території УСРР належить провадити або мовою відповідної національної меншості, або українською.

21. Державні організації, розташовані на території УСРР, повинні провадити зносини з державними організаціями інших союзних республік розташованими поза межами УСРР, мовами, вживаними в тих республіках або російською мовою.

22. Всі державні установи, підприємства та організації в разі, коли вони одержать папери або документи незрозумілою для них мовою, не мають права відмовлятися на тій підставі від розгляду справи по суті. В зазначених випадках, а також у разі потреби вжити в зносинах мови для них незрозумілої, вони повинні звертатися до судових перекладачів.

Д. Про мову діловодства та переведення справ у судових установах

23. Внутрішнє діловодство, рахівництво й переведення в судових установах, а також їхні зносини з усіма іншими державними установами, підприємствами та організаціями належить провадити українською мовою, згідно з правилами, наведеними в арт. арт. 17-20 цього Положення.

24. Судочинство в усіх справах судові установи в УСРР повинні провадити українською мовою.

25. Для забезпечення інтересів національних меншостей, що складають компактні маси серед місцевої людності, що ті меншості не відокремлено в національно-територіальні адміністративні одиниці, організується окремі національні камери, що в них діловодство та судочинство належить провадити мовою відповідної нацменшості.

26. В тих випадках, коли сторони — звинувачений, скривджений, свідки або експерти не володіють мовою, що нею провадиться судочинство в судовій установі, суд, коли він не володіє відповідною мовою, обов'язаний запросити перекладачів і повідомляти заінтересованих осіб про кожну судову чинність через перекладача. В тому випадкові, коли суд володіє відповідною мовою, перекладачів не запрошується, а суд сам повідомляє заінтересовану особу.

27. При судочинстві на бажання заінтересованої сторони всі постанови,

документи та ін. матеріали в судовій справі належить укладати й оголошувати заінтересованій особі, крім мови судової установи, також її рідною мовою.

ІІІ. ПРО МОВУ В ШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ТА НАУКОВИХ УСТАНОВАХ

29. Мережу освітніх установ належить будувати так, щоб людність кожної національності мала змогу дістати початкову (школи соцвиху) освіту рідною мовою.

30. Українську мову та українознавство в усіх школах і дитячих будинках національних меншостей і російську мову в усіх школах і дитячих будинках з неросійським населенням належить викладати як обов'язкову дисципліну, відповідно до встановлено учбового плану.

31. В школах фабзавучу, робітничих курсах викладання належить провадити рідною мовою учнів. В профшколах викладання належить провадити українською мовою, за винятком призначених для обслуговування потреб національних меншостей.

32. Вищі шкільні заклади, за винятком призначених виключно для обслуговування потреб національних меншостей, провадять свою роботу українською мовою.

Увага 1. До остаточного переведення викладання у вищих шкільних закладах на українську мову належить завести викладання, як обов'язкової дисципліни, української мови.

Увага 2. Всі особи, що вступають до вищих шкільних закладів УСРР та не закінчили професійної школи або робітничого факультету з українською мовою навчання, складають окремо іспит з української мови в обсязі, що його встановлює Народній Комісаріят Освіти УСРР. Для осіб, що вступають до вищих шкіл УСРР з інших республік, для іспиту з української мови встановлюється окремі попільжені реченці.

33. Вчителі, викладачі, професори та наукові співробітники всіх шкільних закладів та наукових установ УСРР що до знання української мови та мов відповідних нацменшостей повинні задовольняти вимоги, встановлені для службовців в державних установ.

34. Професори та викладачі вищих шкільних закладів повинні переходити на викладання українською мовою, згідно з установленим від Народнього Комісаріату Освіти УСРР планом.

Увага. Винятки з правил, наведених в арт. арт. 33, 34 цього Положення,

припускається тимчасово лише за дозволом Народнього Комісаріату Освіти УСРР.

35. На посади професорів, викладачів вищих шкільних закладів належить призначати лише осіб, що можуть провадити викладання українською мовою.

Увага. Винятки припускається в порядку уваги до арт. 34 цього Положення з обов'язанням вивчити й перейти в певний реченець на викладання українською мовою.

36. Всю науково-дослідну роботу та всі справи науково-дослідних кафедр та в інших наукових установах в УСРР, за винятком призначених виключно для обслуговування потреб національних меншостей, належить провадити українською мовою.

37. Всі аспіранти науково-дослідних кафедр, що готуються до наукової діяльності, повинні скласти окремо іспит з української мови, в обсязі, що його встановлює Народній Комісаріат Освіти УСРР.

38. Зараховувати в аспіранти осіб, що не знають української мови в установленому від Народнього Комісаріату Освіти УСРР обсязі, не припускається.

IV. ПРО ВЖИВАННЯ МОВ У НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОДИНИЦЯХ

(...)

46. Коли до складу району, відокремленого в національно-територіальну одиницю, належать селища з іншим складом людности, то зносини районних виконавчих комітетів з органами цих селищ належить провадити їхньою мовою або українською.

(...)

V. ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ МОВ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ, НЕ ВІДОКРЕМЛЕНИХ В НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ АДМІНІСТРАТИВНІ ОДИНИЦІ

(...)

51. Державні організації повинні при переведенні своєї роботи українською мовою чи мовою місцевої більшості в національно-територіальних адміністративних одиницях обов'язково забезпечувати можливість

для кожного громадянина звертатися до них і одержувати відповіді рідною мовою громадянина.

(...)

VII. ПРО СПЕЦІАЛЬНІ ОРГАНИ І ЗАХОДИ ЩО ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ МОВ В УСРР

55. Всю роботу в справі керівництва українізацією покласти на Всеукраїнську Центральну Комісію Українізації при РНК УССР.

56. Керівництво практичним переведенням українізації в округах покласти на округові комісії українізації при округових виконавчих комітетах.

57. Всеукраїнська Центральна Комісія Українізації при РНК УСРР є під головуванням Голови Ради Народніх Комісарів.

58. Всеукраїнська Центральна Комісія Українізації при РНК УСРР чинить на підставі Положення про неї, виданого від Ради Народніх Комісарів УСРР.

59. Округові комісії українізації є під головуванням голови округового виконавчого комітету. Склад округових комісій українізації затверджує округовий виконавчий комітет.

60. Керівництво та відповідальність за переведення українізації в державних організаціях покладено на керівників цих організацій.

61. При народніх комісаріятах УСРР, як об'єднаних, як і не об'єднаних, Управліннях уповноважених народніх комісаріатів Союзу РСР в УСРР та в центральних установах УСРР належить організувати урядничі комісії українізації в складі: голови — керівника установи або його заступника, представника місцкому, а також осіб, окремо призначених від керівника установи, що можуть сприяти переведенню українізації.

62. На урядничі комісії українізації за загальними директивами Всеукраїнської Центральної Комісії при РНК УСРР покладено:

а) переведення обліку особого складу співробітників установи і підпорядкованих їй закладів з метою виявлення їхнього знання української мови;

б) організацію спільно з місцкомом курсів української мови гуртків українознавства й переведення широкої культурно-освітньої роботи, щоб допомогти співробітникам установи вивчити українську мову та культуру;

в) адміністративно-господарче керівництво курсами української мови й гуртками українознавства при установі;

VIII. ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЛАМАННЯ ПРАВИЛ ЦЬОГО ПОЛОЖЕННЯ

г) визначення категорій співробітників, що їх за характерів їхньої праці звільняється від обов'язкового навчання на курсах української мови;

д) обов'язкову перевірку знання української мови нових співробітників, що їх приймається на посади, а також вироблення заходів до цілковитої українізації установи.

63. Методологічне та інспекційне керівництво курсами української мови та гуртками українознавства покладено на Народній Комісаріят Освіти УСРР та округові інспектури Освіти.

64. Приймати на роботу в державні організації службовців, що не знають української мови, а в національно-територіяльних адміністративних одиницях, крім того, і мови місцевої більшості не припускається.

Увага. Винятки з цього правила можна припускати лише тимчасово в порядкуві, визначеному в спеціальній постанові Всеукраїнської Центральної Комісії Українізації при РНК УСРР.

65. В державних організаціях, де співробітники ще не цілком добре засвоїли українську мову, або мову відповідної місцевої більшості, навчання таких співробітників відповідної мови можливо провадити лише за їхні власні кошти.

66. Співробітники, що закінчили курси навчання української мови, дістають од відповідних комісій українізації установи, де вони склали іспит з української мови, відповідні посвідки.

67. Для осіб, що бажають дістати посади в державних організаціях УСРР, але не мають посвідок про знання потрібних мов, організувати при Народньому Комісаріяті Освіти УСРР та його місцевих органах спеціальні кваліфікаційні комісії, що заплатно за відповідними інструкціями перевіряли б знання мови таких осіб і видавали відповідні посвідки.

68. Учні вищих шкіл, робітничих факультетів, технікумів і професійних шкіл, що склали іспит з української мови при своїх школах і мають про знання мови відповідні посвідки, приймаючи на службу в державні організації, на ново не піддається іспитові з української мови.

69. Українізацію громадських організацій провадити згідно з правилами, що їх установили центральні органи цих організацій.

70. Всі інструкції, що стосуються переведення українізації центральних державних організацій, та матеріали про стан українізації в них належить обов'язково надсилати в копіях до Всеукраїнської Центральної Комісії Українізації при РНК УСРР.

Округові комісії українізації також надсилають зазначені вище інструкції та матеріали про українізацію місцевих органів до Всеукраїнської Центральної Комісії Українізації при РНК УСРР.

71. За ламання правил цього Положення винні підлягають кримінальній відповідальності.

72. Співробітників, що не вживали належних заходів до вивчення української мови або мови відповідної місцевої національної більшості, а також тих з них, що виявляють негативно відношення до українізації, керівники відповідних установ і організацій адміністративно звільнюють, не видаючи вихідної допомоги й без попереджень.

Увага. Співробітників, звільнених у порядкуві цього артикулу, можна приймати на працю лише після того, як вони в достатній мірі засвоюють українську мову або мову відповідної місцевої національної більшості та дістануть про те посвідку від належної кваліфікаційної комісії.

Голова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету:
Г. Петровський

Голова Ради Народніх Комісарів УСРР: В. Чубар

Секретар Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету:
А. Буценко

Харків, 6 липня 1927 р.

ВІД РЕДАКЦІЇ

(Заключні зауваги)

1. Для уникнення можливої плутанини ще раз підкреслюємо, що цим номером відновлюємо видання, започатковане одним із членів теперішньої редколегії, що виходило у 1970-1972 роках (шостий номер, в основному підготовлений наприкінці 1971 року, був випущений після арешту 12 січня 1972 року редактора журналу вцілілими співпрацівниками редакції).

Після припинення виходу журналу було немало стихійних, з редакцією не узгоджених спроб видавати різні самвидавські збірники під такою ж назвою, що свідчить про популярність, якої набув за два з половиною роки регулярного виходу наш журнал на Україні. Назвемо кілька відомих нам спроб.

Після січневих арештів 1972 року, не знаючи про підготовку шостого номера попередньою редакцією, свій №6 “Українського вісника” виготовили в Києві, дотримуючись програмних принципів нашого журналу, Євген Пронюк, Василь Овсієнко та Василь Лісовий. На жаль, підготовлений ними номер в обіг не потрапив через арешт всієї редакції.

Точно відомо про принаймні ще дві спроби видань під такою ж назвою. У 1973 чи 1974 роках з'явився невеликий хронікальний збірник типу московської “Хроніки текущих событий”, що назвав себе сьомим номером журналу “Український вісник”. В широкому обігу збірник не був, а доля його укладачів невідома. Щасливіше повелося спочатку більшому публіцистичному збірнику анонімних статей (тепер відомо, що він був підготовлений С. Хмарою, В. Шевченком та О. Шевченком), який потрапив за кордон і вийшов там під фірмою об'єднаного номера 7 і 8 “Українського вісника”. Але перетворити свій збірник у періодичний авторам перешкодив арешт. Є не підтверджені дані про інші реалізовані чи тільки започатковані спроби самвидавських видань під цією популярною назвою, але нічого певного про них не знаємо.

Хоч редакцію “Українського вісника” не може не радувати така популярність протягом багатьох років нашого журналу, що підтверджує правильність засад, вироблених його організаторами, хочемо зауважити що

всі ці реалізовані чи започатковані спроби продовженням випуску журналу “Український вісник” вважатися не можуть. Звичайно, не через самовільне присвоєння собі чужого імені (в українських умовах брежнєвських часів такі самодіяльні спроби продовжити корисну справу можна тільки вітати), а через те, що всі ці збірники або не дійшли до читача (і слухача), або зовсім не відповідали ні структурі нашого журналу, ні (що головне!) проголошеним при його створенні і підтвердженим тепер його програмним принципам.

Із сказаного зрозуміло, чому перший випуск відновлюваного журналу з'являється під *номером сьомим*, який ми просимо не плутати ні з інформаційним бюлетнем, ні з публіцистичним збірником, що з'явилися у середині 70-х років під цим же номером і з такою ж назвою.

Треба внести ясність і в наявну тепер плутанину із іменами співпрацівників журналу. Редактор у журналу незмінний від першого номера дотепер. Своє ім'я як редактора “Українського вісника” В. Чорновіл вперше відкрито назвав у грудні 1976 року в підписі під листом в Президію Верховної Ради СРСР, надсилаючи разом з політв'язнями П. Айрикієм та В. Осиповим з мордовського політичного табору проект “Статусу політв'язня в СРСР”.

Оскільки видання журналу припинилося через значне погіршення умов збирання інформації та розповсюдження видання після масових арештів і позасудових репресій 1972 року, а не через розгром редакції (крім редактора, засудженого за іншим звинуваченням, вціліли всі безпосередньо причетні до його виготовлення люди, архів журналу і т. п.), називати сьогодні імена співпрацівників передчасно. Можна назвати тільки декілька осіб, що допомагали виданню. Вже згадана участь у організаційно-технічній стороні видання Олени Антонів. Інформацію з Одеси постачала в основному Н. Строката, їй же передавався для дальшого відтворення примірник готового видання. Інформацію з Києва підбирала, серед інших, Надія Світлична. Активно підтримував ідею журналу і допомагав у підготовці перших двох номерів Валентин Мороз. Серед тих, хто допомагав складати списки політв'язнів, був Юрій Шухевич. Василь Стус безпосередньої участі у виданні не брав, але ідею журналу схвалив відразу і при нагоді давав для журналу різні дані. Авторські матеріали, за деякими винятками (напр., В. Мороз), друкувалися в журналі без узгодження з авторами. Цим дуже неповним переліком осіб, причетних до видання журналу “Український вісник” за весь період, що передує його відновленню, змушені поки що обмежитися.

2. Щоб не затримувати вихід першого після відновлення номера

журналу, редакція “Українського вісника” в погодженні з його редколлегією свідомо пішла на зменшення в цьому номері біжучої інформації, звуження кола авторів і географії подій. Крім того, надаючи слово насамперед членам редакційної колегії, хочемо познайомити з ними тих читачів, кому їхні імена нічого не говорять. З досвіду перших років видання журналу знаємо, що коли журнал стане відомим ширшим колам української громадськості, ця вада буде успішно подолана.

3. За погодженням із членами редакційної колегії, тобто штабом журналу, з яким узгоджується напрям і головні матеріали кожного номера, їхні імена оголошуються. Називати ж працівників редакції (крім відповідального редактора, який є членом редколегії), тобто тих, хто зайнятий безпосередньо підготовкою кожного номера, недоцільно. Кількість членів редколегії думається в подальшому збільшити. Домовлено, що якщо редактор журналу з якихось причин не зможе виконувати свої обов'язки (наприклад, через арешт у випадку збою політики гласності і демократизації, чого, сподіваємося, не станеться) його заступить за спільною погодженістю один із оголошених членів редакційної колегії.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Айрикан П., 99
Айтматов Ч., 15
Алексеев М., 66, 68
Андропов Ю., 8, 14, 15
Антоненко-Давидович Б., 83
Антонич, 43
Антонів Олена, 83, 84, 85, 99
Артименко, 57
Астра Г., 66
Ахматова, 76
- Бадзьо Ю., 25, 42
Байда, 44
Балис, 43
о. Бескид М., 80
Богдан, 40
Богович В., 80
Борщак І., 61
Браницький К. В., 57, 61, 62, 63
Брежнев Л., 8, 14, 15, 55, 86
о. Будзінський Г., 79, 80, 82
Буценко А., 97
- еп. Василік П., 80, 82
о. Васько М., 80
Веремеев, 67
Винниченко В., 19
Висоцький, 67
Вишня О., 34, 35, 36, 37, 38
о. Війтишин В., 80
о. Вінницький М., 80
Володимир Борисович, 76, 77
Воронцов М., 61
Воронцова Є. К., 61
- о. Гаврилів М., 79, 80, 81
Галан, 23
Гатін, 68
Гель І., 2, 42
Герцен, 61
Гнатенко В., 85, 86, 87
Гнатенко С., 87
Голобородько В., 28
о. Головач Й., 80
- Гомер, 45
Гончар, 70
Горбаль М., 65, 66, 68, 69, 74, 75
Горбачов М. С., 7, 53, 76
Горинь М., 2, 25, 27, 65, 71, 74
Городицька С., 80
Горська Алла, 42
Гоявскас Б., 67
Грицютенко, 74
Грушевський М., 19, 43
Губенко П. М., 37
Губенко-Маслоченко В. О., 38
Гулик С., 85
- Даніель, 72
Дзюба І., 14, 25
Дидик Галина, 83
Добш Я., 85
Добрик В., 9
Довженко О., 35
Долішній, 74
Долматов, 69
Дорошенко (гетьман), 61
Дорошенко, 74
Досвітній, 37
Драч І., 20, 30, 32, 55, 72, 73
Дуда С., 80
- Єльченко Ю., 16, 19
о. Єсип Р., 80
- Заливаха П., 25, 44
Заплатинський, 80
Зарицька Катерина, 83
Здоровега, 74
о. Зеленох П., 80
- папа Іван-Павло II, 79, 83
Іванців, 78
Ільницький М., 27, 28, 30, 32
Ірванець, 30
- Каганович, 34, 35, 36
Калениченко В., 66

Калинець І., 25, 73
Калинець Ірина, 25
Кандиба І., 65, 66, 67
Каратаєв П., 47
Кіров, 21
Ключевський, 19
Книш, 73
Кобрин В., 82
Коваль, 75
о. Коваців Й. В., 80, 82
Кожанчиков Д. Е., 59
Кордун В., 28
Коротич, 8, 55, 56, 58
Корягін А., 54
Косинка Г., 21
о. Костельник Г., 81
Костенко Ліна, 30
Костомаров М., 31
Коч Л. А., 61, 62
Кримський А., 35, 36
Крукевич, 78
Кулик, 38
Кулинич Д., 80
Кулш М., 36, 38

Ленін, 8, 12, 13, 14, 15, 18
Лепкий, 43
Лесів, 74
о. Лесів І., 80
Лигачов Є., 11
Липа, 43
Литвин Ю., 70, 83
Лісовий В., 98
о. Лопадчак І., 80
Лук'яненко Л., 65, 66, 67, 68, 69
Лупиніс А., 54

о. Мадяр П., 80
Мазепа, 39, 40, 61
Майдебуря, 57
Макаров А., 31
Маланчук В., 24
о. Малинич М., 80
о. Маргітич І., 80
Маркс К., 15, 36, 47
Март, 43

Марченко В., 25, 69, 70, 83
Матвійчук, 74
о. Мельник, 81
Микитенко, 38
Микола І-ий, 61
о. Микула М., 80
Мицкевич, 61
Мічурін, 57
Мороз В., 85, 99

Навасардян А., 66
Неборячок, 74
Ніклус М., 66, 68
о. Новак Й., 80
Новицький, 67

Овсієнко В., 65, 66, 67, 74, 98
Олійник Б., 8, 55, 56, 58
Ольжич, 43
Орджонікідзе, 15
Орлик, 61
Осадчий М., 10, 25, 34, 54, 73
Осипов В., 99
Острогляд Я., 66

Павличко Д., 31
о. Пельвецький, 81
Пергович Є., 80
Петро, 41
Петровський Г., 13, 17, 97
Підпалій В., 39
Піلسудський, 18
Плахотнюк, 74
Плачинда С., 76
Поліган М., 80
Полішук Є., 66
Полторацький, 36
Постишев, 12, 20
Приходько І., 65, 66, 67, 68
о. Прокопів В., 82
Пронюк Є., 98

Рафальська Е. В., 78
Рафальський В. П., 78
Ришкевич А., 62
Розумний, 74

о. Роман П., 80
Ромашов, 67
еп. Ромжа Ф., 81
Рубан В., 54
Рубан П., 65, 66, 68, 69
Руденко М., 25

Сверстюк Є., 25, 54, 73
Свідзінський В., 45, 47, 49, 51
Світлична Н., 42, 43, 99
Світличний І., 25, 42, 43
еп. Семеді І., 80, 83
о. Сеньків І., 80
о. Сеньків Т., 80
Симиренко Л. П., 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63
Симоненко В., 30, 73
Синявський, 72
о. Сімкайло Г., 80
о. Сімкайло М., 80
Скалич С., 66, 67
Скочок Д., 62
Скочок Й., 62
Скочок І., 62
Скочок Л., 62
Скочок П., 2, 25, 53, 55, 56, 64
Скочок С., 62
Скрипник М., 13, 20
Смогитель, 74
Смолич Ю., 75
Сокульський І., 25, 66, 68
Соловійов, 19
Сосюра В., 39
Сталін, 13, 15, 17, 19, 20, 35, 57, 58, 60, 81, 82
Строката Н., 99
Ступак Я., 42
Стус В., 3, 4, 24, 25, 42, 43, 44, 45, 67, 69, 72, 73, 83, 99
Суровцева Надя, 83

Тарас, 44
Тарто Е., 66
Твардовський, 76
Тереля Й., 82
Тихий О., 70, 83

Тичина, 30
Трубачов О., 12

о. Федор С., 80
Федорчук, 10, 15, 73, 74, 75, 76
Флячок А., 80
Франко І., 28, 32

Харитонов, 73
Хвильовий М., 20, 34, 35, 36, 37, 38
Хмара С., 98
Хмельницький, 61
Хрущов, 9, 12, 15, 24

Цебрик І., 80
Цьох, 74

Чекальська Л., 80
Чернілевський, 31, 32
Чехонін Б., 84
Чижевський, 43
Чорновіл В., 2, 7, 26, 45, 54, 72, 74, 84, 85, 99
Чорновіл Т., 84
Чубар В., 13, 17, 97

Шабатура С., 25
Шамота М., 24
Шевченко В., 98
Шевченко О., 98
Шевченко Т., 59
Шелест П., 9, 15
Шмельов В., 66
Шухевич Ю., 99

Щербицький В., 8, 12, 15, 24, 54, 76
Щур Н., 80

Яковлев, 25
Яловий, 37
Яхненко К. М., 59
Яцишин Т., 80

ЗМІСТ

Від Редколегії	5
Вячеслав Чорновіл: Відкритий лист до генерального секретаря ЦК КПРС Горбачова Михайла Сергійовича	7
<i>Література і мистецтво</i>	
Михайло Горинь: Відгук на статтю М. Ільницького в журналі “Київ”	27
Михайло Осадчий: Остап Вишня — свідок найкращого твору Мико- ли Хвильового	34
<i>Наші публікації</i>	
Володимир Сосюра: Ліричний відступ із поеми “Мазепа”	39
<i>Василь Стус у житті й літературі</i>	
Іван Гель: Спогад про Василя Стуса	42
<i>Наші публікації</i>	
Василь Стус: Зникоме розцвітання особистості	45
<i>Публіцистика</i>	
Павло Скочок: До побачення, перебудово?	53
<i>Хроніка тиску і опору</i>	
Наші інтерв'ю: Вісті з Кучинського особливого	65
В. Чорновіл: Дещо про “демократію по-брежневськи”	72
М. Г.: У “психушці” — двадцять років!	78
<i>Релігія в Україні</i>	
Заява Папі Римському Іванові-Павлові II	79
Ієромонах Михайло Гаврилів: Католицька Церква в Україні	81
В. Ч.: Наші втрати	83
<i>Документи історії</i>	
Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів УСРР.	88
Від редакції	98
Іменний покажчик	101